उदारा धार्मिकश्चैव स्वदारेषु सुनिष्ठितः। शास्त्रज्ञः कुशलश्चैव मम कर्मपरायणः।
चातुर्वर्णस्य मे भद्रे सन्मार्गेषु व्यवस्थितः॥ ३९॥

आचार्यभक्ता देवेषु भक्ता भर्त्तरि वत्सला। संसारेष्वपि वर्त्तन्ती गच्छन्ती अग्रतो यदि।
मम लोकस्थिता सा वै भर्त्तारं सम्प्रतीक्षते॥ ४०॥
पुरुषो यदि मद्भक्तः स्त्रियन्त्यक्त्वा च गच्छति।
स ततोऽत्र प्रतीक्षेत भार्या भर्त्तरि वत्सलाम्॥ ४१॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि कर्मणां कर्म चोत्तमम्।
ऋषयो मां न पश्यन्ति मम कर्मपथे स्थिताः॥ ४२॥
अन्यदेवेषु ये भक्ता मूढा वै पापचेतसः।
मम मायाविमूढास्तु न प्रपद्यन्ति माधवि॥ ४३॥
मान्तु ये वै प्रपद्यन्ते मोक्षकामा वसुन्धरे।
तानहं भावसंसिद्धान् बुद्ध्वा संविभजामि वै॥ ४४॥
येन त्वं परया शक्त्या धारितासि मया धरे।
तेनेदं कथितं देवि आख्यानं धर्मसंयुतम्॥ ४५॥
पिशुनाय न दातव्यं न च मूर्खाय माधवि।
नादीक्षिताय दातव्यं नोपसर्प्याय यत्नतः॥ ४६॥
शठाय च न दातव्यं नास्तिकाय न माधवि।
वर्जयित्वा भागवतं मम कर्मपरायणम्॥ ४७॥
एतत्ते कथितं देवि मम धर्मं महौजसम्।
सर्वलोकहितार्थाय किमन्यत् परिपृच्छसि॥ ४८॥

इति वाराहपुराणे द्वात्रिंशदपराधकल्पनं नाम सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः।

अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

शृणु तत्त्वेन मे भद्रे प्रायश्चित्तं यथाविधि।
यथावत् स च दातव्यो मम भक्तेन विद्यया॥ १॥
वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण उद्धृत्य दन्तकाष्ठकम्।
दीपं न ज्वालयेत् तावद् यावन्न स्पृश्यते धरा॥ २॥
दीपे प्रज्वालिते तत्र हस्तशौचं तु कारयेत्।
ततः प्रक्षाल्य हस्तौ तु पुनरेवमुपागतः॥ ३॥
वन्दयित्वाऽस्य चरणौ दन्तधावनमानयेत्।
अनेनैव तु मन्त्रेण दद्याद् वै दन्तकाष्ठकम्॥ ४॥

मन्त्रश्च । भुवनभवन रविसंहरण अनन्तो मध्यश्चेति गृह्णेमं भुवनं दन्तधावनम् ।

यत्त्वया भाषितं सर्वमेवं धर्मविनिश्चयम् ।
दन्तधावनं दन्ते दद्याद् यावत् कर्म वसुन्धरे ॥ ५ ॥
निर्माल्यं शिरसोत्तार्य धृत्वा शिरसि चात्मनः ।
पश्चात्तु जलपूतेन ततो हस्तेन सुन्दरि ॥ ६ ॥
कुर्यात्तु मुखकर्माणि स्वल्पेन सलिलेन च ।
मुखप्रक्षालने चेमं शृणु मन्त्रञ्च सुन्दरि । यष्ट्वेमं कृतमन्त्रेण संसारात् तु प्रमुच्यते ॥

मन्त्रश्च । तद् भगवन् त्वां गुणश्च आत्मानश्चापि गृह्ण वारिणः सर्वदेवतानां मुखमेवं प्रक्षालयेत् । एतेन मन्त्रेण सगन्धधूपदीपनैवेद्यं पुनरेवं समर्पयेत् ।

ततः पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा भगवन् भक्तवत्सल ।
नमो नारायणेत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत्[1] ॥ ८ ॥
मन्त्रज्ञानां यज्ञयष्टारं भूतस्रष्टारमेव च ।
अन्यपुष्पाणि संगृह्य कल्यमुत्थाय माधवि ॥ ९ ॥
पूजयेद् देवदेवेशं ज्ञानी भागवतः शुचिः ।
निपतेद् दण्डवद्भूमौ[2] सर्वकर्मसमन्वितः ॥ १० ॥
कायं निपतितं कृत्वा प्रसीदेति जनार्दनम् ।
शिरसा चाञ्जलिं कृत्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ११ ॥
मन्त्रैर्लब्ध्वा संज्ञां त्वयि नाथ प्रसन्ने त्वदिच्छातो ह्यपि योगिनाञ्चैव मुक्तिः ।
यतस्त्वदीयः कर्मकरोऽहमस्मि त्वयोक्तं यत्नेन देवः प्रसीदतु[3] ॥ १२ ॥
एवं मन्त्रविधिं कृत्वा मम भक्तिव्यवस्थितः ।
पृष्ठतोऽनुपदं कृत्वा शीघ्रं यावन्न हीयते ॥ १३ ॥
एवं सर्वं समादाय मम कर्म दृढव्रतः ।
शीघ्रं मेऽभ्यञ्जनं दद्यात् तैलेनाथ घृतेन वा ॥ १४ ॥
ततस्तं स्नेहमुद्दिश्य[4] मन्त्रज्ञः कर्मकारकः ।
एवं चित्तं समाधाय इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १५ ॥

मन्त्रः—

स्नेहं स्नेहेन संगृह्य लोकनाथ मया हृतम् ।

---

१. उदीरयेदिति क्वचित् पाठः । २. देवीतले निपतेत्तु इति कुत्रचित् पाठः ।
३. लब्ध्वा संज्ञामपि नाथ प्रसन्नेच्छातः ।
संसारान्मुक्तयेऽह कर्मकरो यत् त्वया पूर्वमुक्तं प्रसीदतु । इति क्वाचित्कः पाठः स तु न मनोरमः । ४. ततः स्नेहं समुद्दिश्येति पाठान्तरम् ।

सर्वलोकेषु सिद्धात्मा ददाम्यात्मकरेण च ।
मया प्रोक्तः क्षमस्वेति तुभ्यञ्चैव नमो नमः ॥ २६ ॥
एवं मन्त्रैः समाख्यातः शिरसि प्रथमं ददौ[1] ।
दक्षिणाङ्गं ततोऽभ्यज्याद् वाममङ्गं ततोऽनु च[2] ॥ २७ ॥
पश्चात् पृष्ठं समारुह्य ततः पश्चात् कटिं तथा[3] ।
पश्चाल्लिम्पेत् ततो भूमिं गोमयेन दृढव्रतः ॥ २८ ॥
तस्य दृष्ट्वा श्रुत भद्रे गोमयेन सुनिश्चतम्[4] ।
यानि पुण्यान्यवाप्नोति मम मार्गानुसारिणः[5] ॥ १९ ॥
यावन्ति जलबिन्दूनि लिप्यमानस्य सुन्दरि ।
तावद् वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ २० ॥
ततः पुण्यकृताँल्लोकान् पुरुषो योऽनुलिप्यते[7] ।
एकैककणसंख्यातः स्वर्गलोके महीयते[8] ॥ २१ ॥
एवं योऽभ्यञ्जयेद् गात्रं तैलेन तु घृतेन वा ।
तावद् वर्षसहस्राणि मम लोके प्रतिष्ठति[9] ॥ २२ ॥
अथ चोद्वर्तनं भद्रे प्रवक्ष्यामि प्रियं मम ।
येन शुद्धयन्ति चाङ्गानि विशुद्धिर्मम जायते[10] ॥ २३ ॥
भोगिना यदि वा रोध्रं यदि पिप्पलिका मधु ।
मधूकमश्वपर्णं वा रोहिणञ्चैव कर्कटम् ।
एतेषां प्राप्य लभते शास्त्रज्ञः कर्मकारकः ॥ २४ ॥
करेण यस्य चूर्णेन पिष्टचूर्णेन वा पुनः ।
एतदुद्वर्तनं[11] कुर्यान्मम गात्रसुखावहम् ॥ २५ ॥

---

१. मन्त्रः समाख्यातस्तेनाज्यात् प्रथमः शिरः । इति पाठान्तरम् ।
२. पश्चाद् दक्षिणमङ्गेषु ततो वामन्तु लेपयेत् । इति क्वाचित्कः पाठः ।
३. समभ्यज्य ततोऽभ्यज्यात् इति वा पाठः ।
४. लिम्प यश्च सुनिश्चितः इति क्वाचित्कः पाठः ।
५. तानि मे गदतः शृणु इति पाठान्तरम् ।
६. आज्यमानपि तथा यावन्तस्तैलबिन्दवः । इति केषुचित् पुस्तकेषु पाठः ।
७. पुरुषैर्यैरनुलिप्यते इति पाठान्तरम् ।
८. एकेनैवानुलेपेन गोषु योन्या प्रमुच्यते इति पाठान्तरम् ।
९. एवं योऽभ्यञ्जनं दत्वा विशिष्टेनैव कर्मणा ।
यावन्तो बिन्दवः केचित् स्नेहं घृततिलानि वा ॥ इति पुस्तकविशेषे पाठः
१०. मम प्रीतिश्च जायते इति केषुचित् पुस्तकेषु पाठः ।
११. एतेनोद्वर्तनं कुर्याद् इति क्वाचित्कः पाठः ।

यदीच्छेत् परमां सिद्धिं मम कर्मानुसारकः ।
एवमुद्वर्तनं कृत्वा स्नानकर्म तु कारयेत् ॥ २६ ॥
तत आमलकञ्चैव वसुगन्धार्णमुत्तमम् । तेन मे सर्वगात्राणि मर्दयित्वा दृढव्रतः ।
जलकुम्भं ततो गृह्य इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ २७ ॥
देवानां देवदेवोऽसि देवः परमनादिभूः ।
इदं तवाऽव्यक्तरूपं तेन स्नानं गृहाण माम् ॥ २८ ॥
एवं तु स्नापनं कुर्यात् मम मार्गानुसारकः ।
अथ सौवर्णकुम्भेन रजतस्य घटेन वा ॥ २९ ॥
एतेषामप्यलाभेन कर्मज्ञः कर्म कारयेत् ।
ताम्रकुम्भमयेनैव कुर्यात् स्नापनमुत्तमम् ॥ ३० ॥
एवं तु स्नापनं कृत्वा विधिदृष्टेन कर्मणा ।
पश्चाद् गन्धः प्रदातव्यः प्रकृष्टो मन्त्रसंयुतः ॥ ३१ ॥
सर्वगन्धाः सौमनस्याः सर्ववर्णाश्च ते मताः ।
उत्पन्नाः सर्वलोकेषु त्वया सत्येषु योजिताः ॥ ३२ ॥
मया च ते तवाङ्गेषु तानावह शुचीन् प्रभो ।
मम भक्त्या सुसन्तुष्टः प्रतिगृह्णीष्व माधव ॥ ३३ ॥
एवं गन्धांस्ततो दत्त्वा उत्कृष्टं कर्म कारयेत् ।
कर्मण्यान्यपि माल्यानि ततो मह्य प्रदापयेत्[१] ॥ ३४ ॥
तदेव चार्चनं कृत्वा कर्मण्याः कर्मसंमितः ।
ततः पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ३५ ॥
जलस्थं जलजञ्चैव पुष्पं कालोद्भवं शुचि ।
मम संसारमोक्षाय गृह्ण गृह्ण ममाच्युत ॥ ३६ ॥
एवंविधोपचारेण अर्चयित्वा मम प्रियम् ।
पश्चाद्धूपाश्च मे दद्यात् गन्धद्रव्यसमन्वितान्[२] ॥ ३७ ॥
धूपं गृह्य विधानेन ममोक्तं मुखवल्लभम् ।
उभयेषु कुलेष्वात्मा धूपमन्त्रमुदीरयेत् ॥ ३८ ॥
वनस्पतिरसं दिव्यं बहुद्रव्यसमन्वितम् ।
मम संसारमोक्षाय धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ३९ ॥

मन्त्रः—

शान्तिर्वै सर्वदेवानां शान्तिर्मम परायणम् ।

---

१. कर्मण्येष्वपि माल्येषु शीघ्रमेव प्रदापयेदिति पाठान्तरम् ।
२. धूपश्च मे दद्यात् सुगन्धद्रव्यसम्मितम् इति क्वचित् पाठः ।

सांख्यानां शान्तियोगेन धूपं गृह्ण नमोऽस्तु ते ।
त्राता नान्योऽस्ति मे कश्चित् त्वां विहाय जगद्गुरो ॥ ४० ॥
एवमभ्यर्चनं कृत्वा माल्यगन्धानुलेपनैः ।
पश्चाद् वस्त्रं ततो[1] दद्यात् क्षौमशुक्लं सपीतकम् ॥ ४१ ॥
एवं वस्त्र[2] समादाय कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् ।
दिव्ययोगं समादाय इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४२ ॥
प्रीयतां भगवान् पुरुषोत्तमः श्रीनिवासः श्रीमानानन्दरूपः ।
गोप्ता कर्ताधिकर्ता नान्यनाथ भूतनाथ आदिरव्यक्तरूपः ।
क्षौमं वस्त्रं पीतरूपं मनोज्ञं देवाङ्गे स्वे गात्रप्रच्छादनाय[3] ॥ ४३ ॥
वस्त्रैर्विभूषणं कृत्वा मम गात्रानुसारिणम् ।
पश्चात् पुष्पं गृहीत्वा तु आसनं चोपकल्पयेत् ।
गृहीत्वा प्रणवाद्येन[4] धर्मपुण्येन संवृतः ॥ ४४ ॥
इदं परायणं परस्परप्रीतिकरं प्राणरक्षणं प्राणिनां
स्विष्टं तदनुकल्पं सत्यमुपयुक्तमात्मने तदेव गृहाण ।

एवन्तु प्रापणं कृत्वा मम मार्गानुसारकः । मुखप्रक्षालनं दत्त्वा शीघ्रमेव प्रकल्पितम् ॥
शुचिः स्तुवति देवानामतदेव परायणम् । शौचार्थं तु जलं गृह्ण कृत्वा प्रापणमुत्तमम् ॥
एवं तु भोजनं दत्त्वा व्यपनीय तु प्रापणम् । ताम्बूलं तु ततो गृह्य इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥

मन्त्रः—अलङ्कारं सर्वतो देवानां द्रव्योनुक्तः सर्वसौगन्धिकादिभिः गृह्य ताम्बूल लोकनाथ विशिष्टमस्माकञ्च भवनं तव प्रतिमा च ह ।

अलङ्कारं मुखे श्रेष्ठं तव प्रीत्या मया कृतम् ।
मुखप्रसादनं श्रेष्ठं देव गृह्ण मनोहरम्[5] ॥ ४८ ॥

एतेनैवोपचारेण मद्भक्तः कर्म कारयेत् । अनुमुक्तो महालोकान् पश्यतो मम नित्यशः॥

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे देवोपचारविधिर्नाम अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

धरण्युवाच

एवं कर्मविधिं श्रुत्वा सर्वसंसारमोक्षणम् । प्रसन्नवदनं देवं पुनर्वाक्यमुवाच ह ॥ १ ॥
एवं महौजसं कर्म तव मार्गानुसारतः । त्वत्तस्तु प्रापणविधिस्तव प्रीत्या मया श्रुतः ।

---

१. वस्त्रञ्च वै इति क्वाचित्कः पाठः । २. एवं वस्त्रम् इति पाठान्तरम् ।
३. देव त्वं गृह्ण गात्रप्रदानाय चेति क्वचित् पुस्तके पाठः ।
४. प्रणवाद्येनेति वा पाठः । ५. मया कृतम् इति पाठान्तरम् ।

केन द्रव्येण संयुक्तं तन्ममाचक्ष्व माधव ॥ २ ॥
वसुधाया वचः श्रुत्वा वराहः परमात्मवान्[1] ।
उवाच धर्मसंयुक्तं धर्मज्ञो वाक्यकोविदः ॥ ३ ॥

वराह उवाच

येन मन्त्रेण संयुक्तो मम प्रापणं नयेत् । सप्त व्रीहीन् ततो गृह्य पयसा सह संयुतम् ॥
परमन्तस्य शाकानि मधूकोदुम्बरं तथा । एते चान्ये च बहवः शतशोऽथ सहस्रशः ।
कर्मज्ञश्च य एतेषा ते[1] मया परिकीर्तिताः ॥ ५ ॥
व्रीहीणाञ्च प्रवक्ष्यामि उपयोग्यानि माधवि ।
एकाग्रं मानसं कृत्वा[2] प्रापणं शृणु सुन्दरि ॥ ६ ॥
धर्मचिल्लिकशाकञ्च सुगन्धं रक्तसालिकौ ।
दीर्घशालिमहाशाली वरकुङ्कुममाक्षिकौ ॥ ७ ॥
आमोदाशिवसुन्दर्यौ शिरीकाकुलकालिकाः[3] । विविधं यावकान्नञ्च ज्ञेयान्येतानि कर्मणि ।
कर्मण्या मुद्गमाषा वै तिलकङ्कुकुलिक्ष्यकाः । गवेधुकं महोमोहं मकुष्ठमथवाहिजाम् ।
श्यामाकमिति चोक्तानि कर्मण्यानि वसुन्धरे[4] ॥ ९ ॥
कर्मण्यानि च शाकानि विजानीहि वसुन्धरे ।
प्रतिगृह्णाम्यहमेतां[5] यच्च भागवतं प्रियम् ॥ १० ॥
मार्गमासं वरं छागं शासं समनुयुज्यते ।
एतान् हि प्रापणे दद्यात् मम चैतत प्रियावहम् ॥ ११ ॥
युञ्जानो वितते यज्ञे ब्राह्मणे वेदपारगे ।
भागो ममास्ति तत्रापि पशूनां छागलस्य च ॥ १२ ॥
माहिषं वर्जयेन्मह्यं क्षीरं दधि घृतं ततः । वर्जयेत् तत्र मांसानि यजुषा वैष्णवोऽश्नुते ॥
परं पायसमपि वर्ज्यानि तन्मांसं चेतकः खुरे ॥ १३ ॥
पक्षिणां च प्रवक्ष्यामि ये प्रयोज्या वसुन्धरे ।
ये चैव मम क्षेत्रेषु उपयुज्यन्ति नित्यशः ॥ १४ ॥
लावकं वर्तिकञ्चैव प्रशस्तञ्च कपिञ्जलम् । एते चान्ये च बहवः शतशोऽथ सहस्रशः ।
मम कर्मणि योग्या ये ते मया परिकीर्तिताः ॥ १५ ॥
यस्त्वेतत्तु विजानीयात् कर्मकर्ता कदाचन[7] ।
नापराध्नोति स नरो मम चोक्तं[8] वचः प्रिये ॥ १६ ॥

---

१. प्रीतमानसः इति पाठान्तरम् । २. कर्मण्यश्च य एतेषां ते इति पाठान्तरम् ।
३. एकचित्तं समादायेति क्वचित् पाठः । ४. शाकिकाः इति क्वचित् पठ्यते ।
५. केषुचित् पुस्तकेषु 'कर्मण्या' इत्यारभ्य 'वसुन्धरे' इत्यन्तोऽशो नास्ति ।
६. एतानि प्रतिगृह्णामि इति पाठभेदः । ७. तथैव च इति क्वचित् पाठः ।
८. ततश्च नापराधोक्तं ममैवोक्तमिति पाठान्तरम् ।

ते च भोग्याश्च[1] मङ्गल्या मम भक्तसुखावहाः ।
ततो यष्टव्यमेवं हि य इच्छेत् सिद्धिमुत्तमाम् ।। १७ ।।
य एतेन विधानेन यजिष्यन्ति वसुन्धरे । प्राप्नोति परमां सिद्धिं ममैव कृतकर्मणः[2]।।

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे प्रापणद्रव्यकर्मण्यभोज्यनियम-
विधिर्नाम एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

शृणुष्व परमं गुह्यं पूर्वं पृष्टं त्वया धरे[3]। देवि सर्वं प्रवक्ष्यामि संसारतरणं महत् ।।
स्नानं कृत्वा यथान्यायं मम कर्मपरायणाः ।
उपसर्पन्ति ये भक्त्या कदन्नाशा जितेन्द्रियाः ।। २ ।।
यश्चैवमुच्यते भद्रे मम रूपं सनातनम् ।। ३ ।।
अहमेव वरारोहे सर्वभूतसनातनम् । अधश्चोर्ध्वं च तिर्यक् च अहमेव व्यवस्थितः ।
दिशाश्च विदिशाश्चैव उपर्युपरि भाविनि ।। ४ ।।
सर्वथा वन्दनीयास्ते मम भक्तेन नित्यशः[4]। क्रिया समूहयुक्तेन यदीच्छेत् परमां गतिम्।।
अन्यत्ते संप्रवक्ष्यामि[5] गुह्यं लोके महद्यशः । यथा वै वन्दनीयास्ते मम मार्गानुसारिणः।।
कृत्वापि परमं कर्म बुद्धिमादाय तद्विधाम् । ततः पूर्वमुखो भूत्वा पुनर्गृह्य जलाञ्जलिं ।
मूलयोगं समादाय[6] इमं मन्त्रमुदारयेत् ।। ७ ।।
यजामहे धर्मपरायणोद्भवं नारायणं सर्वलोकप्रधानम् ।
ईशानमाद्यं पुरुषं पुराणं संसारमोक्षाय कृपाकरं तम् ।। ८ ।।
ततः पश्चान्मुखो भूत्वा पुनर्गृह्य जलाञ्जलिम् । द्वादशाक्षरमुच्चार्य[7] इमं मन्त्रमुदीरये।।
यथा तु देवः प्रथमादिकर्ता पुराणकल्पश्च यथा विभूतिः ।
तथा स्थितश्चादिमनन्तरूपममोघसंकल्पमनन्तमीडे ।। १० ।।

---

१. भोज्याश्च इति क्वचित् पाठः ।
२. प्राप्नोति परमां सिद्धिं ममैव कृतकर्मण इति । प्राप्नुवन्ति परां सिद्धिं ममैव कृत कर्मिणः इति पाठान्तरम् ।
३. शृणोहि परमं गुह्यं यत्त्वया परिपृच्छितमिति वा पाठः ।
४. सर्वदा इति क्वचित् पठ्यते । ५. अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि इति वा पाठः ।
६. ओं नमो नारायण इति वा पाठः ।
७. ओं नमो नारायणेत्युक्त्वेति वा पठ्यते ।

ततस्तेनैव कालेन[1] पुनर्गृह्य जलाञ्जलिम् । तेनैव चास्य योगेन भूत्वा चैवोत्तरामुखः
नमो नारायणेत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ११ ॥
यजामहे दिव्यं परं पुराणमनादिमध्यान्तमनन्तरूपम् ।
भवोद्भवं विश्वकरं प्रशान्तं संसारमोक्षावहमद्वितीयम् ॥ १२ ॥
ततस्तेनैव कायेन भूत्वा वै दक्षिणामुखः ।
नमः पुरुषोत्तमायेत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १३ ॥
यजामहे यज्ञमहो रूपन्तु सत्यं ऋतञ्च कालादिमरूपमाद्यम् ।
अनन्यरूपञ्च महानुभावं संसारमोक्षाय कृतावतारम् ॥ १४ ॥
काष्ठकृत्यस्ततो भूत्वा कृत्वा चेन्द्रियनिग्रहम् ।
अच्युते तु मनः कृत्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ १५ ॥
यजामहे सोमपं भवन्तं ते सोमार्कनेत्रं शतपत्रनेत्रम् ।
जगत्प्रधानं ननु लोकनाथं मृत्युत्रिसंसारविमोक्षणञ्च ॥ १६ ॥
त्रिषु सन्ध्यास्वनेनैव विधिना कुर्यान्मम च कर्म तत् ।
बुद्ध्या युक्त्या च मत्या च यदीच्छेत् परमां गतिम्[2] ॥ १७ ॥
योगानां परमो योगो गुह्यानां परमः पर इति[3] ।
सांख्यानां परमं सांख्यं कर्मणां कर्म चोत्तमम् ॥ १८ ॥
एतन्न दद्याद् मूर्खाय पिशुनाय शठाय च । दीक्षितायैव दातव्यं सुशिष्याय दृढाय च॥
एतन्मरणकालेऽपि गुह्यं विष्णुप्रभाषितम् ।
बुद्ध्या धारयितव्यं च न विस्मर्तव्यं कदाचन[4] ॥ २० ॥
य एतत् पठते नित्यं कल्पोच्छ्रायी दृढव्रतः ।
ममापि हृदये नित्यं संस्थितं त्रिगुणान्वितम्[5] ॥ २१ ॥
य एतेन विधानेन त्रिसन्ध्यं कर्म कारयेत् ।
तिर्यग्योनिविनिर्मुक्तो[6] मम लोकाय गच्छति ॥ २२ ॥
इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे त्रिसन्ध्यामन्त्रोपस्थापनकरणं नाम
विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. अथ तस्मिंस्तु कालेऽस्मिन्निति वा पाठः ।
२. एतेषां त्रिषु सन्ध्यासु कर्म चैवं समाचरेत् ।
बुद्धिमान् मतिमान् भूत्वा यदीच्छेत् परमां गतिम् ॥
३. इति भिन्नः पाठः क्वचिदुपलभ्यः, गुह्यानां परमो योगो गुह्यानां परमः परः इति पाठान्तरम् ।
४. बुद्धिमान् मतिमान् भूत्वा विस्मरेन्न कदाचन इति भिन्नः पाठः ।
५. स तिष्ठति न संशयः इति पाठान्तरम् । ६. तिर्यग्योन्यापि संप्राप्तः इति पाठान्तरम् ।

एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

येन गर्भं न गच्छेत तन्मे श्रृणु हि माधवि[1]। कथयिष्यामि ते ह्येवं सर्वधर्मविनिश्चयम्॥
कृत्वापि विपुलं कर्म आत्मानं न प्रशंसति । करोति बहुकर्माणि शुद्धेनेवान्तरात्मना ॥
[2]कृत्वा तु मम कर्माणि समर्थोऽनुग्रहे रतः । कार्याकार्ये विजानाति सर्वधर्मेषु निष्ठितः॥
शीतोष्णवातवर्षादिक्षुत्पिपासासहश्च यः । यो दरिद्रो निरालस्यः सत्यवागनसूयकः ॥
स्वदारनिरतो नित्यं परदारविवर्जकः । सत्यवादी विशुद्धात्मा नित्यं भागवतप्रियः ॥

संविभाज्यविशेषज्ञो नित्यं ब्राह्मणवत्सलः ।
प्रियवादी[3] द्विजानां च मम कर्मपरायणः ॥
कुयोनिं तु न गच्छेत मम लोकाय गच्छति ॥ ६ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
यो वियोनिं न गच्छेत मम कर्मपरायणः ॥ ७ ॥

जीवहिंसानिवृत्तस्तु[4] सर्वभूतहितः शुचिः । सर्वत्र समतायुक्तः समलोष्टाश्मकाञ्चनः॥

बाल्ये स्थितोऽपि वयसि क्षान्तो दान्तः शुभे रतः ।
नित्यं नैव विजानाति परेणापकृतं क्वचित् ॥ ९ ॥
कर्तव्यं संस्मरेत् सर्वमसत्यञ्च न[5] जल्पति ।
व्यलीकाद् विनिवृत्तो यस्तथ्येऽतिकृतनिश्चयः ॥ १० ॥
नित्यं च धृतिमान् यश्च[6] परोक्षेऽपि न चाक्षिपेत् ।
ऋतुकालेऽपि गच्छेद् यः अपत्यार्थे स्वकां स्त्रियम् ॥ ११ ॥
ईदृशास्तु नरा भद्रे मम कर्मपरायणाः ।
ते वियोनिं न गच्छन्ति मम गच्छन्ति सुन्दरि ॥ १२ ॥

पुनरन्यत् प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे । पुरुषाणां प्रसन्नानां यश्च धर्मः सनातनः ॥

मनुनाप्यन्यथा दृष्टो ह्यन्यथाङ्गिरसेन च ।
शुक्रेण चान्यथा दृष्टो गौतमेनापि चान्यथा ॥ १४ ॥
सोमेन चान्यथा दृष्टो रुद्रेणाप्यन्यथा पुनः ।
शङ्खेन चान्यथा दृष्टो लिखितेनापि चान्यथा ॥ १५ ॥

---

१. तच्छृणुष्व वसुन्धरे इति वा पाठः ।
२, नैव कुर्वत्यहंकारं क्रोधं चैव न गृह्णति ।
सर्वं पश्यति चित्तेन लाभालाभविवर्जितः ।
पञ्चानामिन्द्रियाणाञ्च समर्थो निग्रहे रतः ॥ इति पुस्तकान्तरेऽधिकः पाठः ।
३. प्रियभाषी इति पाठान्तरम् । ४, जीवांस्तु ये न हिंसन्ति इति पाठान्तरम् ।
५. सर्वं मम सत्यञ्च इति क्वचित् पठ्यते । ६. वृत्तिमान् कश्चित् इति वा पाठः ।

कश्यपेनान्यथा दृष्टो धर्मेणाप्यन्यथा धरे ।
अग्निना वायुना चैव दृष्टो धर्मोऽन्यथा धरे ॥ १६ ॥

यमेन चान्यथा दृष्ट इन्द्रेण वरुणेन च ।
कुबेरेणान्यथा दृष्टः शाण्डिल्येनापि चान्यथा ॥ १७ ॥

पुलस्त्येनान्यथा दृष्ट आदित्येनापि चान्यथा ।
पितृभिश्चान्यथा दृष्टो ह्यन्यथापि स्वयम्भुवा ॥ १८ ॥

आत्मनात्मनि धर्मेण ये नरा निश्चितव्रताः ।
स्वकं पालयते धर्मं स्वमतेनैव भाषितम् ॥ १९ ॥

परवादं न कुर्वीत सर्वधर्मेषु निश्चितम् ।
न निन्देद् धर्मकार्याणि आत्मधर्मपथे स्थितः ॥ २० ॥

एभिर्गुणैः समायुक्तो मम कर्माणि कारयेत् ।
वियोनिं स न गच्छेत मम लोकाय गच्छति ॥ २१ ॥

पुनरन्यत्तु वक्ष्यामि तच्छृणुष्वेह माधवि । तरन्ति पुरुषा येन गर्भसंसारसागरम्[1] ॥

जितेन्द्रिया जितक्रोधा लोभमोहविवर्जिताः ।
आत्मोपकारका नित्यं देवातिथिगुरुप्रियाः ॥ २३ ॥

हिंसादीनि न कुर्वन्ति मधुमांसविवर्जकाः ।
मनसा ब्राह्मणीं चैव यो गच्छेन्न कदाचन ॥ २४ ॥

विप्राय कपिलां दद्याद् वृद्धं सान्त्वेन पालयेत् ।
सर्वेषां चैव पुत्राणां विशेषं यो न कुर्वति[2] ॥ २५ ॥

संक्रुद्धं ब्राह्मणं दृष्ट्वा यस्तु तत्र प्रसादयेत् ।
यः स्पृशेत् कपिलां भक्त्या कुमारीं न च दूषयेत् ॥ २६ ॥

अग्निं न च क्रमेत् पद्भ्यां न च पुत्रेण भाषयेत् ।
जले न मेहयेद् यस्तु गुरुभक्तो न जल्पकः ॥ २७ ॥

एवं धर्मेण संयुक्तो योऽनु मां प्रतिपद्यते ।
स च गर्भं न गच्छेत मम लोकाय गच्छति ॥ २८ ॥

इति वाराहपुराणे योनिगर्भमोक्षणो नाम एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. सागरात् इति क्वचित् पाठः ।

२. विशेषं यो न कुर्वधि इति पाठान्तरम् ।

द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

गुह्यानां परमं गुह्यं तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
तिर्यग्योनिगताश्चापि येन मुच्यन्ति किल्विषात् ॥ १ ॥
अष्टम्यां च चतुर्दश्यां मैथुनं यो न गच्छति ।
भुक्त्वा परस्य चान्नानि यश्चैव न विकुत्सति ॥ २ ॥
बाल्ये वयस्यपि च यो[1] मम नित्यमनुव्रतः ।
येन केनापि सन्तुष्टो यो मातापितृपूजकः ॥ ३ ॥
आयासे जीवति न यः प्रविभागी गुणान्वितः[2] ।
दाता भोक्ता च कार्येषु स्वतन्त्रो नित्यसंयतः ॥ ४ ॥
विकर्म नाभिकुर्वीत कौमारव्रतसंस्थितः । सर्वभूतदयायुक्तः सत्त्वेन च समन्वितः ॥
मत्या च निस्पृहोऽत्यन्तं परार्थेष्वस्पृहः सदा[3] ।
ईदृशीं बुद्धिमादाय मम कर्माणि कुर्वति[4] ।
तिर्यग्योनिं न गच्छेत मम लोकाय गच्छति ॥ ६ ॥
इमं गुह्यं वरारोहे देवैरपि दुरासदम्[5] ।
तच्छृणुष्वानवद्याङ्गि कथ्यमानं मयानघे ॥ ७ ॥
जरायुजाण्डजोद्भिज्जस्वेदजानि कदाचन ।
ये न हिंसन्ति भूतानि शुद्धात्मानो दयापराः[6] ॥ ८ ॥
यस्तु कोकामुखे देवि ध्रुवं प्राणान् परित्यजेत् ।
मनसा न चलत्येव मम वल्लभतां व्रजेत् ॥ ९ ॥

---

१. बाले वयसि वर्तेत इति पाठान्तरम् ।
२. (ग) अत्र एवं पाठोऽस्ति—
प्राप्तं भुञ्जीत नित्यञ्च स्वयं न परिवेषकः ।
अलुब्धः सर्वकार्येषु स्वतन्त्रो नित्यसंयतः ।
विकर्म नाभिकुर्वीत कौमारव्रतसंस्थितः ।
सर्वभूतदयो नित्यं संविभागी गुणान्वितः ।
दाता भोक्ता च स च वै सत्त्वेन च समन्वितः ॥ इति क्वचित् पुस्तके पाठः ।
३. मतिमान्नैव तप्यन्ते परार्थेषु कदाचन । इति पाठान्तरम् ।
ईदृग् बुद्धिं समादाय मम कर्म करोति यः इति कुत्रचित् पुस्तके पाठः ।
५. देवैरतिदुरासदम् इति पाठान्तरम् ।
६. ये न हिंसन्ति भूतानि स्वेदजोद्भिज्जमण्डजान् ।
जरायुजानां शुद्धात्मा सर्वभूतदयापरः । इति पाठान्तरम् ।

ततो विष्णुवचः श्रुत्वा सा मही संशितव्रता।
वराहरूपिणं देवं प्रत्युवाच वसुन्धरा ॥ १० ॥

धरण्युवाच

अहं शिष्या च दासी च भक्ता च त्वयि माधव।
एवं मे परमं गुह्यं त्वद्भक्त्या वक्तुमर्हसि ॥ ११ ॥
चक्रं वाराणसीं चैव अट्टहासं च नैमिषम्।
भद्रकर्णह्रदञ्चैव हित्वा कोकां प्रशंससि[1] ॥ १२ ॥
नगरं च हिरण्यं च कुक्कुटं[2] मण्डलेश्वरम्।
केदारं च ततो मुक्त्वा कोकां किं नौ[3] प्रशंससि ॥ १३ ॥
देवदारुवनं मुक्त्वा तथा योगेश्वरं[4] विभुम्।
दुर्गं महाबलं मुक्त्वा किं वै कोकां प्रशंससि ॥ १४ ॥
गोकर्णञ्च ततो गुह्यं शुद्धं जालेश्वरं[5] तथा।
एकलिङ्गं ततो मुक्त्वा किं वा कोकां प्रशंससि ॥ १५ ॥
एवं पृष्टस्तया भक्त्या माधवश्च महाप्रभुः।
वराहरूपी भगवान् प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ १६ ॥

वराह उवाच

एवमेतन्महाभागे यन्मां त्वं भीरु भाषसे।
कथयिष्यामि ते गुह्यं कोका येन विशिष्यते ॥ १७ ॥
एते रुद्राश्रिताः क्षेत्रा ये त्वया परिकीर्तिताः।
एते पाशुपताश्चैषा कोका भावगतस्य ह[6] ॥ १८ ॥
तत्रान्यत्ते[7] प्रवक्ष्यामि महाख्यानं वरानने।
कृतं कोकामुखे चैव मम क्षेत्रेषु[8] सुन्दरि ॥ १९ ॥
लुब्धो ह्यामिषमाहारं चरन् वै[9] कोकमण्डले।
तत्राल्पेनाम्बुना युक्ते ह्रदे मत्स्यस्तु तिष्ठति[10] ॥ २० ॥
दृष्ट्वा तं लुब्धकस्तूर्णं बडिशेनाजहार ह।
तस्य हस्तात् तु बलवान् मत्स्यस्तूर्णं विनिर्गतः ॥ २१ ॥

---

१. भद्रकर्णह्रदं नैव कोकं किं वै प्रशंससि इति वा पाठः।
२. मुकुटम् इति पाठान्तरम्।
३. किं कोकां च इति काचित्कः पाठः।
४. जालेश्वरम् इति पाठान्तरम्।
५. मुक्त्वा शुद्धं जाल्मेश्वरं
६. श्लोकोऽयं केषुचित् पुस्तकेषु न दृश्यते।
७. अन्यच्च ते इति पाठान्तरम्।
८. क्षेत्रे हि इति क्वचित् पाठः।
९. कश्चिदामिषमाहारांश्चरन्तं इति पाठान्तरम्।
१०. अल्पोदकेषु तिष्ठन्तं ततो मध्येन मत्स्यकम् इति क्वचित् पाठः।

अथ श्येनस्तु तं हर्तुं मन्त्रयित्वा नभश्चरः ।
निपत्य तं गृहीत्वैव प्रोड्डीनस्त्वरयान्वितः ।
अशक्तस्य ततो नेतुं मत्स्यः कोकामुखेऽपतत् ॥ २२ ॥
तत्-क्षेत्रस्य प्रभावेण राजपुत्रोऽभवत् प्रभुः ।
रूपवान् गुणवाञ् शुद्धः कुलेन वयसान्वितः[1] ॥ २३ ॥
अथ कालेन तस्यैव मृगव्याधस्य चाङ्गना ।
गृहीत्वा चैव मांसानि गच्छन्ती याति तत्र वै ॥ २४ ॥
एका चिल्ली मांसलुब्धा तद्धस्तान्मांसगर्धिनी ।
आगत्यागत्य तरसा हर्तुं समुपचक्रमे ॥ २५ ॥
मृगव्याधा बलान्मांसं हर्तुकामान्तु चिल्लिकाम् ।
बाणेनैकेन संहत्य सा वै निपतिता सह[2] ॥ २६ ॥
आकाशात् पतिता भद्रे कोकायां मम मण्डले[3] ।
जाता चन्द्रपुरे चैषा[4] राजपुत्री यशस्विनी ॥ २७ ॥
व्यवर्धत सा तु कन्या वयोरूपगुणान्विता ।
चतुःषष्टिकलायुक्ता पुरुषं सा जुगुप्सति ॥ २८ ॥
रूपवान् गुणवाञ् शूरो युद्धकार्यार्थनिश्चितः ।
सौम्यश्च पुरुषश्चैव सा च नेति जुगुप्सति[5] ॥ २९ ॥
अथ केनचित् कालेन शक आनन्दपूरके । सम्बन्धोऽजायत तयोर्मध्यमे वयसि स्थयोः[6]॥
तथा तु तौ समासाद्य परस्परमथ क्रमात्[7] ।
यथान्यायं स विप्रोक्तं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ३१ ॥

श्लोकत्रयमेतत् पुस्तकान्तरे एवं पठ्यते ।
स तेनापि प्रबुद्धेन विद्धो मत्स्यः कदाचन ।
मत्स्योऽथ बलवांस्तत्र लुब्धकस्य च पाणितः ॥
दूरे चैव धृतस्तेन स तु मत्स्यो दिगम्बरे ।
श्येनो मन्त्रयते हन्तुं निःश्वसन् खचरस्तथा ॥
सोऽपतन्मम क्षेत्रे तु कोकायां तु वसुन्धरे ।
शकस्य पुत्रो जायेत रूपवान् बलवाञ् शुचिः ॥
२. एकेनैव तु बाणेन सा वै निपतिता सह । इति क्वचित् पठ्यते ।
३. सन्निधौ इति पाठान्तरम् । ४. रम्ये इति पाठान्तरम् ।
५. रूपवान् गुणवाञ् शूरो युद्धकार्यार्थनिष्ठितः ॥
सौम्यश्च पुरुषश्चैव सर्वानभि जुगुप्सति ॥ इत्यधिकः पाठः पुस्तकान्तरे ।
६. सम्बन्धोऽजायत तेषां ममेच्छया वरानने । इति पुस्तकान्तरे पाठः ।
७. प्राप्तौ तु ताविहान्योन्यमुभयोश्चैव सुन्दरि इति पाठान्तरम् ।

स च तया समं नित्यं सा च तेन समं शुभा।
अन्योन्यं रममाणौ तौ मुहूर्तमपि नोज्झतः ॥ ३२ ॥
गच्छत्येवं बहुतरे काले चैवाप्यनिन्दिता[1]। समप्रेम्णा च संयुक्ता सौहृदेन च नायकम्॥
भजमाना विनीता च सौहृदाच्च विशेषतः ॥ ३३ ॥
बहुश्चैव गतः कालः समभोगेषु[2] सक्तयोः। राजपुत्रस्ततोऽप्यत्र शकानां नन्दवर्धनः॥
तस्याजायत मध्याह्ने शिरोरुगतिभीषणा[3] ॥ ३४ ॥
ये केचिद् भिषजस्तत्र गदेषु कुशलाः शुभे। ते तत्रौषधयोगांश्च चक्रुस्तेनापि वेदना[4]॥
ननाश नैव संयातः कालो बहुतिथस्ततः ॥ ३५ ॥
न संबुध्यति चात्मानं विष्णुमायाविमोहितः[5]।
पूर्णे हि समये तत्तु उभयोश्च तदन्तरम् ॥ ३६ ॥
तस्य कालः संवृत्तस्य योऽसौ पूर्वप्रतिस्तवः। अयने गत एतेषां वृत्तं कौतूहलं भुवि ॥
अन्योऽन्यप्रीतियुक्तौ तु नान्योऽन्यं जहतुः क्वचित्।
ततः सर्वानवद्याङ्गी भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ ३८ ॥
किमिदं तव भद्रं ते वेदना जायते शिरे।
एतदाचक्ष्व तत्त्वेन यद्यहं च तव प्रिया ॥ ३९ ॥
बहवो भिषजश्चैव नाना शास्त्रविशारदाः।
कुर्वन्ति तव कर्माणि वेदना च न गच्छति ॥
एवं स प्रियया प्रोक्तस्तां प्रियां पुनरब्रवीत् ॥ ४० ॥
इदं किं विस्मृता भद्रे सर्वव्याधिसमन्वितम्।
यल्लब्धं मानुषत्वं च सुखदुःखसमन्वितम् ॥ ४१ ॥
संसारसागरारूढं नातिप्रष्टुं त्वमर्हसि। एवं सा तेन प्रोक्ता तु[6] श्रोतुकामा वरानना॥
ततः कदाचिच्छयने सुप्तौ तौ दम्पती किल।
गते बहुतिथे काले पुनः पप्रच्छ सा प्रियम्[7] ॥ ४३ ॥
कथयस्व तमेवार्थं यन्मया पूर्वं पृच्छितम्।
किं मां न भाषसे नाथ साभिप्रायं वचस्तव ॥ ४४ ॥

---

१. एवं सुबहुधाकाले गच्छत्येव अनिन्दिता इति पाठान्तरम्।
२. एवं बहुगतः कालः कामभोगेषु इति क्वचित् पाठः।
३. पीडिनी इति वा पाठः।
४. ते तस्य सर्वमाचष्टे न सा तिष्ठति वेदना इति कुत्रचित् पठ्यते।
५. प्रमोहितः इति पाठान्तरम्। ६. तेनैवं भाषिता बाला इति पाठान्तरम्।
७. पक्षे मासे गते काले ह्येतौ तौ शयने गतौ।
जातकौतूहले चेत्रे पुनरेवान्वपृच्छत ॥ इति कुत्रचित् पाठः।

गोप्यं वा किञ्चिदस्तीह किं गोपयसि मे पुरः ।
अवश्यं चैव वक्तव्यं यद्यहं तव वल्लभा ॥ ४५ ॥
इति निर्बन्धतः पृष्टः स शकाधिपतिर्नृपः ।
तां प्रियां प्रणयात् प्राह बहुमानपुरःस्सरम् ॥ ४६ ॥
मुच्यतां मानुषं भावं तां जातिं स्मर पौर्विकीम् ।
अथ कौतूहलं भद्रे श्रवणे पूर्वजन्मनः ।
मन्मातापितरौ गत्वा प्रसादाय शुचिस्मिते ॥ ४७ ॥
मानार्हौ मानयित्वा तौ ययाहं जठरे धृतः ।
तयोराज्ञां पुरस्कृत्य मानयित्वा यथार्हतः ।
अथ कोकामुखे गत्वा कथयिष्याम्यसंशयम् ॥ ४८ ॥
स्वपूर्वजन्मवृत्तं तु देवानामपि दुर्लभम् । तत्र ते कथयिष्यामि सर्ववृत्तमनिन्दिते ॥
ततः सा ह्यनवद्याङ्गी श्वश्रूश्वशुरयोः पुरः ।
गत्वा गृहीत्वा चरणौ ततस्ताविदमब्रवीत् ।
किञ्चिद् विज्ञप्तुकामास्मि तत्र वामवधीयताम् ॥ ५० ॥
भवदाज्ञां पुरस्कृत्य भवद्भ्यामनुमानितौ । पुण्ये कोकामुखे गन्तुमिच्छावस्तत्र वां गुरू॥
कार्यगौरवभावेन न निषेध्यौ कथञ्चन ॥ ५१ ॥
अद्य यावत् किमपि वां याचितं न मया क्वचित् ।
पुरस्ताद्ध्यावयोस्तन्मे याचितं दातुमर्हथः ॥ ५२ ॥
शिरोवेदनया युक्तः सदा तव सुतो ह्ययम् ।
मध्याह्ने मृतकल्पो वै जायते ह्यचिकित्सकम् ॥ ५३ ॥
सुखानि सर्वविषयान् विसृज्य परिपीडितः ।
कोकामुखं विना कष्टं न निवृत्तं भविष्यति ॥ ५४ ॥
कदाचिन्नोक्तपूर्वं ते रहस्यं परमं महत् ।
त्वरितं गन्तुमिच्छामि विष्णोस्तत् परमं पदम् ।
दम्पतीभ्यां हि मननं रोचतां सर्वथैव हि ॥ ५५ ॥
ततो वधूवचः श्रुत्वा शकानामधिपो नृपः[1] ।
करेण स्वयमादाय वधूं पुत्रमुवाच ह ॥ ५६ ॥
किमिदं चिन्तितं वत्स कोकामुखगमं प्रति ।
हस्त्यश्वरथयानानि स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ॥ ५७ ॥
सर्वमेतत्तु सम्प्राज्ञ कोषकोष्ठादिसंयुतम् ।
शरणं वित्तयो राज्यं सर्वं त्वयि प्रतिष्ठितम्[2] ॥ ५८ ॥

---

१. शकादिः पृथिवीपतिः इति वा पाठः । २. विवर्जितम् इति पाठान्तरम् ।

मित्रं वरासनं चैव गृह्ण पुत्र ममोत्तरम्[1] ।
त्वयि प्रतिष्ठिताः प्राणाः सन्तानं च तदुत्तरम्[2] ॥ ५९ ॥
ततः पितुर्वचः श्रुत्वा राजपुत्रो यशस्विनि ।
पितुः पादौ गृहीत्वा च प्रोवाच विनयान्वितः ॥ ६० ॥
अलं राज्येन कोशेन वाहनेन बलेन वा ।
गन्तुमिच्छामि तत्राहं तूर्णं[3] कोकामुखं महत् ॥ ६१ ॥
शिरोवेदनया युक्तो यदि जीवाम्यहं पितः ।
तदा राज्यं बलं कोषो ममैवैतन्न संशयः ॥
तत्रैव गमनात् मह्यं वेदना नाशमेष्यति ॥ ६२ ॥
पुत्रोक्तमवधार्यैवं शकानामधिपो नृपः । अनुजज्ञे ततः कोकां गच्छ पुत्र नमोस्तु ते ॥
वणिजश्चैव पौराश्च वैश्याश्चापि वराङ्गना ।
अनुजग्मू राजपुत्रं कोकामुखपथे स्थितम् ॥ ६४ ॥
अथ दीर्घेण कालेन प्राप्तः कोकामुखं त्विदम् ।
तत्र गत्वा वरारोहा भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ ६५ ॥
पूर्वपृष्टं मया यत्ते वक्ष्यामीति च मां प्रति ।
कोकामुखे त्वयाप्युक्तं तदेतन्मम कथ्यताम् ॥ ६६ ॥
निशम्येति प्रियाप्रोक्तं राजपुत्रो यशस्विनि ।
प्रहस्याह प्रियां तां तु समालिङ्ग्य वसुन्धरे ॥ ६७ ॥
रजनी संप्रवृत्तेयं सुखं स्वापो विधीयताम् ।
श्वः सर्वं कथयिष्यामि यत्ते मनसि वर्तते[4] ॥ ६८ ॥
प्रभातायान्तु शर्वर्यां स्नातौ क्षौमविभूषितौ ।
प्रणम्य शिरसा विष्णुं हस्ते गृह्य ततः प्रियाम् ॥ ६९ ॥
ततः पूर्वोत्तरे पार्श्वे नित्यं यो हृदि तिष्ठति ।
अस्थीनि दर्शयामास अवशिष्टानि यानि तु ॥ ७० ॥
एतानि मम चास्थीनि पूर्वदेहोद्भवानि च ।
अहं पुराभवं मत्स्यः कोकेषु विचरं जले ।
व्याधेन निगृहीतोऽस्मि बडिशेन जलेचरः ॥ ७१ ॥
तदूधस्तान्निर्गतस्तत्र बलेन पतितो भुवि ।
श्येनेनामिषलुब्धेन नखैर्विद्धोऽस्मि सुन्दरि ॥ ७२ ॥

---

१. गृहीष्व सुतसत्तम इति पाठान्तरम् । २ तदुत्तरम् इति क्वचित् पठ्यते ।
३. शीघ्रम् इति वा पाठः । ४. सुखं स्वप वरारोहे इहैकां रजनीं प्रिये ।
कल्यं ते कथयिष्यामि यच्च स्यात्ते मनोषितम् ॥ इति केषुचित् पुस्तकेषु पठ्यते ।

नीत आकाशमार्गेण तस्माच्च पतितोऽत्र वै ।
तेन तस्य प्रहारेण जाता शिरसि वेदना ।
अहमेव विजानामि नान्यो जानाति मां विना[1] ॥ ७३ ॥
एतत्ते कथितं भद्रे यत्त्वया पूर्वपृच्छितम्[2] ।
गच्छ सुन्दरि भद्रं ते यत्र ते वर्तते मनः ॥ ७४ ॥

ततः साप्यनवद्याङ्गी रक्तपद्मशुभानना । करुणं स्वरमादाय भर्तारं पुनरब्रवीत् ॥

एतदर्थं मया भद्र गुह्यं नोक्तं तथा स्वकम् ।
अहं च यादृशी पूर्वमभवं तच्छृणुष्व मे ॥ ७६ ॥
क्षुत्पिपासापरिश्रान्ता चिल्ली गगनगामिनी ।
वृक्षोपरि समासीना भक्ष्यं चैव विचिन्वती[3] ॥ ७७ ॥
अथ कश्चिद् मृगव्याधो हत्वा वनचरान् बहून् ।
संगृह्य मांसभारान् वै तेन मार्गेण संगतः ॥ ७८ ॥
स्थापयित्वा मांसभारान् प्रियायाः सविधे[4] स्वयम् ।
काष्ठान्यानयितुं यातः क्षुधितो मांसपाचने ॥ ७९ ॥
प्रवृत्तोऽग्निमुपादाय तावदुड्डीय सत्वरम् ।
मांसपिण्डो मया विद्धो दृढैर्वज्रमयैर्नखैः[4] ॥ ८० ॥
न च शक्तास्मि संहर्तुं मांसभारप्रपीडिता ।
न दूरं गमिता तत्र तत्र स्थाने व्यवस्थिता[5] ।
अशक्ता दूरगमने सविधे हि व्यवस्थिता ॥ ८१ ॥
भक्षयित्वा ततो मांसं प्रहृष्टेनान्तरात्मना[6] ।

---

१. न कश्चान्यो विजानाति इति पाठान्तरम् । २. यत्त्वया पूर्वपृच्छितम् इति क्वचित् पठ्यते ।
३. न दृश्यतेऽयं श्लोकः केषुचित् पुस्तकेषु ।
४. स्थापयित्वा मांसभारं क्वचित् काष्ठं समाहरेत् ।
अहं चरामि चाकाशे मार्गमादाय चामिषम् ॥
क्षुत्पिपासापरिश्रान्ता किञ्चिन्मांसानि छिन्दती ।
तात आधार्य काष्ठानि प्रज्वाल्य च हुताशनम् ॥
पचतस्तत्र मांसानि क्षुत्पिपासापरिष्कृता ।
ततो वृक्षं समासाद्य पश्यती मांसगृद्धिनी ॥
पतितास्मि ततस्तत्र यत्रासौ पच्यते मिषम् ।
अप्रमाणं मया मांसं विद्धं चन्द्रमयैर्नखैः ॥ इति पाठान्तरम् ।
५. अशक्ता दूरगमने सविधे हि व्यवस्थिता इति वा पाठः ।
६. व्याधः संहृष्टमानसः इति क्वचित् पठ्यते ।

अपश्यद् मांसपिण्डं तु मृगयामास पार्श्वतः ।
तावद् ददर्श मां तत्र खादन्तीं मांसपिण्डकाम् ॥ ८२ ॥
ततः स धनुरुद्यम्य सशरञ्च व्यकर्षत । ततोऽहं पातिता तेन चयन्ती मांसपिण्डिकाम् ।
विद्धा बाणेन मां तत्र भक्षयन्तीमपातयत्[1] ॥ ८३ ॥
ततोऽहं भ्रममाणा वै निश्चेष्टा गतजीविता[2] । पतितास्म्यवशा भद्र कालतन्त्रे दुरासदे ॥
एतत्क्षेत्रप्रभावेण अकामापि नृपात्मजा ।
जाताऽस्मि त्वत्प्रिया चापि स्मरन्ती पूर्वजन्म तत् ॥ ८५ ॥
एतानि पश्य चास्थीनि शेषाणि बहुकालतः । गलितान्यल्पशेषाणि प्राणनाथ समीपतः ॥
एवं सा दर्शयित्वा तु भर्तारं पुनरब्रवीत् ।
आनीतोऽसि मया भद्र स्थानं कोकामुखं प्रति ॥ ८७ ॥
एतत्क्षेत्रप्रभावेण तिर्यग्योनिगता अपि ।
उत्तमे तु कुले जाता मानुषीं जातिमाश्रिता[3] ॥ ८८ ॥
यं यं प्रवक्ष्यसे[4] धर्मं विष्णुप्रोक्तं यशोधन ।
तं तमेव करिष्यामि विष्णुलोके सुखावहे[5] ॥ ८९ ॥
ततस्तस्या वचः श्रुत्वा लब्धपूर्वस्मृतिर्नृपः ।
विस्मयं परमं गत्वा साधु साध्विति सोऽब्रवीत्[6] ॥ ९० ॥
तस्मिन् क्षेत्रे च यत्कर्म कर्तव्यं धर्मसंहितम् ।
तच्छ्रुत्वा कानिचिद् देवी स्वयं चक्रे पतिव्रता ॥ ९१ ॥
अन्येऽपि सर्वे तच्छ्रुत्वा यस्य यद्रोचते प्रियम् ।
तत्तत् सर्वेऽपि कुर्वन्ति विधिदृष्टेन कर्मणा[7] ॥ ९२ ॥
तत्र तौ दम्पती द्रव्यमन्नं रत्नं द्विजेषु च । ददतुः परमप्रीतौ पात्रेभ्यश्च यथार्हतः ॥
येऽन्ये तत्सार्थमासाद्य यातास्तेऽपि वसुन्धरे ।
ब्राह्मणेभ्यो ददुः स्वानि विष्णुभक्त्या महाव्रताः ॥ ९४ ॥
तत्र स्थित्वा वरारोहे मम कर्म व्यवस्थिताः । तत्क्षेत्रस्य प्रभावेण मम लोकमुपागतः[8] ॥

---

१. विद्धा बाणेन मां तत्र भक्षयन्तीमपातयत् इति क्वचित् पठ्यते ।
२. गतजीविता इति पाठान्तरम् ।
३. यस्य क्षेत्रप्रभावेण तिर्यग्योनिगता वयम् ।
जाता वै मानुषीं संज्ञामुत्तमेषु कुलेषु च ॥ इति पाठान्तरम् ।
४. प्रवक्ष्यसि इति वा पाठः । ५. सुखावहम् इति वा पठ्यते ।
६. साध्वित्यपूजयत् इति पाठान्तरम् ।
७. श्रुत्वा वै क्षेत्रकर्माणि स तस्या वचनं महत् ।
तेऽपि कुर्वन्ति कर्माणि यस्य यच्चात्र रोचते ॥ इति कुत्रचित् पुस्तके पठ्यते ।
८. श्वेतद्वीपमुपागतः इति पाठान्तरम् ।

एवं स राजपुत्रोऽपि मम कर्मव्यवस्थितः । मुक्त्वा तु मानुषं भावं श्वेतद्वीपमुपागतः[1]॥
सर्वे च पुरुषास्तत्र आत्मनात्मानु दर्शनात् । शुक्लाम्बरधरा दिव्यभूषणैश्च विभूषिताः ॥
दीप्तिमन्तो महाकायाः सर्वे च शुभदर्शनाः ॥ ९७ ॥
स्त्रियोऽपि दिव्या यत्रत्या दिव्यभूषणभूषिताः ।
तेजसा दीप्तिमत्यश्च शुद्धसत्वविभूषिताः ।
मयि शुद्धं परं भावमारूढाः सत्यवर्चसः ॥ ९८ ॥
एतत्ते कथितं देवि कोकामुखमनुत्तमम् । यत्र मत्स्यश्च चिल्ली च सकामा ये समागताः[2]॥
प्रसादान्मम सुश्रोणि श्वेतद्वीपमुपागताः । एष धर्मश्च कीर्तिश्च शक्तिश्चैव महद्यशः ।
कर्मणां परमं कर्म तपसाञ्च महत्तपः ॥ १०० ॥
आख्यानानाञ्च परमं कृतीनां परमा कृतिः[3] ।
धर्माणाञ्च परो धर्मस्तवार्थे कीर्तितो मया ॥ १०१ ॥
क्रोधनाय न तं दद्यान्मूर्खाय पिशुनाय च । अभक्ताय न तं दद्यादश्रद्धाय शठाय च ॥
दीक्षिताय च[4] दातव्यमुपपन्नाय साधवे[5] । पण्डिताय च दातव्यं यश्च शास्त्रविशारदः॥

---

१. एवं मत्स्यश्च चिल्लो च सकामा ये समागताः ।
प्रसादान्मम सुश्रोणि श्वेतद्वीपमुपागतः ॥ इत्यपि पाठान्तरम् ।
२. केचिच्चान्द्रायणं कुर्युः केचिच्चैव जलाशनम् ।
ते च विष्णुमयान् धर्मांस्तांस्तान्द्विजः समाचरेत् ॥
बहुधान्यवरं रत्नं दम्पत्योऽथ यशस्विनि ।
तेऽपि कुर्वन्ति कर्माणि मम भक्ता व्यवस्थिताः ॥
तेऽपि दीर्घेण कालेन आत्मना मतिः कृता ।
कुर्वन्ती मम कर्माणि भाव्यं पञ्चत्वमागताः ॥
ततः क्षेत्रप्रभावेण मम कर्मप्रभावतः ।
मम चैव प्रसादेन श्वेतद्वीपमुपागतः ॥
एवं स राजपुत्रोऽथ सर्वभूतगुणान्वितः ।
मुक्त्वा तु मानुषं भावमूर्ध्वशाखोपतिष्ठति ॥
योऽसौ परिजनस्तस्य मम कर्म व्यवस्थितः ।
मानुषं भावमुत्सृज्य मम लोकमुपागतः ॥
सर्वज्ञो द्युतिमांस्तत्र आत्मनात्मदर्शनात् ।
याश्च तत्र स्त्रियः काश्चित् सर्वाश्चोत्पलगन्धिनी ॥
मायया मतिमान् मुक्ताः सर्वाश्चैव प्रियावृताः ।
इति महान् पाठभेदः पुस्तकान्तरे दृश्यते ।
३. आख्यानं महदाख्यानं द्युतीनाञ्च महाद्युतिः । इति पाठान्तरम् ।
४. दीक्षितायैव इति वा पाठः ।   ५. व्यं सुप्रपन्नाय नित्यशः इति वा पाठः ।

एतन्मरणकालेऽपि धारयेद् यः समाहितः ।
सोऽपि मुच्येत पूतात्मा गर्भाद् योनिभवाद् भयात् ।। १०४ ।।
एतत्ते कथितं भद्रे महाख्यानं महौजसम् । य एतेन विधानेन गत्वा कोकामुखं महत् ।
तेऽपि यान्ति परां सिद्धिं चिल्लीमत्स्यौ यथा पुरा ।। १०५ ।।

इति वाराहपुराणे कोकामुखमाहात्म्ये द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

श्रुत्वा तु कोकामाहात्म्यं पृथिवी धर्मसंहितम्[1] ।
विस्मयं परमं याता श्रुत्वा धर्मं महौजसम् ।। १ ।।

धरण्युवाच

अहो प्रभावः कोकाया माहात्म्यं क्रोडरूपिणः ।
तिर्यग्योनिगतो वापि प्राप्तो यत्परमां गतिम् ।। २ ।।
तव देव प्रसादेन किञ्चिदिच्छामि वेदितुम् ।
यन्मया पूर्वपृष्टोऽसि केन धर्मेण मानवाः ।
तपसा कर्मणा वापि पश्यन्ति त्वां हि माधव ।
प्रसादसुमुखो भूत्वा निखिलं वक्तुमर्हसि ।। ३ ।।
एवं पृष्टस्तदा देव्या माधव्या स तु माधवः ।
प्रहस्य पुनरेवेदं वक्तुं समुपचक्रमे ।। ४ ।।

वराह उवाच

एवमेतन्महाभागे यथा त्वं भीरु भाषसे ।
कथयिष्यामि ते धर्मं गुह्यं[2] संसारमोक्षणम् ।। ५ ।।
गते मेघागमे काले प्रसन्नशरदाशये । अम्बरे विमले जाते विमले शशिमण्डले ।।६।।
नातिशीते न चात्युष्णे काले हंसविराविणि । कुमुदोत्पल कह्लारपद्मसौरभनिर्भरे।।७।।
कुमुदस्य च मासस्य भवेद्या द्वादशी शुभा ।
तस्यां मामर्चयेद् यस्तु तत्प्रभावं शृणु प्रिये[3] ।। ८ ।।

---

१. धर्मसंहिता इति पाठान्तरम् ।
२. सर्वधर्मं इति पाठान्तरम् ।   ३. शृणुष्व मे इति वा पाठः ।

यावल्लोकाश्च धार्यन्ते तावत्कालं वसुन्धरे ।
मद्भक्तो जायते धन्यो नान्यभक्तः कदाचन ॥ ९ ॥
कृत्वा ममैव कार्याणि द्वादश्यां तत्र माधवि ।
ममैवाराधनार्थाय इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १० ॥

मन्त्रः—ब्रह्मणा च रुद्रेण यः स्तूयमानो भवानृषिवन्दितो वन्दनीयश्च प्राप्ता द्वादशीयं ते प्रबुध्यस्व जागृष्व मेघा गताः पूर्णश्चन्द्रः शारदानि पुष्पाणि लोकनाथ तुभ्यमहं ददानीति धर्महेतोस्तव प्रीतये प्रबुद्धं जाग्रन्तं लोकनाथ त्वां भजमाना यज्ञेन यजन्ते सत्रेण सत्रिणो वेदैः पठन्ति भगवन्तः शुद्धाः प्रबुद्धां जाग्रतो लोकनाथ

एवं कर्माणि कुर्वन्ते द्वादश्यां वै यशस्विनि ।
मम भक्ता व्रतं श्रेष्ठं ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ११ ॥
एवं वै शारदः कर्म निखिलं कथितं मया ।
देवि संसारमोक्षार्थं मम भक्तसुखावहम् ॥ १२ ॥

इति प्रबोधिनी कर्म

अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि शैशिरं कर्म शोभनम् ।
यानि कर्माणि कुर्वन्ति पुंसो यान्ति परां गतिम् ॥ १३ ॥
शीतवाताभिसन्तप्ता मम भक्त्या व्यवस्थिताः ।
अनन्यमानसो भुत्वा योगाय कृतनिश्चयाः ॥
शिशिरे यानि कर्माणि पुष्पिताश्च वनस्पतीः ॥ १४ ॥
तैरेव चार्चनं कृत्वा जानुभ्यां पतितः क्षितौ ।
कराभ्यामञ्जलिं कृत्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १५ ॥

मन्त्रः—शिशिरो भवान् धातरिमं लोकनाथ हिमम् दुस्तरं दुष्प्रवेशं कालं संसारान्मां तारयेमं धर्ता त्रिलोकनाथ ।

यस्त्वथैतेन मन्त्रेण शिशिरे कर्म कारयेत् ।
स गच्छेत् परमां सिद्धिं मम भक्त्या व्यवस्थितः ॥ १६ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
मासं मार्गशिरश्चैव वैशाखञ्च मम प्रियम् ॥ १७ ॥
अहं तत्र प्रवक्ष्यामि पुष्पादीनां च[1] यत्फलम् ।
नववर्षसहस्राणि नववर्षशतानि च ॥
तिष्ठते विष्णुलोकेऽस्मिन् यो ददाति स्म निश्चलम् ॥ १८ ॥
एकैकं गन्धपत्रञ्च दानमेतन्महत्फलम् ।
मतिमान् धृतिमान् भूत्वा गन्धपुष्पाणि दापयेत् ॥ १९ ॥

---

१. गन्धपत्रस्य इति वा पाठः ।

पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि गन्धपत्रस्य यत्फलम् ।
द्वादश्याञ्चैव यो दद्यात् त्रीन् मासांश्च समाहितः ॥ २० ॥
कौमुदस्य तु मासस्य मार्गशीर्षस्य वै तथा ।
वैशाखस्य तु मासस्य वनमालां सुपुष्पिताम् ॥ २१ ॥
एक चित्तं समाधाय गन्धपुष्पाणि यो न्यसेत् ।
वर्षाणि द्वादशैवेह तेन पूजा कृता भवेत् ॥ २२ ॥
शालपुष्पेण मिश्रेण कौमुद्यां गन्धकेन च । मासि मार्गशिरे भद्रे दद्यादुत्पलमिश्रितम् ।
एवं महत्फलं भद्रे गन्धपत्रस्य च स्मृतम् ॥ २३ ॥
श्रुत्वेति वचनं तस्य प्रश्रयेण तु माधवी । प्रहस्य प्रणयाद् वाक्यमित्युवाच वसुन्धरा ॥
प्रभो द्वादशमासाश्च षष्ट्युत्तरशतत्रयम । तत्र द्वावेव किं मह्यं भगवन् किं प्रशंससि ॥
द्वादशीं चापि देवेश प्रशंससि सदा मम ॥ २५ ॥
इति हृष्टस्तदा देव्या धरण्या स तु माधवः । प्रहस्य तामुवाचेदं वचनं धर्मसंश्रितम् ॥
शृणु तत्त्वेन मे देवि येनेमौ च मम प्रियौ । तिथीनां द्वादशी चापि सर्वयज्ञफलाधिका॥
त्वया द्विजसहस्रेभ्यो यत्फलं प्राप्नुयान्नरः । तदेकं सम्प्रदायैव द्वादश्यामभिविन्दति ॥
कौमुद्याञ्च प्रबुद्धोऽस्मि वैशाख्याञ्च समुद्धतः । महानाधिहरो योगस्तेनैतत् प्रभवो धरे॥
अतः कौमुदिकायां तु वैशाख्यां यतमानसः । गन्धपत्रं करे गृह्य इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
मन्त्रः—भगवन्नाज्ञापय ।
इमं बहुतरं नित्यं वैशाखं चैव कार्तिकम् । गृहाण गन्धपत्राणि धर्ममेवं प्रवर्धय ।
नमो नारायणेत्युक्त्वा गन्धपत्रं प्रदापयेत् ॥ ३१ ॥
पुष्पाणाञ्च प्रवक्ष्यामि यो गुणो यच्च वै फलम् ।
दत्त्वा वै गन्धपत्राणि पुष्पहस्तः शुचिर्नरः ।
ओं नमो वासुदेवायेत्युक्त्वा मन्त्रमुदीरयेत्[1] ॥ ३२ ॥
मन्त्रः—भगवन्नाज्ञापय सुमनांसीमानि अर्चयितुं
मां सुमनसं कुरु गृह्णीष्व सुमनस्कं देव सुगन्धेन ते नमः[2] ।
प्राप्नोति ददमानस्तु मम कर्मपरायणः । न जन्म मरणञ्चैव न ग्लानिं च वै क्षुधाम् ।
दिव्यं वर्षसहस्रं वै मम लोकेषु तिष्ठति ॥ ३३ ॥
एकैकस्य तु पुष्पस्य पुण्यमेतन्महत्फलम । सुमनो गन्धसम्भूतं यत्त्वया पूर्वपृच्छितम् ॥

इति वाराहपुराणे सुमनोगन्धादिमाहात्म्यं नाम
त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. किमिकं सुमनो गृह्य इमं मन्त्रमुदीरयेत् इति पाठान्तरम् ।
२. भगवन्नाज्ञापय यतिसुमनो भगवन्नर्चा विशुद्धात्मा ।
विनिश्चिताः गृह्णीष्व सुमनस्केन देव देव सुगन्धकाः इति वा पाठः ।

चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

फाल्गुनस्य तु मासस्य शुक्लपक्षस्य द्वादशीम् ।
गृह्य वासन्तिकान् पुष्पान् सुगन्धा ये क्रमागताः ॥ १ ॥
श्वेतं पाण्डुरकश्चैव सुगन्धं शोभनं बहु । विधिना मन्त्रयुक्तेन सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥२॥
तत एवं विधिं कृत्वा सर्वं भागवतः शुचिः ।
यस्तु जानाति कर्माणि विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ३ ॥
विधिना मन्त्रपूतेन कुर्याच्छान्तमनोमलः । नमो नारायणेत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
मन्त्रः—ओं नमोऽस्तु देवदेवेश शङ्खचक्रगदाधर ।
नमोऽस्तु ते लोकनाथ प्रवीराय नमोऽस्तु ते ॥ ५ ॥
संपुष्पितस्येह वसन्तकाले वनस्पतेर्गन्धरससंप्रयुक्ताः ।
पश्यंश्च मां[1] पुष्पितपादपेन्द्रं वसन्तकाले समुपागते च ॥ ६ ॥
यश्चैतेन विधानेन कुर्यान्मासे तु फाल्गुने ।
न स गच्छति संसारं मम लोकाय गच्छति ॥ ७ ॥
यत्तु पृच्छसि सुश्रोणि मासे वैशाख उत्तमे ।
शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां यत्फलं तच्छृणुष्व मे ॥ ८ ॥
पुष्पितेषु च शालेषु तथाऽन्येषु द्रुमेषु च ।
गृहीत्वा शाल[1]पुष्पाणि मम कर्मणि संस्थितः ॥ ९ ॥
कृत्वा तु मम कर्माणि शुभानि तरुणानि च ।
पूज्य भागवतान् सर्वान् स्थापयित्वा ततोऽग्रतः ॥ १० ॥
ऋषयः स्तुवन्ति मन्त्रेण वेदोक्तेन च माधवि । गन्धर्वाप्सरसश्चैव गीतनृत्यैः सवादितैः॥
स्तुवन्ति देवलोकाय पुराणं पुरुषोत्तमम् । सिद्धविद्याधरा यक्षाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥
स्तुवन्ति देवं भूतानां सर्वलोकस्य चेश्वरम् ।
आदित्यवसवो रुद्रा अश्विनौ च मरुद्गणाः ॥ १३ ॥
स्तुवन्तु देवदेवेशं युगानां संक्षयेऽक्षयम् ।
ततो वायुश्च विश्वे च अश्विनौ च समन्विताः ॥ १४ ॥
स्तुवन्ति केशवं देवमादिकालमयं प्रभुम् । ततो ब्रह्मा च सोमश्च शक्रश्चाग्निसमन्वितः॥
स्तुवन्ति नाथं भूतानां सर्वलोकमहेश्वरम् ॥ १५ ॥
नारदः पर्वतश्चैव असितो देवलस्तथा । पुलहश्च पुलस्त्यश्च भृगुश्चाङ्गिर एव च ॥
एते चान्ये च बहवो मित्रावसुपरावसू । स्तुवन्ति नाथं भूतानां योगिनां योगमुत्तमम्॥

---

१. पश्येदिदं इति वा पाठः ।   १. बाण० इति वा पाठः ।

श्रुत्वा तु प्रतिनिर्घोषं देवानां तु महौजसाम्।
ततो नारायणो देवः प्रत्युवाच वसुन्धराम्॥ १८ ॥

किमयं श्रूयते शब्दो ब्रह्मघोषेण चोदितः[१]। देवानाञ्च महाभागे महाशब्दोऽत्र श्रूयते॥
ततः कमलपत्राक्षी सर्वरूपगुणान्विता। वराहरूपिणं देवं प्रत्युवाच वसुन्धरा॥ २०॥
देवाः काङ्क्षन्ति ते देव वाराहीं रूपसंस्थितिम्। तन्नियोगनियुक्ताश्च तदर्थं लोकभावन॥

ततो नारायणो देवः पृथिवीं प्रत्युवाच ह।
अहं जानामि तां देवि मार्गमाणानुपस्थितान्॥ २२ ॥

दिव्यं वर्षसहस्रं वै धारितासि वसुन्धरे। मया लीलायमानेन एकदंष्ट्राग्रकेण[२] वै॥२३॥

इहागच्छामि भद्रं ते द्रष्टुकामा दिवौकसः।
आदित्या वसवो रुद्राः स्कन्देन्द्रः सपितामहाः॥ २४॥
एवं तस्य वचः श्रुत्वा माधवस्य वसुन्धरा।
शिरसा चाञ्जलिं कृत्वा ततस्तच्चरणे[३]ऽपतत्।
वाराहं पुरुषं देवं विज्ञाप्यति वसुन्धरा॥ २५॥
उद्धृतास्मि त्वया देव रसातलगता ह्यहम्।
शरणं त्वां प्रपन्नाहं त्वद्भक्ता[४] त्वं गतिः प्रभुः॥ २६॥
किं कर्म कर्मणा केन किं वा जन्मपराथणम्।
कथं वा तुष्यसे देव पूज्यः केनासि[५] कर्मणा॥ २७॥
तदहं कारयिष्यामि कर्म स्मार्तं[६] सुखावहम्।
न च मेऽस्ति व्यथा काचित् तव कर्मणि नित्यशः॥ २८॥

न ग्लानिर्न जरा काचिन्न जन्ममरणे तथा। सर्वे सुरासुरा लोकाः सरुद्रेन्द्रपितामहाः॥

क्व ते[७] निवासं कुर्वन्ति एकैकञ्च यशोधर[८]॥ २९॥
कानि कर्माणि कुर्वन्ति ये त्वां पश्यन्ति माधव।
किमाहाराः किमाचारास्त्वां पश्यन्तीह माधव॥ ३०॥
ब्राह्मणस्य च किं कर्म क्षत्रियस्य च किं भवेत्।
वैश्यः किं कुरुते कर्म शूद्रः किं कर्म कारयेत्॥ ३१॥

---

१. संयुतः इति पाठान्तरम्। २. क्रमेण इति वा पाठः।
३. शिरस्यञ्जलिमाधाय ततस्तु चरणे इति क्वचित् पाठः।
४. शरणं त्वामवाप्ता वै तद्भक्ता इति वा पाठः।
५. पूज्यसे केन इति पाठान्तरम्।
६. तवाहं कर्तुमिच्छामि मुख्यं इति पाठान्तरम्।
७. क्वेष्टं इति वा पाठः। ८. ते वा कस्य किमात्मका इति पाठान्तरम्।

योगो वै प्राप्यते केन तपो वा केन निश्चितम् ।
किञ्चात्र फलमाप्नोति तव कर्मपरायणः ॥ ३२ ॥

किञ्च दुःखनिवासं वा भोजनं पानकं तथा ।
किञ्च कर्म प्रयोक्तव्यं तव भक्तैश्च माधव ।
प्रापणं कीदृशञ्चापि दिशासु विदिशासु च[1] ॥ ३३ ॥

कथं योनिं न गच्छेत वियोनिं न च गच्छति ।
तिर्यग्योनिं न गच्छेत कर्मणा केन केशव ॥
तन्समाचक्ष्व सकलं येन चैव सुखं भवेत् ॥ ३४ ॥

जरा वा केन गच्छेत जन्म वा केन गच्छति ।
गर्भवासं न गच्छेत कर्मणा केन वाच्युत ।
संसारस्य न गच्छेत कस्य[2] कर्मप्रभावतः ॥ ३५ ॥

इत्युक्तो भगवांस्तत्र प्रत्युवाच वसुन्धराम् ।
शृण्वन्तु मे भागवता ये च मोक्षे व्यवस्थिताः ।
तान् मन्त्रान् कीर्तयिष्यामि यैस्तोषयामि नित्यशः ॥ ३६ ॥

मन्त्रः—मासेषु सर्वेषु च मुख्यभूतस्त्वं[3] माधवो माधवमास एव ।
पश्येद्देवं तं तु वसन्तकाले उपागतं गन्धरसप्रयुक्त्या ।
नित्यञ्च यज्ञेषु तथेज्यते यो नारायणः सप्तलोकेषु वीरः ॥ ३७ ॥

एवं ग्रीष्मे विधिश्चैव कुर्यात् सर्वं विधानतः[4] ।
इममुच्चारयेन्मन्त्रं सर्वभागवतप्रियम् ॥ ३८ ॥

मासेषु सर्वेष्वपि मुख्यभूतो मासो भवान् ग्रीष्म एकः प्रपन्नः ।
पश्येत भवन्तं त्वनुग्रीष्मकाले[5] तेनैव सर्वं दुःखमेतु प्रशान्तिम् ॥ ३९ ॥

एतेनैव विधानेन[6] मम चैवार्चनं कुरु । न जन्म मरणं तस्य मम लोके गतिर्भवेत् ॥

यावन्तः पुष्पिताः शालाः पृथ्व्या यावत् सुगन्धकाः ।
अर्चितः स भवेत् सर्वैः कृतो येन ह्ययं विधिः ॥ ४१ ॥

एवं वर्षास्वपि धरे[7] मम कर्म च कारयेत् ।
निष्कला भवते बुद्धिः संसारे च न जायते ॥ ४२ ॥

अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि कर्म संसारमोक्षणम् ।

---

१. कासु दिक्षु तथा प्रभो ।
२. केन ।
३. मास ।
४. ममोक्तितः ।
५. वर्तनमानं ग्रीष्मे ।
६. एवं ग्रीष्मे वरारोहे ।
७. एवं माधवमासे च ।

कदम्बकुटजाश्चैव[1] [2]सरलार्जुनपादपाः ।
एतेषां सुमनोभिश्च पूजनीयो महादरात् ॥ ४३ ॥
मम संस्थापनं कृत्वा विधिदृष्टेन कर्मणा ।
नमो नारायणायेति इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ४४ ॥
पश्यन्ति ये ध्यानपरा घनाभं त्वामाश्रिताः पूज्यमानं महिम्ना ।
निद्रां भवान् भजतां लोकनाथ वर्षास्विमं पश्यतु मेघवर्णम्[3] ॥ ४५ ॥
आषाढमासे द्वादश्यां सर्वशान्तिकरं शुभम् ।
य एतेन विधानेन मम कर्म तु कारयेत् ।
स मर्त्यो न प्रणश्येत संसारेऽस्मिन् युगे युगे ॥ ४६ ॥
एतत्ते कथितं देवि ऋतूनां कर्म चोत्तमम् ।
तरन्ति येन संसारं नराः कर्मपरायणाः ॥ ४७ ॥
एतद्गुह्यं महाभागे देवाः केऽपि न जानते ।
मुक्त्वा नारायणं देवं वराहं रूपमास्थितम् ॥ ४८ ॥
नादीक्षिताय दातव्यं मूर्खाय पिशुनाय च ।
कुशिष्याय न दातव्यं ये च शास्त्रार्थदूषकाः ॥ ४९ ॥
न पठेद् गोघ्नमध्ये वै न पठेच्छठमध्यतः ।
धनधर्मक्षयस्तेषां पठनादाशु जायते ।
पठेद् भागवतां[4] मध्ये ये च धर्मेण दीक्षिताः ॥ ५० ॥
एतत्ते कथितं भद्रे पूर्वं यत् पृष्टवानसि[5] ।
कार्त्स्न्येन कथितं ह्येतत् किमन्यत् परिपृच्छसि ॥ ५१ ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे ऋतुप्रकरणं नाम
चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. मुकुला ।
२. शल्लाका० ।
३. एभिरेवार्चनं कुर्याद्विधिदृष्टेन कर्मणा ।
४. भागवतानाम् ।
५. एतेन कर्मणा भद्रे यत्त्वया परिपृच्छितम् ।

पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

श्रुत्वा षड्ऋतुकर्माणि पृथिवी शंसितव्रता । ततो नारायणं भूयः प्रत्युवाच वसुन्धरा ॥
मङ्गल्याश्च पवित्राश्च ये त्वया समुदाहृताः ।
मम लोकेषु विख्याता मनः प्रह्लादयन्ति ते ॥ २ ॥
श्रुत्वा त्वेतानि कर्माणि त्वन्मुखोक्तानि माधव ।
जातास्मि निर्मला देव शशाङ्क इव शारदः ॥ ३ ॥
एतन्मे परमं गुह्यं परं कौतूहलं तथा । मम चैव हितार्थाय त्वं विष्णो वक्तुमर्हसि ॥
यामेनां भाषसे देव मम मायेति नित्यशः ।
का माया कीदृशी विष्णो किंवा मायेति चोच्यते ।
ज्ञातुमिच्छामि मायार्थं रहस्यं परमुत्तमम् ॥ ५ ॥
ततस्तस्या वचः श्रुत्वा विष्णुर्मायाकरण्डकः ।
प्रत्युवाच तदा वाक्यं प्रहस्य तु वसुन्धराम्[१] ॥ ६ ॥
भूमे मा पृच्छ मायां मे यन्मां पृच्छसि सादरम्[२] ।
वृथा क्लेशं किमर्थं त्वं प्राप्स्यसे यद्विलोकनात्[३] ॥ ७ ॥
अद्यापि मां न जानन्ति रुद्रेन्द्राः सपितामहाः ।
मम मायां विशालाक्षि किं पुनस्त्वं वसुन्धरे ॥ ८ ॥
पर्जन्यो वर्षते यत्र तज्जलेन प्रपूर्यते[४] । देशो निर्जलतां याति एषा माया मम प्रिये ॥
सोमो यत्क्षीयते पक्षे पक्षे वापि च वर्धते ।
अमायां न स दृश्येत मायेयं मम तत्त्वतः[५] ॥ १० ॥
हेमन्ते सलिलं कूपे उष्णं भवति सुन्दरि[६] । भवेच्च शीतलं ग्रीष्मे मायेयं मम तत्त्वतः ॥
पश्चिमां दिशिमास्थाय यदस्तं याति भास्करः ।
उदेति पूर्वतः प्रातर्मायेयं मम सुन्दरि[७] ॥ १२ ॥
शोणितश्चैव शुक्रश्च उभे ते प्राणिसंस्थिते ।
गर्भे च जायते जन्तुर्मायेयं मम सुन्दरि ॥ १३ ॥
जीवं प्रविश्य गर्भं तु सुख-दुःखे च विन्दति ।
जातश्च विस्मरेत् सर्वमेषा माया ममोत्तमा ॥ १४ ॥

---

१. प्रहस्य मधुरं वाचं प्रत्युवाच वसुन्धराम् ।
२. इयं का भूमि ते माया यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
३. किञ्च मां क्लिश्यते भूमिर्न मायां ज्ञातुमर्हसि ।
४. प्रपूरयेत् ।
५. सुन्दरि ।
६. तत्त्वतः ।
७. मम मायेत्यनुत्तमा ।

आत्मकर्माश्रितो जीवो नष्टसंज्ञो गतस्पृहः ।
कर्मणा नीयतेऽन्यत्र मयैषा मम चोत्तमा ॥ १५ ॥
शुक्रश्रोणितसंयोगाज्जायते मम जन्तवः ।
अङ्गुल्यश्चरणौ चैव भुजौ शीर्षं कटिस्तथा ॥ १६ ॥
पृष्ठं तथोदरं चैव दन्तौष्ठपुटनासिकाः ।
कर्णौ नेत्रे कपोलौ च ललाटं जिह्वया सह ॥ १७ ॥
एतया मायया युक्ता जायन्ते यदि जन्तवः । तस्यैव जीर्यते भुक्तमग्निना पीतमेव च ।
अधश्च श्रवते जन्तुरेषा माया ममोत्तमा ॥ १८ ॥
शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च पञ्चमः ।
अन्नात् प्रवर्तते जन्तुरेषा माया मम प्रिया ॥ १९ ॥
सर्वर्तुषु निजाकारः स्थावरे जङ्गमे तथा । तत्त्वं न ज्ञायसे तस्य मयैषा मम सुन्दरि ॥
आपो दिव्यास्तथा भौमा आपो येषु प्रतिष्ठिताः ।
नद्यो वृद्धिं[1] प्रयान्त्यत्र मयैषा मम सुन्दरि[2] ॥ २१ ॥
वृष्टौ बहूदकाः सर्वे[3] पल्वलानि सरांसि च ।
ग्रीष्मे सर्वाणि शुष्यन्ति एतन्मायाबलं मम ॥ २२ ॥
हिमवच्छिखरान्मुक्ता नाम्ना मन्दाकिनी नदी ।
गां गता सा भवेद् गङ्गा मायैषा मम कीर्तिता ॥ २३ ॥
मेघा वहन्ति[4] सलिलमुद्धृत्य लवणार्णवात्[5] ।
वर्षन्ति मधुरं लोके एतन्मायाबलं मम ॥ २४ ॥
रोगार्ता जन्तवः केचिद् भक्षयन्ति महौषधम् ।
तस्य वीर्यं समाश्रित्य मायां तु विसृजाम्यहम् ॥ २५ ॥
औषधे दीयमानेऽपि जन्तुः पञ्चत्वमेति यत् ।
निर्वीर्यमौषधं कृत्वा कालो भूत्वा हराम्यहम् ॥ २६ ॥
प्रथमं जायते गर्भः पश्चादुज्जायते पुमान् ।
जायते मध्यमं रूपं ततोऽपि जरया युवः[6] ।
तत इन्द्रियनाशश्च एतन्मायाबलं मम ॥ २७ ॥
यद्भूमौ निहितं बीजं तस्मात् तज्जायतेऽङ्कुरम् । पुनश्च पत्रादियुतमेतन्मायाबलं मम ॥
एकबीजात् प्रकीर्णाद् वै जायन्ते तानि भूरिशः ।
तत्रामृतं विसृजामि[7] मायायोगेन भूरिशः[8] ॥ २९ ॥

---

१. न च वृद्धिम् । २. मायैषा परमा मम ।
३. अत्र पुंस्त्वमार्षम् । ४. वर्षन्ति ।
५. लवणं सलिलार्णवे । ६. मध्यमस्तत्र ततोऽपि जरसा पुनः ।
७. वै सृजामि । ८. माधवि ।

लोक एवं विजानाति गरुडो वहतेऽच्युतम् ।
भूत्वा वेगेन गरुडो वहाम्यात्मानमात्मना ॥ ३० ॥
या एता देवताः सर्वा यज्ञभागेन तोषिताः ।
मायामेतामहं कृत्वा तोषयामि दिवौकसः[1] ॥ ३१ ॥
लोकाः सर्वे विजानन्ति देवा नित्यं मखाशिनः ।
मायामेतामहं कृत्वा यक्ष्यामि त्रिदिवौकसः ॥ ३२ ॥
सर्वोऽपि भजते लोको यष्टारञ्च बृहस्पतिम् ।
मायामाङ्गिरसीं कृत्वा याजयामि दिवौकसः[2] ॥ ३३ ॥
सर्वे लोकाः विजानन्ति वरुणः पतिः सागरम् ।
मायां तु वरुणीं कृत्वा रक्षामि च महार्णवम्[3] ॥ ३४ ॥
सर्वे लोका विजानन्ति कुवेरोऽयं धनेश्वरः ।
कुवेरमायामादाय अहं रक्षामि तद्धनम् ॥ ३५ ॥
एवं लोका विजानन्ति वृत्र शक्रेण सूदितः ।
शाक्रीमायां समास्थाय मया वृत्रो निषूदितः ॥ ३६ ॥
एवं लोका विजानन्ति आदित्यश्च ध्रुवो महान् ।
मेरुं मायामयं कृत्वा वहाम्यादित्यमेव च ॥ ३७ ॥
एवमाभाषते लोको जलं वा[4] नश्यतेऽखिलम् ।
बडवामुखमास्थाय पिबामि तदहं जलम् ॥ ३८ ॥
वायुं मायामयं कृत्वा मेघेषु विसृजाम्यहम् ।
यदेदं भाषते लोकः कुत्रैतत्तिष्ठते जलम् ॥ ३९ ॥
देवा अपि न जानन्ति अमृतं कुत्र तिष्ठति ।
मम मायानियोगेन तिष्ठति ह्यौषधं वने ॥ ४० ॥
लोको ह्येवं विजानाति राजा पालयते प्रजाः ।
राजामायामहं कृत्वा पालयामि वसुन्धराम् ॥ ४१ ॥
ये तु वै द्वादशादित्या उदेष्यन्ति युगक्षये ।
प्रविश्य तमहं भूमे मायां लोके सृजाम्यहम् ॥ ४२ ॥
सूर्यस्य चांशुना भूमे[5] लौकेषु पत्यते सदा ।
मायामंशुमयीं कृत्वा पूरयाम्यखिलं जगत् ॥ ४३ ॥
वर्षन्ते यत्र संवर्ता घरैर्मुशलसन्निभैः ।
मायां सांवर्तकीं गृह्य पूरयाम्यखिलं जगत् ॥ ४४ ॥

---

१. पृच्छामि त्रिदिशान् सदा ।
२. दिवौकसाम् ।
३. मोहयामि महोदधिम् ।
४. जले किम् ।
५. भूमि ।

यत् स्वपामि वरारोहे शेषस्योपरि धारिणि ।
अनन्तमायया चाहं धारयामि[1] स्वपामि च ॥ ४५ ॥
वराहमायामादाय भूमे जनासि किं न वै ।
देवा यत्र निलीयन्ते सा माया मम कीर्तिता ॥ ४६ ॥
त्वञ्चापि वैष्णवीं मायां कृत्वा जानासि किं न तत्[2] ।
धारितासि च सुश्रोणि वारान् सप्तदशैव तु ॥ ४७ ॥
माया तु मम देवीयां कृत्वा ह्येकार्णवां महीम् ।
मम मायाबलं ह्येतद् येन तिष्ठाम्यहं जले[3] ॥ ४८ ॥
प्रजापतिश्च रुद्रश्च सृजामि च वहामि च[4] ।
तेऽपि मायां न जानन्ति मम मायाविमोहिताः ॥ ४९ ॥
अथो पितृगणाश्चापि य एते सूर्यवर्चसः[5] ।
मायां पितृमयीं ह्येतां गृह्णामीति च तत्त्वतः ॥ ५० ॥
किन्तु त्वयैव सुश्रोणि अन्यच्च शृणु सुन्दरि ।
ऋषिर्मायानुसारेण स्त्रीयोनिं च प्रवेशितः ॥ ५१ ॥
ततो विष्णोर्वचः श्रुत्वा श्रोतुकामा वसुन्धरा ।
कराभ्यामञ्जलिं कृत्वा वाक्यमेतदब्रवीत् ॥ ५२ ॥
किं तेन ऋषिमुख्येन कृतं कर्म सुदुष्करम् ।
स्त्रीत्वञ्चैव पुनः प्राप्तं स्त्रीयोनिञ्चैव प्रापितः[6] ॥ ५३ ॥
एतन्मे सर्वमाख्याहि परं कौतूहलं मम ।
तस्य ब्राह्मणमुख्यस्य स्त्रीत्वे यत् कर्म पापकम् ॥ ५४ ॥
ततो मह्या वचः श्रुत्वा हृष्टतुष्टमना[7] हरिः ।
मधुरं वाक्यमादाय प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ ५५ ॥
शृणु तत्त्वेन मे देवि धर्माख्याने च सुन्दरि[8] ।
माया मम विशालाक्षि रोहिणी लोमहर्षिणी ॥ ५६ ॥
मायाया मम योगेन सोमशर्मा च कर्शितः[9] ।
गतो गतीरनेकाश्च उत्तमाधममध्यमाः ।
ब्राह्मणत्वं पुनः प्राप्तो मम मायाप्रणोदितः ॥ ५७ ॥
यथा ब्राह्मणमुख्येन प्राप्ता स्त्रीयोनिरेव च[10] ।
न तस्य विकृतं कर्म अपराधो न विद्यते ॥ ५८ ॥

---

१. तां वहामि स्वपामि च । २. कस्माज्जानासि नैव च ।
३. जलम् । ४. हरामि च । ५. सूर्यतेजसः ।
६. प्रजापतिः । ७. हृष्टपुष्टमना । ८. महामते ।
९. क्लेशितः । १०. स्त्रीयोनिश्च प्रापिता ।

ममैवाराधनपरो मम कर्मपरायणः । नित्यं चिन्तयते भूमे मम मूर्तिं मनोरमाम् ॥
अथ दीर्घेन कालेन तस्य तुष्टोऽस्मि सुन्दरि ।
तपसा कर्मणा भक्त्या अनन्यमनसा स्तुतः ॥ ६० ॥
ततस्तस्य मया देवि दत्त्वा दर्शनमुत्तमम् ।
वरेण छन्दितो विप्रस्तूपस्तुष्टोऽस्मि[१] ते द्विज ॥ ६१ ॥
वरं वरय भद्र ते तव यद् हृदि वर्तते ।
रत्नानि काञ्चनं गावस्तथा राज्यमकण्टकम् ॥ ६२ ॥
अथ वेच्छसि तं स्वर्गं यत्र सौख्यं वराङ्गनाः[२] ।
धनरत्नं समृद्धं हि हेमभाण्डविभूषितम् ॥ ६३ ॥
यत्र सर्वा दिव्यरूपा भवन्त्यप्सरसः पराः ।
ददामि ते वरं विप्र यावत्ते चित्तचिन्तित्[३] ॥ ६४ ॥
ततो मम वचः श्रुत्वा स च ब्राह्मणपुङ्गवः ।
शिरसा पतितो भूमौ मामुवाच प्रियं वचः[४] ॥ ६५ ॥
अथ नो कुप्यसे देव वरं समनुयाचते ।
यत्त्वया भाषितं देव मम देयं यदृच्छया ॥ ६६ ॥
न चाहं काञ्चनं गावो न च स्त्रीराज्यमेव च ।
स्वर्गं वाप्सरसो वापि[५] ऐश्वर्यं न मनोहरम् ॥ ६७ ॥
तथा स्वर्गसहस्राणामेकञ्चापि न रोचते ।
ज्ञातुमिच्छामि ते मायां यया क्रीडसि माधव ॥ ६८ ॥
ततस्तस्य वचः श्रुत्वा स माया तत्र भाषितः ।
किं मायया ते विप्रेन्द्र अकार्यं पृच्छसे द्विज ।
देवा अपि न जानन्ति विष्णुमायाविमोहिताः ॥ ६९ ॥
ततो मम वचः श्रुत्वा स च ब्राह्मणपुङ्गवः ।
उवाच मधुरं वाक्यं मायया च प्रणोदितः ॥ ७० ॥
यदि तुष्टोऽसि मे देव कर्मणा तपसाऽथवा ।

---

१. साधुतुष्टोऽस्मि । २. स्वर्गं वा यत्र ते चाप्सरोगणाः ।
३. अत्र चेच्छसि विप्रेन्द्र ऋषीणां चोत्तम ऋषिः ।
भविता भारतश्चैव मम कर्मपरायणः ।
अथ चेच्छसि कल्पानां सहस्रं दिव्यमुत्तमम् ॥
धनरत्नसमृद्धानां हेमभाण्डविभूषितम् ।
सर्वासां दिव्यरूपाणां भवन्त्यप्सरसोगणाः ।
ददामि ते वरं चैव विप्र यत्ते विचिन्तितम् ॥ इति ।
४. भूम्यामुवाच मधुरां गिरम् । ५. नाप्सरो नैव च स्वर्गमिति ।

तव देव प्रसादेन ममैवं दीयतां वरम् ॥ ७१ ॥
ततस्तु स मया प्रोक्तस्तपस्वी ब्राह्मणस्तथा ।
गच्छ कुब्जाम्रके गङ्गास्नातो मायान्तु गच्छसि ॥ ७२ ॥
ममैवं वचनं श्रुत्वा कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ।
कुब्जाम्रके देवि विप्रो मम मायाभिलाषुकः[1] ॥ ७३ ॥
ततः कुण्डी त्रिदण्डी च मात्राभाण्डञ्च यत्नतः ।
स्थापयित्वा यथान्यायं तीर्थमाराधयद्यथा[2] ॥ ७४ ॥
ततो ह्यवतरद् गङ्गां विधिदृष्टेन[3] कर्मणा । अवगाह्य ततो गङ्गां सर्वगात्रे च क्लेदिते[4]
तावन्निषादसदने तत्स्त्रीगर्भे गतोऽभवत्[5] ॥ ७५ ॥
हृदयेऽचिन्तयत् तत्र गर्भक्लेशेन पीडितः ।
अहो कष्टं मया किं स्वित् कर्म[6] वा दुष्कृतं कृतम् ।
योऽहं निषादगर्भेऽस्मिन् वसामि नरकेषु च ॥ ७६ ॥
धिक् तयोर्धिक् च मे कर्म धिक् फलं धिक् च जीवितम् ।
योऽहं निषादगर्भेऽस्मिन् पीडामि मलसङ्कुले[7] ॥ ७७ ॥
अस्थ्नां त्रिशतसङ्कीर्णे[8] नवद्वाराभिसंवृते । पुरीषमूत्रसङ्कीर्णे मांसशोणितकर्दमे ॥७८॥
दुर्गन्धे दुःसहे चैव वातिकश्लेष्मपैत्तिके । बहुरोगसमाकीर्णे बहुदुःखसमाकुले ।
अलं किं तेन चोक्तेन दुःखान्यनुभवामि च ॥ ७९ ॥
कुतो विष्णुः कुतो वाहं कुतो गङ्गा जलानि च ।
गर्भसंसारनिष्क्रान्तः पश्चादाप्स्यामि तां क्रियाम् ॥ ८० ॥
एवं चिन्तयमानस्तु शीघ्रं गर्भाद् विनिःसृतः ।
भूम्यां तु पततस्तस्य नष्टं यत् पूर्वचिन्तितम्[9] ॥ ८१ ॥
अजायत[10] ततः कन्या निषादस्य गृहे तदा ।
धन-धान्य-समृद्धस्य वर्तते स च ब्राह्मणः ॥ ८२ ॥
न च संज्ञायते किञ्चिद् विष्णु[11] माया प्रमोहिता ।
अथ दीर्घस्य कालस्य कृतोद्वाहा यशस्विनी ।
पुत्रान् दुहितरश्चैव जनयामास मायया ॥ ८३ ॥

---

१. मायाभिकाङ्क्षय । २. तीर्थान्याराधयद्यथा ।
३. विधिश्रेष्ठेन । ४. सर्वगात्राणि क्लेदिता ।
५. निषादस्य गृहे गर्भस्तिष्ठते स च ब्राह्मणः ।
६. किञ्चित् । ७. घनसङ्कुले ।
८. त्रिभिश्चा हि शतैः पूर्णे इति (ग) अत्रातः परं षट् पादा न सन्ति ।
९. नष्टं तद्धि विचिन्तितम् । १०. प्रजाता सा । ११. विष्णोः ।

भक्षाभक्षञ्च खादेत पेयापेयञ्च तत्पिबेत् ।
जीवानि चैव सततं घातितानि ततस्ततः ॥ ८४ ॥
कार्याकार्यं न जानीते वाच्यावाच्यं तथेति च ।
गम्यागम्यं न जानाति मायाजालेन मोहितः[1] ॥ ८५ ॥
पञ्चाशद्वर्षके काले मया ख्यातः स ब्राह्मणः ।
घटं गृहीत्वा विड्लिप्तवस्त्रक्षालनकारणात् ॥ ८६ ॥
तीरे निक्षिप्य वस्त्रं स घटञ्च विनिधाय हि ।
स्नातुं गङ्गाजले स्थित्वा विगाहयति जाह्नवीम् ॥ ८७ ॥
प्रस्वेदघर्मसन्तप्तः स शिरःस्नानमीहते[2] । जातस्तपोधनस्तत्र दण्डी कुण्डीधरः पुनः ॥
यत्र[3] पश्यति विप्रोऽसौ मात्रां कुण्डीन् त्रिदण्डकम् ।
वस्त्रादि दर्शितञ्चैव यत्र संस्थापितं पुरा ॥ ८९ ॥
तत्तेन सर्वं सन्दृष्टं जाते ज्ञाने तु पूर्ववत्[4] ।
विप्रेण ज्ञातुकामेन विष्णुमायां यथा पुरा[5] ॥ ९० ॥
तत उत्तरतस्तत्र गङ्गायां तु तपोधनः । सव्रीडो गृह्णते[6] वासो योगञ्च परिचिन्तयन् ॥
उपविश्य च[7] गङ्गायाः पुलिने समवालुके ।
ततो विन्दति चात्मानं तपसा यत्तदा कृतम्[8] ॥ ९२ ॥
मया किं कर्म पापेन कृतं निन्द्यं सुदुष्करम् ।
एवं निन्दति चात्मानं धिक्कुर्वन् साधुदूषितम्[9] ।
आचारो वा परिभ्रष्टो येनाहं प्रापितस्त्विमाम् ॥ ९३ ॥
निषादस्य कुले जातो भक्ष्याभक्ष्याश्च भक्षिताः[10] ।
जीवाश्च घातिताः सर्वे जलस्थलदिवौकसः[11] ॥ ९४ ॥
पेयापेयञ्च मे पीतं विक्रीतांश्चाप्यविक्रयाः ।
अगम्यागमनञ्चैव वाच्यावाच्यं न रक्षितम् ॥ ९५ ॥
वेश्मन्यभोज्यभोज्यञ्च भुक्तं चैव न संशयः ।
पुत्रा दुहितरश्चैव निषादाज्जनिता मया ॥ ९६ ॥
ततः किञ्चापराधं वा केन वा तद्विचिन्तये ।
येनाहं प्रापितो ह्येनां नैषादीमीदृशीं दशाम् ॥ ९७ ॥

---

१. मायया मम मोहितः । आत्मविक्रयमेव च ।
२. सशिरश्चायमीहते । ३. ततः ।
४. एतद (ग) नास्ति । ५. जातज्ञानेन विष्णुमायाभिकाङ्क्षिणा ।
६. गृह्णाति । ७. उपविश्यात्र ।
८. तद् विगर्हितम् । ९. एतदर्धं (ग) नास्ति ।
१०. भक्ष्याभक्ष्यञ्च भक्षितम् । ११. जलजाः स्थलजाश्च ये ।

एतस्मिन्नन्तरे भूमे निषादः क्रोधमूर्च्छितः। पुत्रैः परिवृतस्तत्र मायातीर्थमुपागतः॥९८॥

ततो मृगयते भार्यां भक्तियुक्तां शुभेक्षणाम्[1]।
परिपृच्छति चैकैकं तप्यमानं तपोधनम्[2] ॥ ९९ ॥

किं नु पश्यथ भार्यां मे गङ्गातीरमुपागता। घटमादाय हस्तेन आगता जलकारणात् ॥

तत्रैव च नराः सर्वे मायातीर्थमुपागताः।
पश्यन्तेऽत्र परिव्राजं कुम्भञ्चैव यथास्थितम् ॥ १०१ ॥
ततो दुःखेन सन्तप्तः अपश्यंश्च स्वकां प्रियाम्।
दृष्ट्वा पटञ्च कुम्भञ्च करुणं पर्यवेदयत् ॥ १०२ ॥
इदं वासश्च कुम्भश्च नदीकूले च तिष्ठति।
न चापि दृश्यते भार्या मम गङ्गामुपागता ॥ १०३ ॥
अथ केनापि ग्राहेण स्नायमाना तपस्विनी।
गृहीता तोयमध्यं तु जिह्वालोडेन चाबला ॥ १०४ ॥
न चाप्रियं मयाऽप्युक्ता कदाचिदपि वाचकम्।
स्वप्नेऽपि नोक्तपूर्वासि कदाचिदपि चाप्रियम् ॥ १०५ ॥
अथवापि पिशाचेन भक्षिता भूतराक्षसैः।
आकृष्टा किं नु रोगेण गङ्गातीरं समाश्रिता ॥ १०६ ॥
किं कृतं दुष्कृतं पूर्वं मया कर्म सुसङ्कटम्।
येन मत्पुरतो भार्याऽप्यदृष्टा विगतिं गता ॥ १०७ ॥
एहि मे सुभगे कान्ते मम चित्तानुवर्तिनि।
पश्यैतान् बालकान् भीतान् क्लिश्यमानानितस्ततः ॥ १०८ ॥
मां पश्यस्व[3] वरारोहे त्रीन् पुत्रानतिबालकान्।
दुहितॄः पश्य चत्वारि सवन्तु मम मानदे ॥ १०९ ॥
मम पुत्रा रुदन्त्येते बालकास्तव लालसाः।
नित्यञ्च दारिका रक्ष मम दुष्कृतकारिणः ॥ ११० ॥
कामं मां क्षुधितञ्चैव ज्ञास्यसे त्वं पिपासितम्।
एवमुक्ता च कल्याणि मम भक्त्या व्यवस्थिता ॥ १११ ॥
एवं विलपमानस्य निषादस्य इतस्ततः[4]।
सव्रीडं[5] भाषते विप्रो निषादं गच्छनास्ति सा।

---

१. भक्तिमान् शुभलक्षणाम्। २. अतः परं (ग) पुस्तके—
क्व गतासि प्रियेऽस्माकं त्यक्त्वा पुत्रान् गृहे च माम्।
बाल।दुहिता रोदिति क्षुधार्ता स्तनपायिनी ॥
. पश्य इति। किं मां पश्य। ४. यतस्ततः। ५. सव्रीड।

सुखं योगञ्च ते नीत्वा स गता ह्यनिवृत्तये[1] ॥ ११२ ॥
तं रुदन्तं तथा दृष्ट्वा कारुण्येन परिप्लुतः।
निषादं भाषते तत्र गच्छ किं परिक्लिश्यसे[2] ॥ ११३ ॥
बालान् तान् परिरक्षस्व अहारैर्विविधैरपि। एते न त्यजनीयस्ते कदाचिदपि पुत्रकाः॥
परिव्राजवचः श्रुत्वा निषादस्तस्य सन्निधौ।
उवाच मधुरं वाक्यं दुःखशोकपरिप्लुतः[3] ॥ ११५ ॥
अहो मुनिवरश्रेष्ठ अहो धर्मभृतां वर[4]।
सान्त्वितोऽस्मि त्वया विप्र वचनैर्मधुराक्षरैः ॥ ११६ ॥
निषादस्य वचः श्रुत्वा स मुनिः संशितव्रतः।
उवाच मधुरं वाक्यं दुःखशोकपरिप्लुतः[5] ॥ ११७ ॥
मारोदीर्वच्मि[6] भद्र ते तवाहं सा प्रियाऽभवम्[7]।
गङ्गातीरं समासाद्य मुनिर्जातोऽस्म्यहं तथा[8] ॥ ११८ ॥
परिव्राजवचः श्रुत्वा निषादो विगतज्वरः।
श्लक्ष्णं वचनमादाय प्रत्युवाच द्विजोत्तमम् ॥ ११९ ॥
किमिदं भाषसे विप्र अव्यक्तं यत्कदाचन।
न भाव वा यद्घटितं स्त्रियः पुंस्त्वं सदैव हि ॥ १२० ॥
निषादस्य वचः श्रुत्वा ब्राह्मणो दुःखमूर्च्छितः।
उवाच मधुरं वाक्यं गङ्गातीरे च धीवरम् ॥ १२१ ॥
शीघ्रं गच्छ स्वकं देशमेतान् गृह्य स्वबालकान्।
सर्वेषाञ्च यथासंख्यं स्नेहः कर्तव्य एव च ॥ १२२ ॥
स तेन चोदितो ह्येवं निषादो नावगच्छति।
मधुरं स्वरमादाय प्रत्युवाच द्विजोत्तमम्[9] ॥ १२३ ॥
किं त्वया दुष्कृतं कर्म कृतं पूर्वं पुरातनम्।
मम यद्भाषसे चैव स्त्रीत्वं प्राप्तोऽसि तत्कथम्[10] ॥ १२४ ॥
केन दोषेण प्राप्तस्त्वं स्त्रीत्वं भूत्वा पुमान् पुनः।
पुंस्त्वं चैव कथं प्राप्त एतदाचक्ष्व पृच्छतः[11] ॥ १२५ ॥

---

१. सुखं योगं समाख्यातं पुत्रभार्यागतो हि यः। २. परिक्लिश्यसि।
३. परिप्लुतम्। ४. धर्मविदां वर।
५. एतदर्धं (ग) नास्ति। ६. वत्स।
७. प्रवरस्त्रियः। ८. जातोऽस्मि च तत्र स्त्रिया।
९. स ब्राह्मणम्। १०. अहं तेऽद्य वरस्त्रियः।
११. केन दोषेण प्राप्तस्त्वं स्त्रीयत्वं च ऋषिपुङ्गव।
मुनित्वं च कथं प्राप्त एतदाचक्ष्व पृच्छतः॥

एवं तस्य वचः श्रुत्वा स ऋषिः संशितव्रतः।
उवाच मधुरं वाक्यं मायातीर्थजलेचरम् ॥ १२६ ॥
निषाद शृणु तत्त्वेन मत्कथाश्च प्रजल्पतः[१]।
न मया दुष्कृतं किञ्चित् कृतं कुत्रापि तत्त्वतः[२] ॥ १२७ ॥
एकभक्तं समाचारे अभक्ष्यञ्चैव वर्जितम्।
स मयाराधितो देवो लोकनाथो जनार्दनः।
कर्मभिर्बहुभिश्चैव मायादर्शनकाङ्क्षिणा ॥ २८ ॥
अथ दीर्घेण कालेन माया दृष्टो जनार्दनः।
वरेण छन्दयामास बहुधा मायया ततः[३] ॥ १२९ ॥
मया नाभीप्सितस्तस्माद् दीयमानो वरस्ततः[४]।
मायां मे दर्शय विभो विष्णो प्रणतवत्सल[५] ॥ १३० ॥
ततो मां भाषते विष्णुर्मायां दृष्ट्वा ह्यलं द्विज[६]।
माया पुनः पुनश्चोक्तो मम प्रीत्या प्रदर्शय[७] ॥ १३१ ॥
ततोऽहं तेन चाप्युक्तस्तर्हि द्रक्षस्यलं भवान्।
गच्छ कुब्जाम्रके गङ्गां स्नात्वेत्यन्तर्हितोऽभवत्[८] ॥ १३२ ॥
अहं मायाप्रलोभेन गङ्गातीरमुपागतः। दण्डं कुण्डीञ्च वस्त्रञ्च तीरं संस्थाप्य यत्नतः।
ततः स्नानविधानेन निमग्नस्तज्जलेऽमले[९] ॥ १३३ ॥
न तत्र किञ्चिज्जानामि किमिदं किं प्रवर्तते।
नीषादीगर्भसम्भूतस्तव पत्न्यभवं ततः[१०] ॥ १३४ ॥
केनचित् कारणेनात्र प्रविष्टो जाह्नवीजले।
स्नात्वाऽपश्यं पूर्ववच्च तावज्जातो ऋषिस्त्वहम्[११]॥ १३५ ॥

---

१. यां कथां मम तत्त्वतः। २ कृतमेव हि केनचित्।
३. तदनन्तरम्। ४. न मया चेप्सितस्तत्र दीयमानो वरस्तदा।
५. ईप्सिता च मया तत्र विष्णुमाया महालया। ६. किं ते मायेन ब्राह्मणः।
७. एतदर्धं, परश्लोकपूर्वार्धश्च (ग) पुस्तके न स्तः।
८. गच्छ कुब्जाम्रकं श्रेष्ठं स्नानं कुरु च जाह्नवीम्।
एवं ततो वरं चोक्त्वा विष्णुश्चान्तरधीयत ॥
९. स्थापितं दण्डकुण्डे च पात्रं वस्त्रञ्च निःक्षिपेत्।
उचितेनोपचारेण निमज्य सलिलाम्भसि ॥
१०. सर्वमेव विजानामि यो निषादगृहेऽवसम्।
११. लोभमोहार्थकामार्थक्रोधेन च परिप्लुतः।
ततः केनापि कर्मेण बलकृत्यमुपागतः।
निमज्य सलिले चात्र जातोऽस्मि ब्राह्मणो ह्यहम् ॥

निषाद पश्य कुण्डीञ्च मात्रां वस्त्रं यथा पुरा[1]।
पञ्चाशद्वर्षदेशीयो जातोऽस्मि त्वद्गृहे वसन्[2]।
दण्डवस्त्रादि यत्किञ्चिन्न जीर्णं गंगया हृतम्[3] ॥ १३६ ॥
एवं तेन ततश्चोक्तो निषादोऽदृश्यतां गतः।
ये च ते बालकास्तत्र तेषां कश्चिन्न दृश्यते ॥ १३७ ॥
स ततो ब्राह्मणो देवि तवस्तपति निश्चितः।
ऊर्ध्वश्वासोर्ध्वबाहुश्च वायुभक्षपरायणः ॥ १३८ ॥
तस्य वै तिष्ठमानस्य अपराह्णं तु[4] जायते।
ततः प्रमुच्यते तोयं देवि कृत्वा यथोचितम् ॥ १३९ ॥
कर्मण्यानि च पुष्पाणि आहृत्य श्रद्धयान्वितः[5]।
अर्चयित्वा यथान्यायं वीरासनमुपागतः ॥ १४० ॥
वृतस्तु ब्राह्मणैर्मुख्यैर्गंगास्नानेषु वै द्विजः।
ऊचुस्ततो द्विजास्तत्र तपस्विनमनन्दितम् ॥ १४१ ॥
पूर्वाह्णे स्थापयित्वात्र मत्रां कुण्डीं त्रिदण्डकम्।
इतो गतोऽसि ब्रह्मेन्द्र स्थापयित्वा तु धीवरान् ॥
विस्मृतं किं त्वाया स्थानं कथं शीघ्रं न चागतः ॥ १४२ ॥
ततो विप्रवचः श्रुत्वा तूष्णीमासीन्मुनिस्तदा। ब्राह्मणानुगतं स्थानमात्मनात्मानुसंस्थितः॥
एतस्मिन्नन्तरे देवि स च ब्राह्मणपुंगवः।
अद्य पञ्चाशद् वर्षाणि अमावास्याद्य चैव हि[6] ॥ १४४ ॥
कथमेतावतं कालं मामूचुर्ब्राह्मणाश्च किम्।
पूर्वाह्णे स्थापयित्वा त्वं स्वां मात्राञ्चापराह्णिके।
कथं कालेऽनुसम्प्राप्तः किमेतदिति भाषते ॥ १४५ ॥
एतस्मिन्नतरे देवि ब्राह्मणाय ततो मया।
दर्शयित्वा निजं रूपं तमवोचदिमं धरे[7] ॥ १४६ ॥
किमिदं भ्रान्तरूपोऽसि किं वा त्वं दृष्टवानसि।
पश्यामि त्वां व्यग्रमिव सावधानोऽभयं स्वयम् ॥ १४७ ॥

---

१. सचीवरम्।

२. पञ्चाशद्वर्षवासोऽपि ततस्तत्र न नश्यति।

३. न जीर्णाश्चाम्बराः सर्वे जाह्नव्या नैव ते हृता।

४. अपराह्णश्च।

५. अकर्मण्येषु पुष्पेषु समार्चनरतः सदा। ६. अमावास्या नु एष वै।

७. दर्शितं तस्य चात्मानं दिव्यरूपेण वर्चसा।

एवमुक्तः स तु मया भूमौ कृत्वा शिरः स्वकम् ।
उवाच दुःखितो दीनो निःश्वस्य च मुहुर्मुहुः ॥ १४८ ॥
अहो देव द्विजा एते मां वन्दन्ति[1] जगद्गुरो ।
पूर्वाह्णे स्थापयित्वा स्वं वस्त्रं दण्डकमण्डलू ।
आगतोऽस्म्यपराह्णे किं स्थलं विस्मृतवानसि ॥ १४९ ॥
अहं व्याधस्य वै भूत्वा भार्या च व्याधयोनिजा ।
पञ्चशद्वर्षपर्यन्तं तत्र स्थित्वा ततः किल ॥ १५० ॥
तस्माच्चैव त्रयः पुत्रास्तिस्रश्चापि च कन्यकाः ।
जातान्येवमपत्यानि दुष्टकर्मकृतस्तथा ॥ १५१ ॥
स्नातुं कदाचिद् गगायां गतोऽहं तीरभूमिगः ।
स्थापयित्वाद्य स्वं वस्त्रं मग्नः स्नास्यञ्जलेऽमले ॥
उन्मज्य स्वयं पुनश्चैव प्राप्तो रूपं मुनिस्तुमम् ॥ १५२ ॥
किं मया विकृतं कर्म सेवमानेन माधव ।
तपश्च तप्यमानेन किं मया विकृतं कृतम् ॥ १५३ ॥
भक्षितं किमकर्मण्यं सेवमानेन चाच्युत ।
व्यभिचारश्च मे तत्र को जातस्तु तवार्चने ॥ १५४ ॥
एताचक्ष्व तत्त्वेन येनाहं नरकं गतः ।
एतच्चिन्ताव्याकुलोऽहं निबोध भगवन् मम ॥ १५५ ॥
मया लुब्धेन हि मया पूर्वं विज्ञापितो ह्यसि ।
नान्यत् स्मरामि पापञ्च नरके येन पातितः ॥ १५६ ॥
ततस्तस्य वचः श्रुत्वा कारुण्यं परिदेवितम् ।
उक्तवानस्मि तं विप्रं दुःखसन्तप्तमानसम् ॥ १५७ ॥
मा दुःखं कुरु विप्रेन्द्र आत्मदोषसमुद्भवम् । विकर्मं न कृतं किञ्चिदपि मे विप्रपूजने ।
येन दुःखमनुप्राप्तं तिर्यग्योनिञ्च वै गतः ॥ १५८ ॥
उक्तमेव मया पूर्वं श्रृणु ब्राह्मणपुङ्गव । वरान् वरय भो ब्रह्मन् त्वं मायां वृतवानसि ॥
ददामि दिव्यभोगान् वै भौमान् वापि तवेप्सितम् ।
तांस्तु नेच्छसि मायाया दर्शनं वृतवानसि ॥ १६० ॥
दृष्टा तु वैष्णवी माया या त्वया ब्राह्मणेप्सिता ।
न गतो दिवसश्चेह ना पराह्णोऽपि कुत्रचित् ।
वर्षाणि चैव पञ्चाशन्निषादस्य गृहेऽपि न ॥ १६१ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व द्विजोत्तम ।
या एषा वैष्णवी माया त्वया ब्राह्मण ईप्सिता ॥ १६२ ॥

१. वन्दते ।

त्वया न तत्कृतं किञ्चिच्छुभं वाशुभमेव वा ।
सर्वं मायामयं तत्र विस्मयात् परितप्यसे ॥ १६३ ॥
यत्त्वया दुष्कृतं कर्म व्यभिचारश्च तत्र वै ।
अर्चनञ्च न ते भ्रष्टं तपश्चैव न नाशितम् ॥ १६४ ॥
भवान्तरे कृतं यच्च येनेदं प्राप्तवान् महत् ।
दुःखं तच्च तवाख्यास्ये शृणु ब्राह्मण सत्तम[1] ॥ १६५ ॥
मम भक्ता द्विजाः शुद्धा यत्त्वया नाभिवादिताः ।
तत्पापादीदृशो भोगस्तव जातो हि दुःखदः ॥ १६६ ॥
ये च भागवताः शुद्धास्ते नूनं मम मूर्तयः ।
तान् विप्रान् ये नमस्यन्ति ते मामेव नमस्यते ।
विदितोऽस्मीह विप्रेन्द्र तैरहं नात्र संशयः ॥ १६७ ॥
मम दर्शनकामा ये ते मे भक्ता द्विजास्तथा ।
शुद्धा भागवताः पूज्या द्रष्टव्याः सर्वदा नृभिः ॥ १६८ ॥
विशेषेण कलौ ब्रह्मन् द्विजरूपो ह्यवस्थितः ।
तस्माद् ब्राह्मणभक्ता ये ते मद्भक्ता न संशयः ॥ १६९ ॥
यो मां प्राप्तुमिहेच्छेत यस्यावाच्यं न विद्यते ।
अनन्यमानसो भूत्वा मद्भक्तेषु नियोजयेत् ॥ १७० ॥
गच्छ ब्राह्मणसिद्धोऽसि यदा प्राणान् विमोक्ष्यसि[2] ।
तदा गतोऽसि मत्स्थानं श्वेतद्वीपं न संशयः[3] ॥ १७१ ॥
एवमुक्त्वा वरारोहे तत्रैवान्तर्हितोऽभवम् ।
सोऽपि द्विजस्तनुं त्यक्त्वा मायातीर्थे यशस्विनि ।

---

१. (ग) पाठो यथा--
पुनरन्यत् प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व द्विजोत्तम ।
यस्य चैवापराधेन स्वयं कृत्वा भवान्तरे ॥
शुद्धा भागवता विप्र मद्भक्ता नाभिवादिताः ।
तस्या दोषापराधस्य कालं प्राप्तं ततो द्विज ॥
सर्वथा वन्दनीया वै भक्ता भागवताः शुचिः ।
ये मां वदन्ति विप्रेन्द्र भक्ता भागवता मम ॥
वन्दितोऽस्मि हि विप्रेन्द्र सत्यमेतन्न संशयः ।
यो मां पृच्छति चैवेह यस्य वाच्यं न विद्यते ॥ इति ।
२. प्राणांश्चात्रैव मन्यते ।
३. गच्छ मे परमं स्थानं श्वेतद्वीपं मया सह ।

कृत्वा सुदुष्करं कर्म श्वेतद्वीपमुपागतः[1] ॥ १७२ ॥
धन्वी तूणी शरी खड्गी मायाबलपराक्रमः ।
माञ्च पश्यति वै नित्यं मायाबलसुसंस्थितम् ॥ १७३ ॥
मायया किं तव धरे न मायां ज्ञातुमर्हसि ।
मम मायां न जानन्ति देवदानवराक्षसाः ॥ १७४ ॥
एतत्ते कथितं भूमे मायाख्यानं महौजसम् ।
मायाचक्रमिति ख्यातं सर्वपुण्यसुखावहम्[2] ॥ १७५ ॥
आख्यानानां महाख्यानं तपसाञ्च परन्तपः ।
पुण्यानां परमं पुण्यं गतीनाञ्च परा गतिः ॥ १७६ ॥
पठेद् यो नित्यं भक्तेषु अभक्तेषु न कीर्तयेत् । मा पठेन्नीचमध्येषु मा पठेच्छास्त्रदूषके ॥
अग्रतः पृच्छता शूद्रमङ्गक्तेषु तथाग्रतः । पठते शोभते विप्रो न तु ये शास्त्रदूषकाः ॥
कल्यमुत्थाय यो भूमे पठते च दृढव्रतः । तेन द्वादशवर्षाणि ममाग्रे पठितं भवेत् ॥
अथ पूर्णेन कालेन पुमान् पञ्चत्वमागतः ।
मद्भक्तो जायते देवि वियोनिं न च गच्छति ॥ १८० ॥
य एवं शृणुयान्नित्यं महाख्यानं वसुन्धरे ।
न स जायेत मन्दात्मा वियोनिं नैव गच्छति ॥ १८१ ॥
एतत्ते कथितं भद्रे त्वया यत्पूर्वमीप्सितम् ।
मुच्यमाना वरारोहे किमन्यत् परिपृच्छसि[3] ॥ १८२ ॥

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे मायाचक्रं नाम
पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. अत्र (ग) पाठभेदो यथा--
एवमुक्तो मया भूमि स च ब्राह्मणपुङ्गवः ।
दत्त्वा वरं महाभागे तत्रैवान्तरधीयत ।
ब्राह्मं देहं स सन्यस्य मायातीर्थे यशस्विनि ॥ इति ।
२. सर्वस्य स्वसुखावहम् ।
३. एतत्ते कथितं देवि त्वया वचनमीरितम् ।
अधुना च वरारोहे किमन्यत् परिपृच्छसि ॥

षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

श्रुत्वा मायाबलं ह्येतद् धरणी शंसितव्रता । वराहरूपिणं देवं प्रत्युवाच वसुन्धरा ॥१॥

धरण्युवाच

यत् तत् कुब्जाम्रके देव भाषसे तदनन्तकम् ।
न तत्राहं विजानामि पूर्वमुक्तञ्च यत्त्वया[1] ॥ २ ॥

यच्च कुब्जाम्रके पुण्यं पुष्टिस्तस्य सनातनी[2] । एतन्मे परमं गुह्यं भगवन् वक्तुमर्हसि ॥

वराह उवाच

सर्वं तत् कथयिष्यामि सर्वलोकसुखावहम् ।
यच्च कुब्जाम्रके पुष्टिर्यच्च तीर्थमनिन्दिते ॥
तच्च कार्त्स्न्येन मे देवि शृणु तत्त्वेन सुन्दरि ॥ ४ ॥
यथा कुब्जाम्रको जातस्ततस्तीर्थं यथाक्रमम् ।
यच्च कर्म यतो भूमे स्नातो याति मृतोऽपि च ॥ ५ ॥
युगे सप्तदशे भूमे कृत्वा चैकां वसुन्धराम् ।
मधुकैटभो तथा हत्वा ब्रह्मणो वचनात् तदा ।
जलसंहरणं कृत्वा ममाधारमुपागतः ॥ ६ ॥
पश्यामि तं नतं भूमे रैभ्यं नाम महामुनिम् ।
ममैवाराधने युक्तं सर्वकर्मसु निष्ठितम् ।
युक्तिमन्तं गुणज्ञञ्च शुचिं दक्षं जितेन्द्रियम् ॥ ७ ॥

दशवर्षं सहस्राणि ऊर्ध्वबाहुः स तिष्ठति । सहस्रञ्चाम्बुभक्षेण तथा शैवालभक्षणम् ।

वर्षाणाञ्च शतं पञ्च तिष्ठते स महामुनिः ॥ ८ ॥
ततः प्रीतोऽस्म्यहं देवि रैभ्यस्य च महात्मनः ।
भक्त्या च परया चैव तेन चाराधितो ह्यहम्[3] ॥ ९ ॥

---

१. त्वमिह त्ववजानामि यत्त्वया पूर्वपृच्छितम् ।

२. यच्च कुब्जाम्रके देव पुण्यपुष्टिः सनातनी ।

३. ममैवाराधने युक्तो धर्मकर्मसु निष्ठितः ।
मधुञ्च कैटभं हत्वा प्रसन्नेन च चोदितः ॥
संहारं तु ततः कृत्वा गङ्गाद्वारमुपागतः ।
पश्यामि तत्र भूमे भुक्तिमुक्तिमतात्मकम् ॥
गुणज्ञञ्च शुचिं दक्षं जितात्मानं जितेन्द्रियम् ।
दशवर्षसहस्राणि ऊर्ध्ववाहुः सहस्रकम् ॥
सहस्रं वायुभक्षश्च पुनः शैवालभक्षणम् ।
वर्षाणाञ्च शतं पञ्च तिष्ठते स महामुनिः ॥

ततो वै तप्यमानं तं[1] गङ्गाद्वारमुपागतम् ।
आम्रवृक्षं समासाद्य दृष्टः स मुनिपुङ्गवः ॥ १० ॥
दर्शितोऽयं मया चात्मा हेतुमात्रेण केनचित् ।
मया यदाश्रितश्चाम्रस्तेन कुब्जत्वमागतः ॥ ११ ॥
एवं कुब्जाम्रकं ख्यातं स्थानमेतन्मनस्विनि[2] ।
मृतापि तत्र गच्छन्ति मम लोकाय केवलम् ॥ १२ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
दृष्ट्वा स मामृषिश्चैव यानि वाक्यानि भाषते ॥ १३ ॥
एवं तत्र मया दृष्टः कुब्जरूपं समास्थितः ।
जानुभ्यामवनिं गत्वा किञ्चिदेव प्रभाषते ॥ १४ ॥
नमस्कृत्य स्थितं तं तु मुनिं वै शंसितव्रतम् । वरेणच्छन्दयामास अहं प्रीतमना धरे[3] ॥
ममैव वचनं श्रुत्वा स मुनिस्तपसान्वितः ।
उवाच मधुरं वाक्यं प्रसादार्थी[4] महायशाः ॥ १६ ॥
यदि प्रसन्नो भगवाँल्लोकनाथो जनार्दनः ।
तव चात्र[5] निवासं वै देव इच्छामि नित्यशः ॥ १७ ॥
यावल्लोका धरिष्यन्ति तावच्चैव[6] महाप्रभो ।
स्थानं तव हृषीकेश इच्छामि मधुसूदन[7] ॥ १८ ॥
त्वयि भक्तिः सदा भूयाद् यावत्स्थानं जनार्दन[8] ।
अन्यभक्तिर्मम विभो[9] रोचते न कदाचन ॥ १९ ॥
एतदेव परं चित्तं मया चैव विधार्यते[10] । उपेन्द्र यदि तुष्टोऽसि ममायं दीयतां वरः ॥
ततस्तस्य वचः श्रुत्वा रैभ्यस्यर्षेरहं पुनः ।
बाढमित्येव ब्रह्मर्षे[11] एवमेतद् भविष्यति ॥ २१ ॥

---

१. तप्यमानं तु । २. यशस्विनि ।
३. जानुभ्यां पतितं दृष्ट्वा तं मुनिं शंसितव्रतः ।
वरेण छन्दितस्तस्य यत्तस्यैव च रोचते ॥
(ग) एवं पठितः ।
४. प्रसादार्थम् । ५. तवैवात्र ।
६. तावत्तवेति ।
७. स्थानं तव प्रसादाद्धि वाञ्छेयं तव संस्थितिम् ।
८. सा मे भक्तिर्भवेद्देव्ये तव चर्चा जनार्दन ।
९. अन्यभक्तिर्भवेद् विष्णोः । १०. एतच्च परमं वृत्तं यन्मया हृदि वर्तते ।
११. ब्रह्मेन्द्र ।

मयैवं वचनं श्रुत्वा ब्राह्मणः स वसुन्धरे ।
मुहूर्तं ध्यानमास्थाय मामुवाच मुदान्वितः[1] ॥ २२ ॥
एतस्य तीर्थवर्यस्य महिमानं त्वया प्रभो । शृणु वै[2] कथ्यमानं तु वद लोकोपकारकम् ॥
अन्यानि यानि तीर्थानि एतत्क्षेत्राश्रितानि तु ।
तान्यपि श्रोतुमिच्छामि कथ्यमानानि च त्वया[3] ॥ २४ ॥
शृणु तत्त्वेन मे ब्रह्मन् यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
तीर्थं कुब्जाम्रके पुण्ये मम लोके सुखावहे ॥ २५ ॥
तीर्थं तु कुमुदाकारं तस्मिन् कुब्जाम्रके स्थितम् ।
स्नानमात्रेण सुश्रोणि स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ॥ २६ ॥
कौमुदस्य तु मासस्य तथा मार्गशिरस्य च ।
वैशाखस्यैव मासस्य कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ २७ ॥
यो वै परित्यजेत् प्राणान् स्त्री पुमान् वा नपुंसकः ।
निष्कलां लभते सिद्धिं मम लोकं स गच्छति ॥ २८ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
तीर्थं मानसमित्येव विख्यातं मम सुन्दरि[4] ॥ २९ ॥
यस्मिन् स्नात्वा विशालाक्षि गच्छते नन्दनं वनम् ।
दिव्यं वर्षसहस्रं वै मोदते चाप्सरैः सह ॥ ३० ॥
पूर्णे वर्षसहस्रे तु जायते विपुले कुले ।
द्रव्यवान् गुणवांश्चैव जायते तत्र मानवः ॥ ३१ ॥
तत्राथ मुञ्चते प्राणान् कौमुदस्य तु द्वादशी ।
पुष्कलां लभते सिद्धिं मम लोकञ्च गच्छति ॥ ३२ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
मायातीर्थमिदं ख्यातं येन मायां विजानते ॥ ३३ ॥
तस्मिन् कृतोदको ब्रह्मन् मायातीर्थे महायशाः ।
दशवर्षसहस्राणि मद्भक्तो जायते नरः ॥ ३४ ॥
लभते परमां पुष्टिं कुबेरभवनं यथा[5] । एकं सहस्रं वर्षाणां स्वच्छन्दगमनात् त्रयम् ॥
अथवा म्रियते तत्र मायातीर्थे यशस्विनी ।
मायायोगी ततो भूत्वा मम लोकाय गच्छति ॥ ३६ ॥
अन्यच्च ते[6] प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।

---

१. प्रत्युवाच द्विजोत्तम । २. शृणवनि ।
३. (ग) पुस्तके २३।२४ श्लोकौ न स्तः । ४. यत्तु तत्र विधीयते ।
५. तथा । ६. पुनरन्यत् ।

तीर्थं सर्वात्मकं नाम सर्वतीर्थगुणान्वितम्[1] ॥ ३७ ॥
यस्तत्र स्नायते कश्चिद् वैशाखस्य तु द्वादशीम् ।
निष्कलं लभते स्वर्गं सहस्रं दश पञ्च च ॥ ३८ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् तीर्थे सर्षपके तथा ।
सर्वसङ्गं परित्यज्य मम लोकञ्च[2] गच्छति ॥ ३९ ॥
पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि शृणुष्व[3] शुभलोचने ।
तीर्थं पूर्णमुखं नाम तन्न जानाति कश्चन[4] ॥ ४० ॥
तत्र सर्वा भवेद् गङ्गा शीतलं जायते जलम् ।
यत्र चोष्णं भवत्यम्बु[5] ज्ञेयं पूर्णमुखं तथा ॥ ४१ ॥
स्नातो[6] गच्छति सुश्रोणि सोमलोके महीयते ।
पश्यते तु तदा सोमं सहस्रं दश पञ्च च ॥ ४२ ॥
ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो ब्राह्मणश्चैव जायते ।
मद्भक्तः शुचिमान् दक्षः सर्वकर्मगुणान्वितः ॥ ४३ ॥
अथवा म्रियते तत्र मासि मार्गशिरे तथा ।
शुक्लपक्षे च द्वादश्यां मम लोकञ्च गच्छति ॥ ४४ ॥
तत्र मां पश्यते नित्यं दीप्तिमन्तं चतुर्भुजम् ।
न जन्म विद्यते तस्य मरणञ्च कदाचन ॥ ४५ ॥
पुनरन्यत् प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
अनन्यमानसो भूत्वा भक्तो भागवतो मम ॥ ४६ ॥
तस्मिंस्तीर्थे तु यः स्नाति[7] कदाचिदपि मानवः ।
दशवर्षसहस्राणि मोदते ह्यमरालये ॥ ४७ ॥
ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टस्तीर्थस्य प्रभावतः[8] । द्रव्यवान् गुणवांश्चैव मद्भक्तश्चैव जायते ॥
वैशाखस्य तु मासस्य शुक्लपक्षस्य द्वादशी ।
यदि मुञ्चेत् स्वकं देहं कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ ४९ ॥
न जन्म मरणं तस्य न ग्लानिर्न च वै भयम् ।
सर्वसङ्गविनिर्मुक्तो मम लोकाय गच्छति ॥ ५० ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।

---

१. सर्वधर्मगुणान्वितम् । २. लोकाय ।
३. शृणु मे । ४. तत्त कश्च न जानते ।
५. तपत्यम्बु । ६. स्नात्वा ।
७. यस्तु स्नाति तत्र तीर्थे । ८. तस्य तीर्थस्य यत् फलम् ।

तीर्थं करवीरकं नाम सर्वलोक[1]सुखावहम् ॥ ५१ ॥
तस्य चिह्नं प्रवक्ष्यामि येन ज्ञापयते शुभे ।
पुरुषो ज्ञानवांस्तावन्मम भक्तिविनिश्चितः[2] ॥ ५२ ॥
माघमासे तु सुश्रोणि शुक्लपक्षे तु द्वादशी ।
पुष्पिते करवीरे वै मध्याह्ने तु न संशयः ॥ ५३ ॥
तस्मिन् कृतोदकस्तीर्थे स्वच्छन्दगमनालयः ।
भ्रमेद् विमानमारूढो सहस्राप्सरीनर्तितः ॥ ५४ ॥
तत्राथ म्रियते भूमे माघमासस्य[3] द्वादशीम् ।
ब्राह्मणं माञ्च पश्येत पश्यते च वृषध्वजम् ॥ ५५ ॥
पुनरन्यत् प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
तस्य ब्राह्मणमुख्यस्य पूर्वं यत्कथितं मया ।
तस्मिन् कुब्जाम्रके भद्रे स्थानं तु मम रोचते ॥ ५६ ॥
पुण्डरीक इति ख्यातं तीर्थञ्चैव महत्फलम् ।
तस्य चिह्नं प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व शुचिस्मिते[4] ॥ ५७ ॥
तस्य तीर्थस्य सुश्रोणि मध्याह्ने द्वादशीदिने ।
रथचक्रप्रमाणो वै चरते तत्र कच्छपः[5] ॥ ५८ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
स्नात्वा प्राप्नोति सुश्रोणि फलं तत्र महागुणम् ॥ ५९ ॥
पुण्डरीकस्य यज्ञस्य यजमानस्य यत्फलम् ।
प्राप्नोति वसुधे तत्र एवमेव न संशयः[6] ॥ ६० ॥
अथवा म्रियते तत्र लब्धसंज्ञो महायशाः ।
दशानां पुण्डरीकाणां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ६१ ॥
भुक्त्वा यज्ञफलं तत्र जातिशुद्धो महातपाः ।
सिद्धश्च लभते नित्यं मम लोकाय गच्छति ॥ ६२ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि प्रिये तद्वै श्रृणुष्व[7] मे ।
अग्नितीर्थमिति ख्यातं सिद्धं कुब्जाम्रके स्थितम् ।
यद्वै प्रज्ञायते[8] देवि द्वादश्यां पापवर्जितैः ॥ ६३ ॥
कौमुदस्य तु मासस्य मासो मार्गशिरस्य च ।

---

१. मम लोक ।
२. एष श्लोकः (ग) नास्ति ।
३. माघमासे तु ।
४. वसुन्धरे ।
५. (ग) एष श्लोकः नास्ति ।
६. एवमेतन्न संशयः ।
७. श्रृणोहि मे ।
८. पुनः प्रजायते चैव द्वादशीः पश्य माधवि ।

आषाढस्य च मासस्य शुक्लपक्षस्य द्वादशीम् ॥ ६४ ॥
यश्चैव माधवे मासि समये हृदि वर्तते ।
तस्यां तु शुक्लद्वादश्यां तीर्थे तिष्ठति यत्नतः ॥ ६५ ॥
तस्य चिह्नं प्रवक्ष्यामि श्रृणुष्व हि वसुन्धरे[1] ।
येन चिह्नेन विज्ञेयं तीर्थं तच्चैव मामकम् ।
एकाग्रन्तु मनः कृत्वा तच्छृणुष्व वसुन्धरे ॥ ६६ ॥
मुक्त्वा भागवताञ् शुद्धान् मम संहितापाठकान्[2] ।
न हि कश्चिद् विजानाति शास्त्रं मम न यश्चवै[3] ॥ ६७ ॥
फलं तस्य प्रवक्ष्यामि मृतोऽपि स्नानकोऽपि वा
एकचित्तं समाधाय तच्छृणुष्व वसुन्धरे[4] ॥ ६८ ॥
अग्नितीर्थेषु स्नातो वै तस्मिन् कुब्जाम्रकेषु च ।
अग्नितीर्थे महाभागे दीप्तिमन्तं सवैष्णवम् ॥ ६९ ॥
सप्तकृत्वाग्निमेधानां यत्फलं भवति प्रिये ।
प्राप्नोति तन्महाभागे स्नानमात्रान्न संशयः ॥ ७० ॥
अथवा म्रियते तत्र एकैकान् द्वादशीकृतान् ।
स्थित्वा विंशत्यहोरात्रान् मम लोकाय गच्छति ॥ ७१ ॥
तीर्थस्य तस्य वक्ष्यामि चिह्नानि श्रृणु सुन्दरि ।
येन विज्ञायते प्राज्ञैर्मम[5] भक्तं सुखावहम् ॥ ७२ ॥
उष्णं भवति हेमन्ते वसुधे तज्जलं तथा ।
उष्णकाले भवेच्छीतमेवं चिह्नं तु तद् भवेत् ॥ ७३ ॥
एष वह्निर्महाभागे[6] तीर्थमाग्नेयमुत्तरे ।
तरन्ति मानवा येन घोरं संसारसागरम् ॥ ७४ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि देवि कुब्जाम्रके महत्[7] ।
वायव्यमिति विख्यातं तीर्थं धर्माद् विनिःसृतम् ॥ ७५ ॥
तस्मिंस्तीर्थे तु यः स्नातः कृतनित्योदकक्रियः[8] ।
वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति निष्कलम् ॥ ७६ ॥
अथवा म्रियते तत्र वायुतीर्थे महाहृदे ।
दिनानि दश पञ्चैतत् कृतमेव हि मामकम् ॥ ७७ ॥

---

१. देवि तत्त्वेन ज्ञायताम् । २. मम सद्विजयाजकान् ।
३. यस्तु शास्त्रं न जानाति । ४. तच्छृणोहि वसुन्धरे ।
५. विद्वान् । ६. एवं चिह्नं महाभागे ।
७. ह्यहम् । ८. कृतोदककृताग्निकः ।

जन्म वा मरणं वापि भूमौ नैव पुनर्भवेत्[1] ।
जायते च चतुर्बाहुर्मम लोकप्रतिष्ठितः ॥ ७८ ॥
तस्य चिह्नं प्रवक्ष्यामि वायुतीर्थस्य सुन्दरि ।
येन चिह्नेन विज्ञेयं तीर्थं तच्च महत्तरम्[2] ॥ ७९ ॥
अश्वत्थवृक्षपत्राणि चलन्ति नित्यशो वने ।
चतुर्विंशतिद्वादश्यां येन विज्ञायते खलु[3] ॥ ८० ॥
पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि तीर्थं कुब्जाम्रके धरे[4] ।
शक्रतीर्थमिति ख्यातं सर्वसंसारमोक्षणम्[5] ॥ ८१ ॥
तस्मिंस्तीर्थे वरारोहे शक्रतीर्थे वसुन्धरे[6] ।
शक्रस्य वसते लोके वज्रहस्तो न संशयः ॥ ८२ ॥
अथवा म्रियते तत्र[7] शक्रतीर्थे महातपे ।
उपोष्य दशरात्राणि मम लोकाय गच्छति ॥ ८३ ॥
तस्य चिह्नं प्रवक्ष्यामि येन विज्ञायते ततः[8] ।
एकचित्तं समाधाय शृणु सुन्दरि तत्त्वतः ॥ ८४ ॥
पञ्च वृक्षास्तु तिष्ठन्ति तद्दक्षिणदिशि क्षिते ।
शक्रतीर्थस्य चिह्नं ते वसुधे परिकीर्तितम्[9] ॥ ८५ ॥
अन्यच्च तीर्थं वक्ष्यामि तस्मिन् कुब्जाम्रके परम्[10]।
वरुणेन तपस्तप्तं सहस्रं पञ्च सप्त च ॥ ८६ ॥
तत्र स्नातस्य वक्ष्यामि जायते तत्र यत्फलम् ।
यत्प्राप्नोति मृतो वाऽपि पुरुषः शंसितव्रतः ॥ ८७ ॥
अष्टवर्षसहस्राणि गत्वा वै वरुणालयम् ।
स्वच्छन्दगमनो भूत्वा एवमेव न संशयः ॥ ८८ ॥
अथ वै म्रियते तत्र विंशवर्षोषितो नरः[11] ।
सर्वसङ्गं परित्यज्य मम लोकाय गच्छति ॥ ८९ ॥

---

१. न तस्य मरणं भूमे जन्म तस्य न विद्यते ।
२. शुभैर्भागवतैस्तथा । ३. विभो ।
४. भुवि । ५. मोचनम् ।
६. महायशा । ७. देवि ।
८. नरः ।
९. पञ्च वृक्षास्ततस्तस्य तीर्थस्य दक्षिणे स्थिताः ।
भूमे येन स विज्ञेयं शक्रतीर्थमिति स्मृतम् ॥
१०. पुनरन्यत् प्रवक्ष्यामि तीर्थमेव वसुन्धरे । ११. चिरराज्ञोषितो नरः ।

तस्य चिह्नं प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व[1] वसुन्धरे ।
तत्र धारा पतत्येका एकरूपा सदा भवेत् ।
न वर्धते च वर्षासु घर्मे न ह्रसते पुनः ॥ ९० ॥
सप्तसामुद्रिकं नाम तस्मिन् कुब्जाम्रके परम्[2] ।
तस्मिन् कृतोदको भूमे नरो धर्मपरायणः ।
त्रयाणामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ९१ ॥
शीघ्रं गच्छति वै स्वर्गं सहस्रं दश पञ्च च ।
ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टः कुलवाञ्जायते द्विजः ।
वेदवेदाङ्गकुशलः सोमपश्चैव जायते ॥ ९२ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मुक्तसङ्गो जितेन्द्रियः ।
उषित्वा सप्तरात्रं वै मम लोकाय गच्छति ॥ ९३ ॥
तस्य चिह्नं प्रवक्ष्यामि तीर्थस्य शृणु सुन्दरि ।
वैशाखशुक्लद्वादश्यां विभूतिस्तत्र या भवेत् ।
विमला गां गता यत्र गङ्गाजलविमिश्रितम् ॥ ९४ ॥
तस्मिंस्तीर्थे तदेवैतत् क्षीरवर्णं पुनर्भवेत् ।
पुनश्च पीतवर्णाभं पुना रक्तं कदा भवेत् ॥ ९५ ॥
पुनर्मरकताभासं पुनर्मुक्तासमप्रभम्[3] । एतैश्चिह्नैस्तु विज्ञेयं तत्तीर्थं विदितात्मभिः ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तीर्थं कुब्जाम्रके महत्[4] ।
तीर्थं मानसरो नाम सर्वभागवतप्रियम्[5] ॥ ९७ ॥
तस्मिन् स्नातो वरारोहे गच्छते मानसं सरः[6] ।
देवान् पश्यति वै सर्वान् रुद्रेन्द्रसमरुद्गणान् ॥ ९८ ॥
अथ तत्र मृतो भूमे त्रिंषद् रात्रोषितो नरः ।
सर्वसङ्गविनिर्मुक्तो मम लोकाय गच्छति ॥ ९९ ॥
तस्य चिह्नं प्रवक्ष्यामि येन तज्ज्ञायते[7] नरैः ।
पञ्चाशत्क्रोशविततं मानुषाणां दुरासदम् ॥ १०० ॥
एतत्त भूमे विज्ञेयं यथैतन्मानसं सरः ।
[8]शुद्धैर्भागवतैर्ज्ञेयं मम कर्मसु निष्ठितैः ॥ १०१ ॥
एतत्तीर्थं महाभागे तस्मिन् कुब्जाम्रके स्मृतम् ।

---

१. तच्छृणोहि । २. स्थितम् ।
३. वर्णो मरकतो भाति पुनारक्तसमप्रभः । ४. तस्मिन् कुब्जाम्रके भुवि ।
५. सर्ववैष्णवकं शुभम् । ६. तस्मिंस्तीर्थे वरारोहे गच्छेन्मानससुन्दरे ।
७. विज्ञायते । ८. शुभैः ।

सिद्धिकामस्य विप्रस्य रैभ्यस्य[1] परिकीर्तितम् ॥ १०२ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे।
तत्र कुब्जाम्रके वृत्तं पुराश्चर्यं महाद्भुतम्[2] ॥ १०३ ॥
मम निर्माल्यपार्श्वे वै व्याली तिष्ठति निर्भया[3]
गन्धमाल्योपहार्याणि भक्षयन्ती यदृच्छया ॥ १०४ ॥
कस्यचित् त्वथ कालस्य नकुलस्तत्र चागतः।
पश्यते च ततस्तत्र रममाणां यदृच्छया ॥ १०५ ॥
नकुलेन सह व्याल्या तदा युद्धमभूच्च तत्[4]।
सम्पूर्णे ते तु मध्याह्ने माघमासे तु द्वादशीम् ॥ १०६ ॥
तया स दृष्टो नकुलो नाशाय मम मन्दिरे।
तेनापि विषदिग्धेन व्याली शीघ्रं निपातिता ॥ १०७ ॥
उभौ चान्योऽन्ययुद्धेन तदा पञ्चत्वमागतौ।
व्याली प्राग्ज्योतिषे जाता राजपुत्री यशस्विनी ॥ १०८ ॥
नकुलोऽजायत तदा कोशलेषु जनाधिपः।
रूपवान् गुणवान् देवि सर्वशास्त्रकलान्वितः ॥ १०९ ॥
तौ तु दीर्घेण कालेन सौख्येन परिरक्षितौ।
अवर्धतां यथाकालं शुक्लपक्षे यथा शशी ॥ ११० ॥
स कन्या नकुलं दृष्ट्वा सद्यो हन्तुं तथेच्छति।
व्यालीं दृष्ट्वा राजपुत्रः सहसा हन्तुमिच्छति ॥ १११ ॥
अथ तस्यास्तु कालेन कोशलाधिपतिस्तथा।
पाणिं जग्राह विधिवन्मत्प्रसादाद् वसुन्धरे[5] ॥ ११२ ॥
कोशलाधिपतेश्चापि राज्ञः प्राग्ज्योतिषस्य च।
महोत्सवेन संवृत्तः सम्बन्धो मत्प्रसादतः ॥ ११३ ॥
दृढप्रीतिस्तयोर्जाता यथा च जतुकाष्ठयोः।
रमतो धूमकेतोश्च वह्नेश्चैव यथा तथा ॥ ११४ ॥
यथा शची च शक्रस्य रमन्तौ नन्दने वने।
एवं च दीर्घकालं हि तयोः प्रीतिर्न हीयते ॥ ११५ ॥
एवं तौ विहरन्तौ तु तस्मिन्नुपवने ततः।
वसेते च यथान्यायं वेलामिव महोदधिः ॥ ११६ ॥

---

१. भक्तस्य। २. महौजसम्।
३. वसति निर्भया। ४. प्रावर्तत।
५ मत्प्रसादेन वै देवि सम्बन्धश्चैव जायते।

एवं तयोर्गतः कालो वर्षाणां सप्तसप्ततिः ।
न बुध्यतो तथात्मानं मम मायाविमोहितौ ॥ ११७ ॥
एवं तौ विहरन्तौ तु तस्मिन्नुपवने ततः ।
दृष्ट्वा व्यालीं राजपुत्रस्ततो हन्तुं व्यवस्थितः ॥ ११८ ॥
स तया वार्यमाणोऽपि व्यालीं हन्तुमिहोद्यतः ।
गरुडो हन्ति नागान् वै दृष्ट्वैव विनतात्मजः ॥ ११९ ॥
एवं स वार्यमाणोऽपि व्यालीं हन्ति स्म दारुणम् ।
तदा सा रुषिता देवी न किञ्चिदपि भाषते[1] ॥ १२० ॥
ततस्तस्यां तु वेलायां राजपुत्र्यग्रतो विलात्[2] ।
नकुलस्तु विनिर्गत्य[3] आहारार्थं समुद्यतः ॥ १२१ ॥
दृष्ट्वा तु राजपुत्री सा नकुलं सर्पकाङ्क्षिणम् ।
हृष्टं चङ्क्रममाणं सा नकुलं शुभदर्शनम् ॥ ११२ ॥
क्रोधात् तं नकुलञ्चापि विनिहन्तुं प्रचक्रमे[4] ।
वारिता राजपुत्रेण सुता प्राग्ज्योतिषस्य वै ॥ १२३ ॥
नकु[ं] घातितं दृष्ट्वा मङ्गल्यं शुभदर्शनम् ।
कुपितो राजपुत्रो वै राजपुत्रीमभाषत ॥ १२४ ॥
स्त्रीणां भर्ता सदा मान्यस्तं मामुल्लङ्घ्य निष्ठुरम्[5] ।
दर्शनीयः प्रियो राज्ञां मङ्गल्यः शुभदर्शनः ।
घातितो नकुलः कस्मान्मया वै वार्यमाणया ॥ १२५ ॥
इति भर्तृवचः श्रुत्वा प्राग्ज्योतिषसुता तदा ।
प्रत्युवाच ततः क्रोधात् कोशलाधिपतेः सुतम् ॥ १२६ ॥
असकृद्वार्यमाणोऽपि[6] व्यालीं घातितवान् यतः ।
तस्मान्मयापि नकुलो घातितः सर्पघातकः[6] ॥ १२७ ॥
राजपुत्र्या वचः श्रुत्वा राजपुत्रस्ततोऽब्रवीत् ।

---

१. सा तथा धृष्यमाणा च शीघ्रमेव निपातिता ।
रुषिता राजपुत्री सा न किञ्चिदपि भाषते ॥

२. राजपुत्र्याः समग्रतः । ३. बिलान्निष्क्रम्य नकुलः ।

४. क्रोधो वै जायते तस्या नकुलं हन्तुमुद्यता ।

५. स्त्रीणां भर्ता चैव मान्यः सदैव तु विधीयते ।

६. मया वै धार्यमाणेन त्वया व्यालिनिपातिता ।
किं तेऽपराद्धं राजेन्द्र अहिना बिलवासिना ।
यत्त्वया वार्यमाणेन शीघ्रमेव निपातिता ॥

वाग्भिः स कटुकाभिश्च तर्जयन्निव[1] तां धरे ॥ १२८ ॥
सर्पस्तीव्रविषो भद्रे तीक्ष्णदंष्ट्रो दुरासदः[2] ।
दशते मानुषं दुष्टो येनासौ म्रियते जनः[3] ।
तस्मान्मया हतो भद्रेऽहितकारी विषोद्धतः ॥ १२९ ॥
प्रजापाला वयं भद्रे येऽपि चैवापथे[4] स्थिताः ।
सर्वांस्तान् दण्डयामो हि तीव्रदण्डैर्यथोचितम्[5] ॥ १३० ॥
साधून् ये चापि हिंसन्ति ह्यपराधविवर्जितान् ।
स्त्रियश्चैवापि हिंसन्ति कामकाराश्च ये नराः ॥ १३१ ॥
ते दण्ड्याश्चैव वध्याश्च राजधर्माद्यथार्हतः[6] ।
मयापि राजधर्मो वै कर्त्तव्यो राजकर्मणि ॥ १३२ ॥
नकुलेनापराद्धं किं तद् वद त्वं ममापि हि[7] ।
दर्शनीयः सुरूपश्च राज्ञां योग्यो गृहेषु च ।
मङ्गल्यश्च पवित्रश्च नकुलः कि हतस्त्वया[8] ॥ १३३ ॥
वार्यमाणोऽपि हि मया घातितो नकुलस्ततः[9] ।
ततो मम न भार्यासि न चाहं ते पतिः स्थितः ।
किञ्च तेन न हन्मि त्वां स्त्रियोऽवध्याः सदैव यत् ॥ १३४ ॥
इत्युक्त्वा राजपुत्रस्तां निवृत्य नगरं प्रति ।
एवं क्रोधं समादाय नष्टस्नेहौ परस्परम् ॥ १३५ ॥
एवं गच्छति काले वै कोशलायां जनाधिपः ।
श्रृणोति तां कथां सर्वां वधं नकुलसर्पयोः ॥ १३६ ॥
एवं श्रुत्वा यथान्यायं सक्रोधौ तावुभावपि ।
ततः कञ्चुकिनश्चैव स्वामात्यानग्रतः स्थितान् ।
पुत्रं मम वधूञ्चैव समानयत सत्वरम् ॥ १३७ ॥
ततो वै राजभृत्यास्तु राज्ञो वै प्रियकारिणः ।
राजाज्ञां तां पुरस्कृत्य वधूं पुत्रञ्च सादरम् ।
आनीय दर्शयामासुर्यत्र राजा स्वयं स्थितः ॥ १३८ ॥

---

१. स कटुकं प्रोक्तं मम पूर्वं कदाचन । २. महावने ।
३. दशते मानुषं शीघ्र तेन सर्पो मया हतः । ४. ये केचिदपथे ।
५. सर्वास्ते रक्षितव्या वै राजशास्त्रे यथा श्रुतिः ।
६. श्वापदं ये तु हिंसन्ति मानुषांस्तेऽपि कामतः ।
सर्पश्च येऽपि हिंसन्ति तेऽपि वध्या न संशयः ।
७. ते आख्याहि यदि किं कृतम् ।
८. नकुलश्चापि पातितः । ९. मम चापि न भार्यासि अहञ्चास्मि पतिर्नच ।

वधूपुत्रौ ततो दृष्ट्वा राजा वचनमब्रवीत्[1] ।
पुत्र कुत्र गतं प्रेम युवयोस्तत् समाहितम् ।
स्नेहश्च क्व गतः पूर्वो विरुद्धाचरणौ कथम् ॥ १३९ ॥

आसीद् या युवयोः प्रीतिरन्योन्यं जतुकाष्ठवत् ।
दर्पणे प्रतिबिम्बञ्च दृश्यते यद्वदात्मनः ।
सम्मुखत्वेन च सदा तद्वद् वां याऽभवत् पुरा[2] ॥ १४० ॥

दक्षा सुशीला धर्मिष्ठा नैनां त्युक्तं त्वमर्हसि[3] ।
अप्रियं नोक्तपूर्वं तु यया परिजनेऽपि च[4] ।
मिष्टान्नसाधने दक्षा त्वया त्यक्तुं न युज्यते ॥ १४१ ॥

धनस्सर्वस्तु ते धर्मः स च योषित्कृतः खलु[5] ।
अहो सत्य जनानाञ्च स तु स्त्रीभ्यः सुतः कुलम् ॥ १४२ ॥

ततः पितुर्वचः श्रुत्वा राजपुत्रो यशस्विनो । उभौ तच्चरणौ गृह्य पितरं प्रत्यभाषत ॥

दोषो न विद्यते तात स्नुषायां कोऽपि कुत्रचित् ।
किं मे तु वार्यमाणापि नकुलं मेऽग्रतोऽहनत्[6] ॥ १४४ ॥

ततोऽभवन् मम क्रोधो दृष्ट्वा पातितमग्रतः[7] ।
क्रोधासक्तेन तु मया यथेयं परिभाषिता ॥ १४५ ॥
मम भार्या न भवती न चाहं तव वै पतिः ।
एतच्च कारणं नान्यत् किञ्चिद् राजन् न संशयः ॥ १४६ ॥

ततः पतिवचः श्रुत्वा प्राग्ज्योतिषकुलोद्भवा ।
शिरसा प्रणतिं कृत्वा इदं वचनमब्रवीत्[8] ॥ १४७ ॥
अपराधविहीनश्च भीतश्च[9] भुजगस्तथा ।
शतशो वार्यमाणेन शीघ्रमेव निपातितः ॥ १४८ ॥

---

१. वधूपुत्रौ समानीय राजा वचनमब्रवीत् ।
२. कुतः पुत्र गतं प्रेम वध्वर्थे क्व गतं तव ।
वधू नु मे कष्टं पुत्रप्रीतिस्तत्र कुतो गता ॥
दर्पणेष्विव पश्यामि प्रतिबिम्बं यथात्मनि ।
निष्कषा वै सापराधेन कदाचिदपि पुत्रक ॥
३. न च वै त्युक्तुमर्हसि । ४. परिजने जने ।
५. धर्मो यो भिन्नसंशयः । ६. वार्यमाणा मया राजन्नकुलश्चाग्रतो हतः ।
७. ततो मे जायते मन्युर्दृष्ट्वा नकुलपातनम् । ८. वाक्यञ्चेदमुवाच ।
९. अनपराधो भीतश्च वृद्धश्च ।

ततः सर्पवधं दृष्ट्वा क्रोधसन्तप्तमानसा[1] ।
नाभाषितः किमपि नो मयैतदवबेहि वै[2] ॥ १४९ ॥
वधूपुत्रवचः श्रुत्वा कोशलानां जनेश्वरः ।
उवाच मधुरं वाक्यमुभयोर्जनससदि[3] ॥ १५० ॥
अनेन निहतः सर्पस्त्वया च नकुलो हृतः ।
कथं वा क्रियते क्रोधस्तन्मे वक्तुमिहार्हथ[4] ॥ १५१ ॥
हते तु नकुले पुत्र किं ते क्रोधस्य कारणम्[5] ।
राजपुत्रि हते सर्पे किं वा ते मन्युकारणम्[6] ॥ २ ॥

ततः पितुर्वचः श्रुत्वा कोशलेश्वरनन्दनः । उवाच मधुरं वाक्यं राजपुत्रो महायशाः ॥

एतेन किं वा प्रश्नेन नैतत् प्रष्टुं त्वमर्हसि ।
एनां पृच्छ महाराज ज्ञास्यते कार्यचेष्टितम् ॥ १५४ ॥
पुत्रस्य वचनं श्रुत्वा कोशलानां जनेश्वरः ।
उवाच मधुरं वाक्यं धर्मसंयोग्यसाधनम् ॥ १५५ ॥
ब्रूहि पुत्र यथान्यायं यत्ते मनसि वर्तते ।
प्रीतिविच्छेदकारणमुभयोरिह कथ्यताम् ॥ १५६ ॥
जाताः सम्बन्धिताः पुत्राः सर्वकामेषु निष्ठिताः ।
पितृपृष्टं तु यद् गुह्यं गोपयन्ति सुताधमाः[7] ॥ १५७ ॥
सत्यं वा यदि वाऽसत्यं[8] न ब्रुवन्ति कदाचन ।
पतन्ति नरके घोरे रौरवे तप्तवालुके ॥ १५८ ॥
पित्रा पृष्टं तु ये ब्रूयुः शुभं वाऽशुभमेव वा[9] ।
दिव्याञ्च ते गतिं यान्ति या गतिः सत्यवादिनाम् ॥ १५९ ॥
अवश्यमेव तद्वाक्यं वक्तव्यं मम सन्निधौ ।
यस्य दोषेण ते पुत्र नष्टा प्रीतिर्गुणाकरा ॥ १६० ॥
ततः पितुर्वचः श्रुत्वा कोशलानन्दवर्धनः ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा तत्रैव जनसंसदि ॥ १६१ ॥

---

१. क्रोधसन्तप्तदर्शने ।
२. अनेन चाहं संवादं किञ्चिन्नैव प्रभाषितम् । ३. यद्धितं शुभम् ।
४. नकुल हतमित्याह यदि सर्पो निपातितः ।
किमिदं क्रियते क्रोधमेतन्मे वक्तुमर्हसि ॥
५. कस्ते मन्युर्भवेत् ततः । ६. कस्ते मन्युर्भवेदिह ।
७, गोपयन्ति नराधमाः । ८. सत्यञ्च यदसत्यञ्च ।
९. पित्रा पृष्टन्तु ये सत्यं वदन्ते वा शुभाशुभम् ।

गच्छत्वेष[1] जनः सर्वो यथान्यायं गृहाणि वै ।
प्रातस्त्वां कथयिष्यामि यद्वक्तव्यमवश्यकम्[2] ॥ १६२ ॥
प्रभातायां तु शर्वर्यां दुन्दुभीनां निनादनैः ।
विबुद्धः कोशलश्रेष्ठः सूतमागधवन्दिभिः ॥ १६३ ॥
तदा[3] कमलपत्राक्षो राजपुत्रो महायशाः ।
स्नात्वा च मङ्गलैर्युक्तो राजद्वारमुपागतः[4] ॥ १६४ ॥
यतस्तु कञ्चुकी गत्वा राज्ञे चैव न्यवेदयत् ।
द्वारि तिष्ठति पुत्रस्ते तव दर्शनलालसः ॥ १६५ ॥
कञ्चुकेस्तु[5] वचः श्रुत्वा कोशलानां जनेश्वरः[6] ।
शीघ्रं प्रवेशय सुतं कञ्चुके[7] साधुवादिनम् ।
इत्युक्तो राजपुत्रं तु प्रावेशयदनुज्ञया ॥ १६६ ॥
राजपुत्रः पितुर्वेश्म प्रविश्य नियतः शुचिः ।
ववन्दे चरणौ मूर्ध्ना निषीदेति सुतं ततः ।
तमब्रवीत् पिता जीव जयेत्युक्त्वा मुदान्वितः ॥ १६७ ॥
पितृपुत्रौ तु विज्ञेयौ जनैस्त्वेकत्र संस्थितौ ।
हर्षितस्त्वान्तरो बाह्यः कृतकौतुकमङ्गलः ॥ १६८ ॥
ततः पुत्रं प्रहस्याह कुमारं स जनाधिपः ।
वद पुत्र महाभाग पूर्वं पृष्टं मया हि यत् ॥
युवयोः प्रीतिविच्छेदे कारणं गोपितं हि यत् ॥ १६९ ॥

ततो राजकुमारस्तं पितरं प्रत्यभाषत । अवश्यमेव वक्तव्यं त्वया पृष्टेन निष्फलम् ।

तद्गुह्यं हि महाराज प्रीतिविच्छेदकारकम् ॥ १७० ॥
यदीच्छसि महाराज श्रोतुं गुह्यमिदं महत् ।
आगच्छ तात कुब्जाम्रे मया सह महीपते[8] ॥ १७१ ॥
तत्र ते कथयिष्यामि कोशलाधिपते त्वरन्[9] ।
यत्त्वया पृच्छितं ह्येतद् गुह्यं पूर्वमनिन्दितम् ॥ १७२ ॥
ततस्तस्य वचः श्रुत्वा राजपुत्रस्य वै नृपः ।
बाढमित्येव तत्राह पुत्रप्रेम्णा समन्वितः ॥ १७३ ॥

१. गच्छत्वेव । २. कल्यं ते कथयिष्यामि एवं यदि च रोचते ।
३. ततः । ४. राजधानीमुपागतः ।
५. कञ्चुकिनः । ६. नरेश्वरः ।
७. कञ्चुकिन् ।
८. गच्छ कुब्जाम्रकं शीघ्रं तात एवं मया सह । ९. नृप ।

राजपुत्रे गते सुभ्रु अमात्यानाञ्च सन्निधौ।
उवाच मधुरं वाक्यं ये वै तत्र समागताः[1] ॥ १७४ ॥
अमात्याः शृणुतेदं मे वचनं कृतनिश्चयम्।
कुब्जाम्रकं प्रति वयं गच्छामस्तस्य साधनम् ॥ १७५ ॥
शीघ्रं सम्पाद्यताञ्चैव युज्यन्तां गजवाजिनः।
राज्ञो वचस्ते संश्रुत्य तमूचुः कृतमेव तत् ॥ १७६ ॥
इत्युक्त्वा सप्तरात्रेण सर्वं सम्पाद्य साधनम्। गजाश्वपशुयानादि-कार्षापणकधेनुकम् ॥
सुवर्णरत्नवस्त्राणि अन्नञ्चान्यदपेक्षितम्। राजानं ते समागत्य सिद्धमित्यूचुरीश्वरम्[2] ॥
ततः स राजशार्दूलः पुत्रमाह वसुन्धरे।
राज्यं शून्यं कथं त्यक्त्वा गमिष्यामो वयं सुत ॥ १७९ ॥
ततः पितुर्वचः श्रुत्वा राजपुत्रो महायशाः।
उवाच मधुरं वाक्यं गृहीत्वा[3] चरणौ पितुः ॥ १८० ॥
कनीयानेष मे भ्राता एकोदरसमुद्भवः[4]।
एतस्य दीयतां राज्यं यथान्यायेन चागतम् ॥ १८१ ॥
पुत्रस्य वचनं श्रुत्वा कोशलानां कुलोद्वहः[5]।
वर्तमानेऽपि च ज्येष्ठे कनीयान् कथमर्हति ॥ १८२ ॥
ततः पितुर्वचः श्रुत्वा कोशलायाः कुलोद्भवः।
उवाच मधुरं वाक्यं पितरं धर्मकारणात् ॥ १८३ ॥
अनुजानामि ते तात दीयमानां वसुन्धराम्।
नास्य धर्मविलोपस्तु भुञ्जमानस्य[6] मेदिनीम् ॥ १८४ ॥
नाहं कुब्जाम्रकं गत्वा निवर्तिष्ये कदाचन।
एतत् सत्यञ्च धर्मञ्च तात ते कथितं मया[7] ॥ १८५ ॥
पुत्रेण चाभ्यनुज्ञातः कनीयानभिषेचितः।
स मुख्येनाभ्यनुज्ञातो भूमे भूपतिसत्तमः[8] ॥ १८६ ॥

---

१. ये वै तत्र गताः स्थिताः।
२. अथ ते सप्तरात्रेण राजानं तमुवाच ह।
सज्जामि सर्वद्रव्याणि किमाज्ञाप्यते भवान् ॥
अमात्यानां वचः श्रुत्वा कोशलानामथाधिपः।
साधु साध्विति चोक्त्वा वै अमात्यजनसंसदि ॥ इति।
३. निपत्य चरणौ। ४. एकोदरविनिःसृतः।
५. स राजा धर्मनिष्ठितः। ६. भुञ्जत इति साधु।
७. ततः। ८. भूपतिसत्तमः।

ततो दीर्घेण कालेन स्थानं कुब्जाम्रकं गतः।
अन्तःपुरेण सहितः[१] सर्वद्रव्यसमन्वितः ॥ १८७ ॥
ततस्तीर्थविधिं कृत्वा दत्त्वा दानानि भूरिशः।
अन्नवस्त्रसुवर्णानि गोहस्त्यश्वभुवस्तथा ॥ १८८ ॥
ततो बहुतिथे काले व्यतीते सति धीमताम्।
ततः कदाचिद् भूपालो राजपुत्रमुपस्थितम्।
दम्पत्योः प्रीतिविच्छेदं गुह्यं तत्समपृच्छत ॥ १८९ ॥
स्थानं पावनकं वत्स विष्णोः पदसमाश्रयम्।
दत्तानि धनरत्नानि जातस्तस्य विधिः परः ॥ १९० ॥
इदानीं ब्रूहि सत्यं तद् यत्कृते सुन्दरी स्नुषा।
अदुष्टकारिणी युक्ता कुलशीलगुणान्विता।
त्वया मिथ्यैव किं त्यक्ता तद् गुह्यं वद पुत्रक ॥ १९१ ॥
ततः स पितरं प्राह रात्रिर्गच्छतु सुप्यताम्।
श्वः प्रभाते ततः सर्वं कथयिष्यामि तत्पुनः ॥ १९२ ॥
ततो रात्र्यां व्यतीतायामुदिते[२] च दिवाकरे।
कृतोदकस्तु गङ्गायां क्षौमवस्त्रविभूषितः ॥ १९३ ॥
अर्चयित्वा यथान्यायं माञ्चैव गुरुवत्सलः।
पितुः प्रदक्षिणं कृत्वा वाक्यमेतदुदाहरत्[३] ॥ १९४ ॥
एह्येहि तात गच्छामो यत्त्वं गुह्यानि पृच्छसि[४]।
शृणु तत्त्वेन मे राजन् यत्त्वया पूर्वपृच्छितम् ॥ १९५ ॥
राजपुत्रश्च वै राजा सा च पङ्कजलोचना।
गत्वा निर्माल्यकूटन्ते यत्तद् वृत्तं पुरातनम् ॥ १९६ ॥
निर्माल्यं तु समासाद्य राजपुत्रो महातपाः।
उभौ तौ चरणौ गृह्य पितरं प्रत्यभाषत ॥ १९७ ॥
नकुलोऽहं महाराज वसामि कदलीतले।
ततोऽहं कालसंयुक्तः प्राप्तो निर्माल्यकूटकम् ॥ १९८ ॥
ततस्त्वाशीविषा सर्पी सर्पतेऽत्र जनाधिप।
भक्षयन्ती सुगन्धानि पुष्पाणि विविधानि च ॥ १९९ ॥
दृष्ट्वा तु तां महाकालीं क्रोधसंरक्तलोचनः।
अचिरेणैव कालेन तस्याङ्कं सहसा गतः[५] ॥ २०० ॥

---

१. अन्तःपुरसमायुक्तः। २. ततो रजन्यां व्युष्टायाम्।
३. वाक्यमेतदुवाच ह। ४. त्वं गुह्यानि यदीच्छसि।
५. (ग) (१९९-२००) श्लोकौ न स्तः।

तया सह महाराज घोरं युद्धमवर्तत ।
माघमासस्य द्वादश्यां तत्र कश्चिन्न पश्यति ॥ २०१ ॥
युद्ध्यमानस्य मे तत्र गात्रञ्चैव निगूहितम् ।
नासावंशे तया दष्टो भुजङ्गया च तदन्तरे ॥ २०२ ॥
मयापि विषदिग्धेन निहता च भुजङ्गमा[1] ।
उभौ प्राणान् परित्यज्य उभौ पञ्चत्वमागतौ ॥ २०३ ॥
मृतौ स्वकाले राजेन्द्र क्रोधमोहपरिच्युतौ[2] ।
जातोऽहं तव पुत्रस्तु कोशलाधिपते प्रियः ॥ २०४ ॥
एवं मे घातितः सर्पस्तत्क्रोधवशनिश्चयात् ।
एतद् गुह्यं मया राजन् यत्त्वया पूर्वपृच्छितम् ॥ २०५ ॥
राजपुत्रवचः श्रुत्वा वधूर्वचनमब्रवीत् ।
अहं सर्पी महाराज पुरा निर्माल्यकूटके ॥ २०६ ॥
युद्ध्यमाना तु तेनैव नकुलेन निपातिता[3] ।
प्राग्ज्योतिषकुले जाता जाता तव वधूस्ततः[4] ॥ २०७ ॥
तेन क्रोधेन नृपते मूर्च्छिता मरणं प्रति ।
घातितो नकुलश्चैतद् गुह्यं प्रोक्तं तव प्रभो ॥ २०८ ॥
वधूपुत्रवचः श्रुत्वा स राजा शंसितव्रतः ।
मायातीर्थं समासाद्य ततः पञ्चत्वमागतः ॥ २०९ ॥
राजपुत्रो विशालाक्षी राजपुत्री यशस्विनी ।
पौण्डरीके ततस्तीर्थे तेऽपि पञ्चत्वमागताः ।
गतास्ते परमं स्थानं यत्र देवो जनार्दनः ॥ २१० ॥
राजा वा राजपुत्रश्च राजपुत्री यशस्विनी ।
मम चैव प्रसादेन तपसश्च बलेन च ।
कृत्वा सुदुष्करं कर्म श्वेतद्वीपमुपागताः ॥ २११ ॥
योऽसौ परिजनो देवि कृत्वा तु सुकृतं महत्[5] ।
सोऽपि सिद्धिं परां प्राप्तः श्वेतद्वीपमुपागतः[6] ॥ २१२ ॥
एष ते कथिता देवि पुष्टिः कुब्जाम्रकस्य च ।
तस्य ब्राह्मणमुख्यस्य रैभ्यस्य कथिता मया ॥ २१३ ॥

---

१. भुजङ्गमीति । २. क्रोधदोषपरिच्युतौ ।
३. अहं सर्पी महाराज नकुलेन निपातिता ।
४. वधूस्तव उपागता ।
५. तव । ६. तेऽपि सिद्धिं परां प्राप्ताः श्वेतद्वीपमुपागताः ।

एतत्पुण्यं परं जप्यं चातुर्वर्ण्येन सर्वदा[1] ।
सर्वकर्मसु मुख्यञ्च एतदेव विशिष्यते[2] ।
तेजसाञ्च महातेजस्तपसाञ्च महत्तपः ॥ २१४ ॥

एतन्न मूर्खमध्ये तु पठेच्चापि कदाचन । न पठेद् गोघ्नमध्ये तु वेदवेदाङ्गनिन्दके ॥

न पठेद् गुरुविद्विष्टे न पठेच्छास्त्रदूषके ।
पठेद् भागवतानाञ्च मध्ये दीक्षावतां तथा ॥ २१६ ॥

य एतत् पठते भूमे कल्यमुत्थाय मानवः ।
तारयेच्च स्वकुलजान्[3] दश पूर्वान् दशापरान् ॥ २१७ ॥

एतत्तु पठमानो वै यस्तु प्राणान् विमुञ्चति ।
चतुर्भुजश्च जायेत मल्लोकेषु प्रतिष्ठितः ॥ २१८ ॥

एतत्ते कथितं भूमे स्थानं कुब्जाम्रके तथा ।
मम भक्तसुखार्थाय किमन्यत् परिपृच्छसि ॥ २१९ ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे कुब्जाम्रकमाहात्म्ये रैभ्यानुग्रहणं नाम षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. एष जप्यश्च मुख्यश्च चातुर्वर्ण्यव्यवस्थितैः ।

२ कार्याणाञ्च महाकार्यं क्रियाणाञ्च महाक्रिया ।

३. पठंस्तारयते देवि ।

सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

एवं धर्मास्ततः श्रुत्वा बहुमोक्षार्थकारणात् ।
प्रत्युवाच ततो भूमिर्लोकनाथं जनार्दनम् ॥ १ ॥
अहो प्रभावः क्षेत्रस्य[1] कथ्यमानोऽतिपुष्कलम् ।
अहं भारभराक्रान्ता लघुर्जातास्मि धावती[2] ॥ २ ॥
विमोहा च विशुद्धा च शृण्वाना च त्विमां प्रभो ।
अहं लोकेषु विख्याता मुखात् तव विनिःसृता ॥ ३ ॥
पुनः पृच्छामि ते देवि संशयं धर्मसंहितम् ।
येन धर्मविधानेन दीक्षा प्राप्येत पुष्कला ॥ ४ ॥
एतन्मे परमं गुह्यं परं कौतूहलञ्च मे । धर्मसंग्रहणार्थाय तद् भवान् वक्तुमर्हसि[3] ॥५॥
ततो महीवचः श्रुत्वा मेघदुन्दुभिनिःस्वनः ।
वराहरूपो भगवान् प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ ६ ॥

वराह उवाच

शृणु तत्त्वेन मे देवि मम धर्मं सनातनम् ।
देवा एतन्न जानन्ति[4] ये च योगव्रते स्थिता ॥ ७ ॥
एतं[5] धर्मं वरारोहे माङ्गल्यमुखनिःसृतम्[6] ।
अहमेको विजानामि मद्भक्ता ये जना भुवि ॥ ८ ॥
यच्च पृच्छसि मे भद्रे दीक्षां भागवतीं कथाम् ।
तच्छृणुष्व वरारोहे कर्मसंसारमोक्षणम्[7] ॥ ९ ॥
मयोक्तां लभते कश्चिद् दीक्षाञ्चैव सुखावहाम्[8] ।
चातुर्वर्ण्यविधानेन तां दीक्षां शृणु सुन्दरि[9] ॥ १० ॥
मयि शान्तं मनः कृत्वा तदुत्कृष्टं च सुन्दरि ।
अभिगच्छेद् गुरुं देवि शाधि शिष्योऽस्मि मां गुरो[10] ॥११॥

---

१. धर्मस्य । २. माधवि ।

३. (ग) श्लोकद्वयं नास्ति ।

४. मम देवा न जानन्ति । ५. इमम् ।

६. ममांगविधिनिःसृतम् । ७. कर्मसंसारसागरात् ।

८. मयोक्तां तु वरारोहे सर्ववर्णसुखावहाम् ।

९. चातुर्वर्ण्यं प्रवक्ष्यामि दीक्षामेव तु शाश्वतीम् इति (ग) ।
अत्र 'हरन्ति मनुजा येन गर्भसंसारसागरात् ।' इत्यधिकः ।

१०. शिष्यः अहं तव ।

तदाज्ञां तु पुरस्कृत्य दीक्षाद्रव्यानथाहरेत् ।
लाजा मधु कुशांश्चैव घृतञ्चामृतसन्निभम् ॥ १२ ॥
गन्धं सुमनसो धूपं दीपं प्रापणकादिकम्[१] ।
कृष्णाजिनञ्च पालाशं दण्डञ्चैव कमण्डलुम्[२] ॥ १३ ॥
घटं वासः पादुकाञ्च[३] शुक्लयज्ञोपवीतकम् ।
यन्त्रिकामर्थपात्रीञ्च चरुस्थालीं सदर्विकाम् ।
तिलव्रीहियवांश्चैव विविधांश्च फलोदकम्[४] ॥ १४ ॥
भक्ष्यं भोज्यान्नपानञ्च कर्मण्यांश्चैन सञ्चयान् ।
दीक्षिता यदि भुञ्जन्ति मम कर्मपरायणाः ॥ १५ ॥
यानि कानि च बीजानि[५] रत्नानि विविधानि च ।
काचकादीनि[६] सुश्रोणि तानि शीघ्रमुपाहरेत् ॥ १६ ॥
एतान्येवोपहार्याणि गुरुमूले ततः परम् । स्नात्वा मङ्गलसंयुक्तो दीक्षाकामश्च ब्राह्मणः ।
गुरोश्चरणौ संगृह्य ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ १७ ॥
ततस्तु गुर्वनुज्ञातो वेदीं कुर्याच्च पुष्कलाम् ।
ब्राह्मणो दीक्षमाणस्तु चतुरस्त्रान्तु षोडश ।
हस्तान् कृत्वा तत्र च[७] कलशोपरि युञ्जयेत् ॥ १८ ॥
प्रतिष्ठाप्य विधानेन धान्योपरि दृढं नवम् । जलेन पूरितं मन्त्रैः पुष्पपल्लवशोभितम्
तस्योपरि तिलैः पूर्णपात्रं स्थाप्य विधानतः ।
पूजयेन्मां गुरुं द्रव्यैः शिष्येणैवोपकल्पितैः ॥ २० ॥
तत्रार्चनविधिं कृत्वा गुरुधर्मविनिश्चयः ।
[८]पूर्वोक्तानि च द्रव्याणि वेदीमध्यमुपाहरेत् ॥ २१ ॥
चतुरः कलशान् दद्याच्चतुष्पार्श्वेषु सुन्दरि ।
वारिपूर्णान् द्विजाञ्छुद्धान् सहकारविभूषितान् ॥ २२ ॥
सर्वतः शुक्लसूत्रेण वेष्टयेत तथानघे ।
पूर्णपात्राणि चत्वारि चतुष्पार्श्वेषु स्थापयेत् ॥ २३ ॥
एवं मन्त्रं ततः कृत्वा दद्याद्दीक्षाप्रयोजकः ।
स च मन्त्रो यथान्यायं येन वा तुष्यते गुरुः ॥ २४ ॥

---

१. धूपगन्धाश्च माल्याश्च पालाशो दण्डयष्टिकम् ।
२. चर्मकं चाजिनञ्चैव दण्डञ्चैव कमण्डलुम् ।
३. वासांसि पादुके चैव । ४. फलांस्तथा ।
५. तानि कानि च । ६. कनकादीनि ।
७. छन्दो भङ्गः । ८. यानि कानि च ।

यथान्यायेन संगृह्य गुरुकर्मविनिश्चितः। प्रपद्यावसथं विष्णोर्दीक्षाणां परिकाङ्क्षिणः॥

उपस्पृश्य यथान्यायं भूत्वा पूर्वमुखस्ततः।
सर्वांस्तु श्रावयेच्छिष्यान् दीक्षणार्थं न संशयः[1] ॥ २६ ॥
यस्तु भागवतान् दृष्ट्वा स्वयं भागवतः शुचिः[2]।
अभ्युत्थानं न कुर्वीत तेनाहन्तु विहिंसितः[3] ॥ २७ ॥
कन्यां दत्त्वा पुनस्तां तु कर्मणा नोपपादयेत्।
अष्टौ पितृगणास्तेन हिंसिता नात्र संशयः ॥ २८ ॥
भार्यां प्रियसखीं यस्तु साध्वीं हिंसति निर्घृणः।
न तेन तां प्राप्नुवन्ति हिंसका दुष्टयोनिजाः[4] ॥ २९ ॥
ब्रह्मघ्नश्च कृतघ्नश्च गोघ्नश्च कृतपातकः।
एतांश्छिष्यान् विवर्जेत[5] उक्ता ये चान्यपातकाः ॥ ३० ॥

बिल्ववृक्षोदुम्बरश्च तथा चान्ये कदाचन। कर्मण्याश्चैव ये वृक्षा न छेतव्याः कदाचन॥

यदिच्छेत् परमां सिद्धिं मोक्षधर्मं सनातनम्।
भक्ष्याभक्ष्यञ्च तं शिष्यं वेदितव्य तदन्तरे ॥ ३२ ॥
करीरस्य वधः शस्तः फलान्यौदुम्बरस्य च।
सद्योभक्षी भवत्तेन अभक्ष्या पूतिवासिका ॥ ३३ ॥
न भक्षणीयं वाराहं मांसं मत्स्याश्च सर्वशः[6]।
अभक्ष्या ब्राह्मणैरेते दीक्षितैश्च[7] न संशयः ॥ ३४ ॥
परीवादं न कुर्वीत न हिंसां वा कदाचन।
पैशुन्यं च न कर्तव्यं स्तैन्यं वापि कदाचन[8] ॥ ३५ ॥
अतिथिश्चागतं दृष्ट्वा दूराध्वानं गतं क्वचित्[9]।
संविभागस्तु कर्तव्यो येन केनापि पुत्रक ॥ ३६ ॥
गुरुपत्नी राजपत्नी ब्राह्मणस्त्री[10] कदाचन।
मनसापि न गन्तव्या एवं विष्णुः प्रभाषते ॥ ३७ ॥
कनकादीनि रत्नानि यौवनस्था च कामिनी।

---

१. सर्वेषां श्रावयेद् विद्यां रक्षणार्थं न संशयः।
२. भूत्वा भागवतः। ३. अहं तेनापि हिंसितः।
४. न तेषां पुनरावृत्ति हिंसितस्याथ सुन्दरि।
५. विवर्जयेत्।
६. भुक्त्वा मांसं वराहस्य मत्स्यस्य सकलेश्वरि।
७. दीक्षितैव। ८. पिशुनः स्तेनो वा क्वचित्।
९. दूरस्थानागतं क्वचित्। १०. ब्राह्मणी वा।

तत्र चित्तं न कर्तव्यमेवं विष्णुः प्रभाषते ॥ ३८ ॥
दृष्ट्वा परस्य भाग्यानि आत्मनो व्यसनं तथा।
तत्र मन्युर्न कर्तव्य एवं धर्मः सनातनः ॥ ३९ ॥
एवं ततः श्रावयीत[1] दीक्षाकामं वसुन्धरे।
छत्रञ्चोपानहञ्चैव मनसा चोपकल्पयेत् ॥ ४० ॥
द्वे द्वे औदुम्बरस्य पत्रे वेदीमध्ये तु स्थापयेत्।
क्षुरञ्चैव वरारोहे[2] जलपूर्णञ्च भाजनम्।
ममावाहनपूर्वं तु मन्त्रेण विधिनार्चयेत् ॥ ४१ ॥

ओं मन्त्रः—सप्त द्वीपानि सप्त सागराश्च सप्त पर्वताश्च दश स्वर्गसहस्राश्च[3] समस्ताश्च नमोऽस्तु सर्वास्ते हृदये वसन्ति। यश्चैतद् वर्षति पुनरुन्नमति। ओं भगवन् वासुदेव ममैतत् सारय युक्तं वराहरूपसृष्टेन[4] पृथिव्यां तु मन्त्रानुस्मरणञ्च य आज्ञापयानुभावनास्माकमाज्ञप्तमनुचिन्तयित्वा भगवन्नागच्छ दीक्षाकामविप्रस्त्वत्-प्रसादात्तु दीक्षति। एतन्मन्त्रमुदाहरित्वा[5] शिरसा जानुभ्यामवनिं गतेन भवितव्यम्। ओं स्वागतं स्वागतवानिति।

तत एतेन मन्त्रेण आनयित्वा वसुन्धरे।
अर्घ्यं पाद्यञ्च दातव्यं मन्त्रेण विधिनिश्चयात् ॥ ४२ ॥

मन्त्रः—अकृतघ्ने देवानसुराकृतघ्नरुद्रेण ब्राह्मणाय च लब्धं सर्वमिमां भगवते-ऽस्तु दत्तं प्रतिगृह्णीष्व च लोकनाथ।

एवं भूमे ततो दत्त्वा अर्घ्यं पाद्यञ्च कर्मणा।
क्षुरं गृहीत्वा[6] यथान्यायमिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४३ ॥

मन्त्रः—एवं वरुणः पातु शिष्य ते वपतः शिरः।
जलेन विष्णुयुक्तेन दीक्षा संसारमोक्षणम् ॥ ४४ ॥

एकस्य कलशं दद्यात् कर्मकारस्य सुन्दरि।
निष्कलं तु शिरः कृत्वा शोणितेन विवर्जितम्।
पुनः स्नानं ततः कृत्वा शीघ्रमेव न संशयः ॥ ४५ ॥

एतस्य विधिवत् कृत्वा दीक्षाकामस्य सुन्दरि।
दत्त्वा संसारमोक्षाय सर्वकामविनिश्चितः।
जानुभ्यामवनीं गत्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४६ ॥

---

१. श्रावयित्वा। २. उदुम्बरं वरारोहे।
३. सप्त स्वर्गसहस्राश्च। ४. वराहरूपतुष्टेन।
५. उदाहृत्य। ६ क्षीरं गृह्य।

ओं मन्त्रः—वेदाम्यहं[1] भागवतांश्च सर्वान्[2] सुदीक्षिता ये गुरवश्च सर्वे ।
विष्णुप्रसादेन च लब्धदीक्षा मम प्रसीदन्तु नमामि सर्वान् ॥ ४७ ॥
नत्वा तु भगवद्-भक्तान् प्रज्वाल्य च हुताशनम् ।
घृतेन मधुमिश्रेण लाजाकृष्णतिलैस्तथा[3] ॥ ४८ ॥
सप्तवारांस्ततो दत्त्वा विंशतिञ्च तिलौदनम्[4] ।
जानुभ्यामवनिं गत्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ४९ ॥
मन्त्रः—अश्विनौ दिशः सोमसूर्यौ साक्षिमात्रं[5],
वयं प्रसन्नाः शृण्वन्तु मे सत्यवाक्यं वदामि ।
सत्येन धार्यते भूमिः सत्येन तिष्ठति भूमिः ।
सत्येन गच्छते सूर्यो वायुः सत्येन वाति च[6] ॥ ५० ॥
एवं सत्यं ततः कृत्वा ब्राह्मणो वीक्षिणं पुनः ।
गुरुं प्रसादयेत् तत्र मन्त्रेण विधिनार्च्चयन् ॥ ५१ ॥
तिस्रः प्रदक्षिणाः कृत्वा देवं भागवतं गुरुम् ।
गुरुपादौ तु संगृह्य[7] इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ५२ ॥
मन्त्रः—गुरुदेवप्रसादेन लब्धा दीक्षा यदृच्छया ।
यच्चैवापकृतं[8] किञ्चिद् गुरुर्मर्षयतां मम ॥ ५३ ॥
एवं प्रसादयित्वा तु शिष्यो मन्त्रेण सुन्दरि ।
वेदीमध्ये स्थापयित्वा भूत्वा पूर्वमुखस्ततः ।
शिष्यमेव ततो दृष्ट्वा गृहीत्वा च कमण्डलुम् ।
शुक्लयज्ञोपवीतञ्च इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ५४ ॥
मन्त्रः—विष्णुप्रसादेन गतोऽसि सिद्धिं प्राप्ता च दीक्षा सकमण्डलुश्च ।
गृहीत्वा तु कराभ्यां युक्तोऽसि कर्मणा क्रियायाञ्चैव[9] ॥ ५५ ॥
मुखपद्मं ततः कृत्वा दीक्षितो गुरुणा तथा ।
सर्वप्रदक्षिणं कृत्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ५६ ॥
अधोऽधो भूत्वा यद्यहं भ्राम्यंल्लब्धो गुरुर्विष्णुदीक्षा च लब्धा ।
तव प्रसादाच्च गुरो यथा च ॥ ५७ ॥

---

१. वेद्मि इति साधु । २. वन्दामि भो भागवतांश्च सर्वान् ।
३. कृष्णतिलेन च ।
४. विंशत्येवं प्रमोदनम् । ५. साक्षिमात्रम् ।
६. भूमिः सत्येन वर्धते । ७. गुरवे चरणौ गृह्य ।
८. यत्ते पापं कृतम् ।
९. आगृह्य राज्यकराभ्यां युक्ते सिद्धिं कर्मणा क्रियायाञ्चैव ।

एतेन मन्त्रेण मुखं पदं, कारयेत् । शौचसेके वै कुर्याद्देवान् तन्तुवाससम् ।

एवं वै वास आदत्ते गृह्य वत्स कमण्डलुम् ।
इमं लोकेषु विख्यात शोधनं सर्वकर्मसु ॥ ५८ ॥

मन्त्रः—

गृह्णीष्व[1] गन्धपात्राणि सर्वगन्धं सुखोचितम् । सर्ववैष्णवकं शुद्धं सर्वसंसारमोक्षणम् ।

मधुपर्कं गृहीत्वा तु इमं मन्त्रमुदीरयेत्[2] ॥ ५९ ॥

मन्त्रः—

गृहाण[3] मधुपर्कञ्च प्रार्थकाय विशोधनम् ।
ततो गृहीत्वा चरणौ गुरुर्यत्नात् सुतोषयेत्[4] ॥ ६० ॥
शिरसा[5] चाञ्जलिं कृत्वा मनश्चैव सुसंयतम् ।
गुरूपदिष्टं सन्धार्य[6] इमं मन्त्रमुदीरयेत्[7] ॥ ६१ ॥

मन्त्रः—

श्रृण्वन्तु मे भागवतास्तु सर्वे गुरुश्च मे सर्वकामक्षयं चकार ।
अहं शिष्यो दासभूतस्तथैव[8] देवसमो गुरुश्च मे तथोपपन्नम्[9] ॥ ६२ ॥

एषागमे ब्राह्मणस्य दीक्षा भूमे ह्युदाहृता[10] ।
त्रयाणामथ वर्णानां मम दीक्षाविधोन् श्रृणु ॥ ६३ ॥

एतेनैव विधानेन दीक्षयेत वसुन्धरे । उभौ च प्राप्नुतां सिद्धिमाचार्यः शिष्य एव च ।

इति वाराहपुराणे ब्राह्मणदीक्षासूत्रं नाम
सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. गृह्ण त्वं गन्धपात्राणि ।

२. एतदर्धं (ग) नास्ति । ३. गृह्ण त्वम् ।

४. उभौ तु चरणौ गृह्य उपाध्यायोपकल्पयेत् ५. मनसा

६, अथ गृह्य यथान्यायम् । ७. उदाहरेत् ।

८. तव । ९. दासभूतस्तव देव समयश्च मे यथोपपन्नः ।

१०. एषागमेषु वर्णेषु दीक्षां भूमि विजानता ।

अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

वराह उवाच

क्षत्रियस्य प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व[1] वसुन्धरे ।
त्यक्त्वा प्रहरणान् सर्वान् यत्किञ्चित् पूर्वशिक्षितम् ।
पूर्वमन्त्रेण[2] मे भूमे तस्य दीक्षाञ्च कारयेत् ॥ १ ॥
मया च पूर्वमुक्तानि यानि संसारकाणि च ।
तानि सर्वाणि चानीय एकं वर्ज्य यशस्विनि ॥ २ ॥
न दद्यात् कृष्णसारस्य चर्म तत्र कदाचन ।
पालाशं दण्डकाष्ठञ्च दीक्षायान्न तु कारयेत् ॥ ३ ॥
छागस्य चैव कृष्णस्य चर्म तत्र प्रदापयेत् ।
आश्वत्थं दण्डकाष्ठं तु दीक्षायां तदनन्तरम् ॥ ४ ॥
कृत्वा द्वादशहस्तां तु वेदीं तत्रोपवेपयेत् ।
सर्वं ममोक्तं कर्त्तव्यं यच्च मे[3] पूर्वभाषितम् ॥ ५ ॥
एवं क्षत्रियदीक्षायां सर्वं सम्पाद्य यत्नतः[4] ।
चरणौ मम सङ्गृह्य[5] इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ६ ॥

मन्त्रः—त्यक्तानि विष्णो शस्त्राणि त्यक्तं सर्वं क्षत्रियकर्मं सर्वं त्यक्त्वा देवं विष्णुं प्रपन्नोऽथ संसाराद्वै जन्मनान्तरायस्व ।

एवं ततो वचश्चोक्त्वा क्षत्रियो मम पार्श्वतः ।
उभौ च चरणौ गृह्य इमं मन्त्रमुदीरयेत्[6] ॥ ७ ॥

मन्त्रः—

नाहं शस्त्रं देवदेव स्पृशामि परापवादं न च देव ब्रवीमि ।
कर्म करोमि संसारमोक्षणं त्वया चोक्तमेव वराहसंस्थान[7] ॥ ८ ॥

तत एवं वचो ब्रूते सर्वञ्चैवात्र पूजयेत्[8] ।
विविधैर्गन्धपत्रैश्च धूपैश्चैव यथोदितम् ॥ ९ ॥
यथोक्तेनैव तान् भूमे भोजयेत् तदनन्तरम्[9] ।
शुद्धान् भागवतांश्चैव[10] एवमेतन्न संशयः ॥ १० ॥
एषा वै क्षत्रिये दीक्षा देवि संसारमोक्षणम् ।
मत्-प्रसादेन कर्तव्यं यदीच्छेत् सिद्धिमुत्तमाम् ॥ ११ ॥

---

१. शृणोहि । २. पूर्वक्रमेण ।
३. यन्मया । ४. एवं कृत्वा ततः सर्वं क्षत्रिये दीक्षाकारिणीति ।
५. ममैव चरणं गत्वा । ६. मन्त्रमुदाहरेत् ।
७. संस्थितम् । ८. योजयेत् ।
९. गोपयेत्तदनन्तरम् । १०. शुभैर्भागवतैश्च ।

वैश्यस्य चैव वक्ष्यामि[1] शृणु तत्त्वेन सुन्दरि ।
दीक्षा च यादृशी तस्य[2] यथा भवति सुन्दरि ॥ १२ ॥
त्यक्त्वा तु वैश्यकर्माणि मम कर्मपरायणः ।
यथा च लभते सिद्धिं तृतीया वर्णसंस्थितिः ॥ १३ ॥
सर्वं तत्र समानीय यन्मया पूर्वभाषितम् ।
दशहस्तां ततः कृत्वा वेदीं वेदविचेतितः[3] ॥ १४ ॥
लेपयेद् गोमयेनादौ पूर्वन्यायेन तत्र वै ।
चर्मणापि तु छागस्य स्वगात्रं परिवेष्टयेत् ॥ १५ ॥
उदुम्बरं दन्तकाष्ठं गृहीत्वा दक्षिणे करे[4] । शुद्धभागवतानाञ्च कृत्वा त्रिः परिवर्तनम्[5]
जानुभ्यामवनीं गत्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत्[6] ॥ १६ ॥

मन्त्रः—

अहं वैश्यो भवन्तमुपागतः प्रमुच्य कर्माणि च वैश्ययोगम् ।
दीक्षा च लब्धा भगवत्प्रसादात् प्रसीदता[7] मे भवबन्धमोक्षणम् ॥ १७ ॥
ममैवं सोऽपि चोक्त्वा वै मम कर्मप्रसादवान्[8] ।
गुरोश्च चरणौ गृह्य इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ १८ ॥
त्यक्त्वा वै कृषिगोरक्षा-वाणिज्य-क्रयविक्रयम् ।
लब्धा च त्वत्प्रसादेन विष्णुदीक्षा मयाऽधुना[9] ॥ १९ ॥
देवाभिवादनं कृत्वा पुरो भागवतेषु च । पश्चात्तु भोजनं दद्यादपराधबहिष्कृतम् ॥
एवं दीक्षा तु वैश्यानां मम मार्गानुसारिणाम् ।
येन मुच्यन्ति[10] सुश्रोणि घोरसंसारसागरात् ॥ २१ ॥
शूद्रस्यापि प्रवक्ष्यामि मद्भक्तस्य वराङ्गने[11] ।
यस्तु दीक्षां समासाद्य मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ २२ ॥
सर्वसंस्कार-द्रव्याणि मया पूर्वोदितानि च ।
दीक्षाकामस्य शूद्रस्य शीघ्रं तानि प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥

---

१. वैश्यस्यैव प्रवक्ष्यामि । २. तत्र ।
३. विशुद्धस्तां समालिप्य पूर्वन्यायेन कारयेत् ।
(ग) तत्र परश्लोकस्य पूर्वार्धं नास्ति ।
४. गृह्य हस्ते च दक्षिणे ।
५. कुर्याद् भागवतान् शुद्धान् त्रीणि वारान् प्रदक्षिणम् ।
६. मन्त्रमुदाहरेत् ।
७. प्रसीद । ८. मम त्वेवं ततश्चोक्त्वा ममकर्मप्र (सा)दनात् ।
९. विष्णुदीक्षाऽहं कामये । १०. मुच्येत । (ग)
११. वसुन्धरे (ग)

अष्टहस्तां ततो देवि संलिप्य नीयतां ततः।[1]
चर्म नीलस्य छागस्य कल्पयेच्छूद्रयोनये।
दण्डञ्च वैणवं दद्यान्नीलं वस्त्रञ्च तस्य वै॥ २४॥
एवं गृहीत्वा शूद्रोऽपि दीक्षायाः कारणं परम्[2]।
ममैव शरणं गत्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत्॥ २५॥

मन्त्रः—

शूद्रोऽहं शूद्रकर्माणि मुक्त्वा भक्ष्यञ्च सर्वशः।
भक्ष्याभक्ष्यं ततस्त्यक्त्वा त्यक्त्वा च शूद्रकर्म च॥ २६॥
विमुक्तः सर्वपापेभ्यो लब्धसंज्ञो गतस्पृहः॥ २७॥
एवं वदेत् ततो देवं[3] शूद्रो दीक्षाभिकाङ्क्षिणम्।
उभौ तौ चरणौ गृह्य गुरोर्वै तदनन्तरम्। गुरोः प्रसादनार्थाय इमं मन्त्रमुदाहरेत्॥

मन्त्रः-'विष्णुप्रसादे गुह्यं प्रसन्नात् पूर्ववच्च
लब्धा चैव संसारमोक्षणाय करोमि कर्म प्रसीद'।
एतन्मन्त्रं समुच्चार्य कुर्यात्तत्र प्रदक्षिणम्।
चतुरश्च यथान्यायं पुनश्चैवाभिवादयेत्॥ २९॥
अनन्तरं तत कुर्याद् गन्धमाल्येन चार्चनम्।
भोजयेच्च[4] यथान्यायमपराधविवर्जितः॥ ३०॥
दीक्षा एषा च शूद्राणामुपचारश्च ईदृशः।
चतुर्णामपि वर्णानां दुःखसंसारमोक्षणम्॥ ३१॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व[5] वसुन्धरे।
चतुर्णामपि वर्णानां यथा छत्रं[6] प्रदीयते॥ ३२॥
ब्राह्मणे पाण्डुरच्छत्रं क्षत्रिये रक्तमेव च।
वैश्याय पीतं वै दद्यान्नीलं शूद्राय दापयेत्॥ ३३॥

सूत उवाच

चातुर्वर्ण्यस्य श्रुत्वा वै सा मही शंसितव्रता।
वराहं पुनरप्याह नत्वा सा धरणी तदा[7]॥ ३४॥

---

१. उपलिप्य समहस्त स्थण्डिलं तदनन्तरम्।
चर्मणा कृष्णछागस्य तस्य गात्राणि वेष्टते॥
२. एवं गृह्य यथान्या[?] शूद्रो दीक्षाय कारणम्।
३. देवि!
४. भोजयेत। ५. शृणोहि।
६. छत्रम्। ७. वराहरूपिणं वन्द्यं प्रत्युवाच वसुन्धरा।

धरोवाच[1]

श्रुता दीक्षा यथान्यायं चातुर्वर्ण्यस्य केशव ।
दीक्षितैः किं न कर्तव्यं तव कर्मपरायणैः ॥ ३५ ॥
ततो महीवचः श्रुत्वा मेघदुन्दुभिनिःस्वनः ।
वराहरूपी भगवानुवाच स महाद्युतिः ॥ ३६ ॥

वराह उवाच

श्रृणु तत्त्वेन कल्याणि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
सर्वत्र चिन्तनीयोऽहं गुह्यमेव गणान्तिकम् ॥ ३७ ॥
नारायणवचः श्रुत्वा धरणी शंसितव्रता । हृष्टतुष्टमनास्तत्र श्रुत्वा तच्च महौजसम्
शुचिर्भागवत-श्रेष्ठा तव कर्मणि नित्यशः ॥ ३८ ॥
ततः कमलपत्राक्षी भक्ताभक्तेषु वत्सला । कराभ्यामञ्जलिं कृत्वा नारायणमथाब्रवीत् ॥

धरण्युवाच

त्वद्भक्तेन महाभाग विधिना दीक्षितेन च ।
तव चिन्तापरेणात्र किं कर्त्तव्यञ्च माधव ॥ ४० ॥
केन चिन्तयितव्यस्त्वमचिन्त्यो[2] मानुषैः परः ।
किञ्च भागवतैः कार्यं यथाविद्वां न शक्यते ॥ ४१ ॥
ततो भूम्या वचः श्रुत्वा आदिरव्यक्तसम्भवः ।
मधुरं स्वरमादाय प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ ४२ ॥

वराह उवाच

देवि तत्त्वेन वक्ष्यामि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
येन चिन्तयसे चिन्तां मम कर्मपरायणा[3] ॥ ४३ ॥
एषा गणान्तिका नाम दीक्षाङ्गबीजनिःसृता ।
एतद् गुह्यं महाभागे मम चिन्तां विचिन्तयेत् ॥ ४४ ॥
दीक्षितेन तु शुद्धेन मम निश्चितकर्मणा[4] ।
ग्रहीतव्यं[5] विशालाक्षि मन्त्रेण विधिनात्र वै ॥ ४५ ॥
यस्तु भागवतो भूत्वा तद् गृह्णाति गणान्तिकाम् ।
जनस्य दर्शनस्पर्शसंयुक्तां वामसंयुताम् ।
तस्य धर्मो न विद्येत दीक्षा तस्य महाफला[6] ॥ ४६ ॥

---

१. धरण्युवाच । २. चिन्तयसे देव ।
३. चिन्ता चिन्तयते मम कर्मपरायणः ।
४. दीक्षितेन विशुद्धेन विधिदृष्टेन कर्मणा ।
५. गृहीतार्थम् । ६. न स दीक्षित उच्यते ।

यस्तु गृह्णाति सुश्रोणि मन्त्रपूतां गणान्तिकाम् ।
आसुरी नाम सा दीक्षा यया धर्मः प्रवर्तते ॥ ४७ ॥
यस्माद् गणान्तिकां गुह्यां चिन्तयेच्छुद्धमानसः ।
गुह्यां गणान्तिकां यो मां चिन्तयेत् स बुधोत्तम[1] ।
जन्मान्तरसहस्राणि चिन्तिता तेन तेन सः ॥ ४८ ॥
ग्रहणस्य प्रवक्ष्यामि यथा शिष्याय दीयते ।
मन्त्रं लोकसुखार्थाय तच्छृणुष्व वसुन्धरे[2] ॥ ४९ ॥
कौमुदस्य तु मासस्य मार्गशीर्षस्य वाप्यथ[3] ।
वैशाखस्यापि मासस्य शुक्लपक्षे तु द्वादशी ॥ ५० ॥
कुर्यान्निरामिषं तत्र दिनानि त्रीणि निश्चितः ।
तस्मिन् गणान्तिकं ग्राह्यं मम धर्मविनिश्चयात्[4] ॥ ५१ ॥
ममाग्रतो वरारोहे प्रज्वाल्य च हुताशनम् ।
कुशैरास्तरणं कृत्वा[5] स्थापयित्वा गणान्तिकम् ॥ ५२ ॥
ततः शिष्यो गुरुश्चैव दीक्षितः शुचिरुत्तमः ।
नमो नारायणेत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ५३ ॥
मन्त्रः—या धारिता पूर्वपितामहेन[6] ब्रह्मण्यदेवेन भवोद्भवेन ।
नारायणाद् दक्षिणगात्रजातां हे शिष्य गृह्णीष्व स वै त्वमेव ॥ ५४ ॥
तत एतेन मन्त्रेण गुरुर्गृह्य[7] गणान्तिकम् ।
शिष्याय दत्त्वा स्निग्धाय इमं मन्त्रमुदीरयेत्[8] ॥ ५५ ॥
मन्त्रः—नारायणस्य दक्षिणगात्रजातां स्वशिष्य गृह्णीष्व समयेन देवीम् ।
एतद् विचिन्त्यापर एव भूत्वा भवे पुनर्भावनमेति नैव ॥ ५६ ॥

धरण्युवाच

स्नानोपकल्पनान्तेषु किं कर्तव्यं तु माधव ।
प्रसाधनविधिञ्चैव केन मन्त्रेण कल्पयेत्[9] ।
अकर्मण्येन मुच्येत तव कर्मपरायणः ॥ ५७ ॥

---

१. गुह्यं गणान्तिकां देवी यो मां चिन्तयते बुधः ।
२. मन्त्रं लोकसुखार्थं च तच्छृणोहि वसुन्धरे ।
३. मार्गशीर्षस्य वा तथा ।
४. तस्मिन् गणान्तिकां प्राप्य मम धर्मविनिश्चयात् ।
५. संस्तरणं कृत्वा ।
६. पाद्यादिना पूजिता पितामहेन । ७. पुनर्गृह्य गणान्तिकाम् ।
८. शिष्याय प्रददौ तत्र पुनर्मन्त्रमुदाहरेत् ।
९. कारयेत् ।

ततो भूम्या वचः श्रुत्वा लोकनाथो जनार्दनः ।
धर्मसंयुक्तवाक्येन प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ ५८ ॥

वराह उवाच

देवि तत्त्वेन वक्ष्यामि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
स्नानस्यैवोपचाराणि यानि कुर्वन्ति कर्मिणः ॥ ५९ ॥
वृत्तेष्वेवोपचारेषु जलप्राधानिकेषु च । कङ्कतीश्चाञ्जनश्चैव दर्पणश्चैव सुन्दरि ॥
यथा मन्त्रेण दातव्यं तच्छृणुष्व वसुन्धरे[1] ॥ ६० ॥
स्पृष्ट्वा तु मम गात्राणि क्षौमवस्त्रेण संवृतः ।
अञ्जनं कङ्कतीञ्चैव शीघ्रमेव प्रसादयेत्[2] ॥ ६ ॥
ततो जानुस्थितो भूत्वा मम कर्मपरायणः ।
अञ्जलौ कङ्कतीं[3] गृह्य इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ६२ ॥
मन्त्रः—एतां कङ्कतीमञ्जलिस्थां प्रगृह्य[4] प्रसीद नारायण शिरः प्रसाधि हि ।
महानुभाव विश्वनेत्रे स्वनेत्रे याभ्यां पश्यसे त्वं त्रिलोकीम् ।
लोकप्रभो सर्वलोकप्रधान एषो जनमञ्जनं लोकनाथ ॥ ६३ ॥
ततः संस्नापयेद् देवं मन्त्रेणानेन सुव्रतम् ॥ ६४ ॥
मन्त्रः—देवदेव स्नानीयमिदं मम कल्पितं सुवर्णकलसं गृहाण प्रसीद एषोऽञ्जलि-मया परिकल्पितः स्नाहि स्नाहीति[5] ।
नमो नारायणेत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ६५ ॥
मन्त्रः—एषा माया माधव त्वत्प्रसादाद् गुरुप्रसादाच्च हि मन्त्रपूजा ।
प्राप्ता ममैषा च गणान्तिका वै भवेदधर्मो न च मे कदाचित् ॥ ६६ ॥
य एतेन विधानेन मम कर्मणि दीक्षितः ।
गुरोर्गृहीत्वा महतो मम लोकाय गच्छति ।
कुशिष्याय न दातव्या पिशुनाय शठाय च ॥ ६७ ॥
एषा चैव वरारोहे गृहीत्वा गणनान्तिका ।
सुशिष्याय च दातव्या हस्ते चैव गणान्तिका ॥ ६८ ॥
उत्तमाष्टाधिकशतं पञ्चाशत्तु यमध्यमा ।
तदर्धं कन्यसी चापि परिमाणेन सुन्दरि[6] ॥ ६९ ॥

---

१. कङ्कतीश्चाञ्जनञ्चैव शीघ्रमेव प्रकल्पयेत् ।
दर्पणञ्च वरारोहे येन मन्त्रेण दीयते ॥
२. प्रकल्पयेत् । ३. अञ्जलिकणकम् ।
४. एषोऽञ्जलिं कणकं देव । ५. एष पाठः (ग) नास्ति ।
६. परिमाणं विधीयते ।

रुद्राक्षैरुत्तमा सा तु मध्यमा पुत्रजीवकैः[1] ।
पद्माक्षैः कन्यसी ज्ञेया देवि ते कथिता मया ॥ ७० ॥
एतत् कथं न जानाति[2] जन्मान्तरशतैरपि ।
सर्वलोकहितां शुद्धां मोक्षकामां गणान्तिकाम् ॥ ७१ ॥
नोच्छिष्टः संस्पृशेत् तां तु[3] स्त्रीणां हस्ते न कारयेत् ।
आकाशे स्थापनं कुर्यान्न च वामेन संस्पृशेत् ॥ ७२ ॥
न दर्शयेच्च कस्यापि चिन्तयित्वा तु पूजयेत्[4] ।
एतत्ते परमं गुह्यमाख्यातं मोक्षदायकम् ॥ ७३ ॥
एवं हि विधिपूर्वेण पालयेत गणान्तिकाम्[5] ।
विशुद्धो मम भक्तश्च मम लोकाय गच्छति ॥ ७४ ॥
एवं विष्णोर्वचः श्रुत्वा धरणी शंसितव्रता[6] ।
प्रत्युवाच परं श्रेष्ठं लोकनाथं महौजसम् ॥ ७५ ॥
दर्पणं ते कथं देयां[7] तन्ममाख्याहि माधव ।
येन तुष्टो निजं रूपं पश्यसे चिन्तितः प्रभोः ॥ ७६ ॥
धरण्यास्तद्वचः श्रुत्वा वराहः पुनरब्रवीत् ।
शृणु मे दर्पणविधिं यथावद् देवि सुव्रते ।
नमो नारायणेत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ७७ ॥

मन्त्रः—श्रुतिर्भागवती श्रेष्ठा श्रुती अग्निर्द्विजश्च तव मुखं नासेऽश्विनौ नयने चन्द्रसूर्यौ मुखञ्च चन्द्र इव गात्राणि जगत्प्रधानानामञ्ज दर्पण पश्य पश्य रूपम्[8] ।

य एतेन विधानेन मम कर्मपरायणः ।
करोति मम कर्माणि तारित कुलसप्तकम्[9] ॥ ७८ ॥
एतेन मन्त्रेण वै भूमे उपचारस्तु[10] ईदृशः ।
हृष्टतुष्टेन कर्तव्यो यदीच्छेत् परमां गतिम् ॥ ७९ ॥

इति वाराहपुराणे कङ्कताञ्जनदर्पणं नाम अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. रुद्राक्षा उत्तमा चैव पुत्रजीवकमध्यमा । २. एतन्न जानते कश्चित् ।
३. नोच्छिष्टेन तु स्प्रष्टव्या । ४. यदिच्छेत् परमां गतिम् ।
५. गुह्यात् परमं गुह्यं सन्ध्योपासनमेव च ।
एष मन्त्रश्च जापश्च पूज्या वै गणनान्तिका ॥
६. रत्नभूषिता । ७. दद्यात् ।
८. शुचिर्भागवताः श्रेष्ठाः तव कर्म विनिश्चितम्
गात्राणि यत् प्रयत्नानि मुखं चन्द्रो यमता नेत्रे दर्पणं
च मे दर्पणलोकनाथस्य स्वरूपञ्जगत्सर्वतः । इति (ग)
९. मम कर्माणि कुर्वीत तारितान् सप्त वै कुलान् । १०. भूमि उपचारश्च ।

ऊनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

भूषितालङ्कृतं कृत्वा मम कर्मपरायणः ।
शुक्लं यज्ञोपवीतं च देयं नवगुणं तथा[1] ।
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि कर्म लोकसुखावहम् ।
येन मन्त्रेण दातव्यं ललाटे तिलकं मम्[2] ॥ १ ॥

---

१. दद्यान्नवगुणं तथा ।
अस्माच्छ्लोकादनन्तरं (ग) अधिकः पाठो वर्तते यथा—
शिरसा चाञ्जलिं कृत्वा वसुधा पुनरब्रवीत् ।

धरण्युवाच

एतन्मां परमं गुह्यं तद्भक्तां वक्तुमर्हसि । सन्ध्यां वैकेन मन्त्रेण तव कर्मपरायणाम् ।
वद भागवतां शुद्धां तव कर्मविनिश्चितम् । ततो भूमिवचः श्रुत्वा भूतानां प्रभवोऽव्ययः ।
वराहरूपो भगवान् प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥

वराह उवाच

शृणु माधवि तत्त्वेन यन्मां त्वं परिपृच्छसि । कथयिष्यामि ते भद्रे प्रवरं गुह्यमुत्तमम् ।
यया वन्दितसुभूपैः पुण्या भागवताः शुभाः । कृत्वा तु मम कर्माणि शुचिः संसारमोक्षणीम् ॥
कुर्वीतैव परां संध्यां यथावर्दित निश्चितम् । ललाञ्जलिं ततो गृह्य मम भक्त्या व्यवस्थितः ।
मुहूर्तं ध्यानमास्थाय इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥

मन्त्रः— भवोद्भवमादिव्यक्तरूपमात्रं सर्वे देवा ब्रह्मा रुद्रस्त्वादक् सममासीत् ध्यानयोग स्थिता ते सन्ध्यासंस्था वासुदेवं नमति वयं देवमादिव्यक्तरूपमात्मसततदिवसं तथापि संसारार्थं कर्म तत्करणमेव सन्ध्यासंस्था वासुदेव नमोस्तु ते ।

मन्त्राणां परमो मन्त्रस्तपसां परमं तपः । आचारं कुरुते ह्येवं मम लोकाय गच्छति ॥
गुह्यानां परमं गुह्यं रहस्यं परमुत्तमम् । य एवं पठते नित्यं न स पापेन लिप्यते ॥
नादीक्षिताय दातव्यं नोपवीते कथञ्चन । दीक्षितायैव दातव्यं उपपन्ने तथैव च ॥
पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि देवि तत्त्वेन मे शृणु । न दीपमपि गृह्णाति दत्तं भागवतैः शुभैः ॥
कृत्वा तु मम कर्माणि गृह्य दीपकमुत्तमम् । जानुसंस्था ततः कृत्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥

मन्त्रः—ओं नमो भगवतेऽनुग्रहतेजसे विष्णो सर्वदेवा त्वाग्निसंस्था प्रविष्टा एषा चाग्निसंस्थां प्रविष्टा । एवं चाग्निस्तव तेजसा भविष्यति स्वतेजसा मामाशु । मन्त्रस्य तेजसा संसारार्थं देव गृहयं दीपकं निमन्त्र्य मूर्तिमन्त्रं स्वभूत्वा इमं कर्म निष्फलम् ।
तत्करोति यथान्यायं दीपकं ददते नरः । तारिताः पितरस्तेन निष्फलाश्च पितामहाः ॥इति।
२. समन्त्रकम् ।

मन्त्रः—मुखं मण्डनं चिन्तया[1] वासुदेव त्वया प्रयुक्तञ्च मयोपनीतम् ।
एतेन चित्रं कुरु वासुदेव मम चैवं कुरु संसारमोक्षम्[2] ।
एतेन मन्त्रेण चित्रकं मे दद्याल्ललाटे तिलकं धरित्रि[3] ॥ ३ ॥
ततः सुमनसो गृह्य इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ४ ॥

मन्त्रः—इमाः सुमनसः सौमनस्याव भागवन् ! सर्वं । सुमनसं कुरु त्वयैते सौमनस्याय निर्मिता गृहीता स्वाहा ।

एवं सुमनसो दत्त्वा धूपञ्चैव निवेदयेत् । ततो गृहीत्वा धूपन्तु
नमो नारायणेत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ५ ॥

मन्त्रः—

सुगन्धानि तवाङ्गानि स्वभावेनैव केशव ।
अमुना चैव धूपेन धूपितानि तवाऽनघ ॥ ६ ॥
तवाङ्गानां सुगन्धेन सर्वं सौगन्धिकं कुरु ।
गृहाणेमञ्च मे धूपं सर्वसंसारमोक्षणम् ॥ ७ ॥
पुनरन्यत् प्रवक्ष्यामि यथा दीपं निवेदयेत् ।
यथा दत्तः तु गृह्णामि मम भक्तैः सुखावहम्[4] ॥ ८ ॥
कृत्वा तु मम कर्माणि गृह्य दीपमनुत्तमम् ।
जानुसंस्थं ततः कृत्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ९ ॥

मन्त्रः—नमो भगवते तेजसे विष्णो सर्वे देवास्त्वग्निसंस्थाः प्रतिष्ठाः ।
एवञ्चाग्निस्तव तेजसा प्रतिष्ठितस्तेजश्चात्मा स्वयमेव मन्त्रश्च ॥ १० ॥
तेजः संसारान्मोचयितुं देव गृह्णीष्व दीपं द्युतिमन्तञ्च
मूर्तिश्च भूत्वा इदं कर्म निष्कल्मषम् ॥ ११ ॥
मां करोति यथान्यायं दीपकं ददते नरः ।
तारिताः पितरस्तेन निष्कल्मषाश्च पितामहाः ॥ १२ ॥
नारायणवचः श्रुत्वा विस्मिता च[5] वसुन्धरा ।
वराहरूपिणं देवं प्रत्युवाच वसुन्धरा[6] ॥ १३ ॥

श्रुता मया भागवतास्तव कर्मपरायणाः । शेषसंश्रवणार्थाय मनो धावति सत्पथे[7] ॥ १४ ॥
तव प्रापणकं कृत्यं केषु पात्रेषु कारयेत् । एतदाचक्ष्व तत्त्वेन येन तुष्यति माधव ॥
ततो भूमेर्वचः[8] श्रुत्वा लोकनाथोऽब्रवीदिदम् ।

---

१. मुखमण्डलं विद्यति । २. एतेन चित्रं ते देवगृहं ममैव संसारकारामोक्षम् ।
३. एतेन मन्त्रेण चित्रकं दातव्यम् ।
४ (ग) (४-७) श्लोकाः न सन्ति ।
५. प्रत्युवाच । ६. प्रत्युवाच पुनर्वचः ।
७. कृत्वा च तव कर्माणि शेषे च तपसे वने । ८ भूम्या वचः ।

शृणु तत्त्वेन मे देवि पात्राणि यानि रोचते[१]।
तानि ते कथयिष्यामि त्वया मे पूर्वपृच्छितम् ॥ १६ ॥
सौवर्णं राजतं कांस्यं येषु दद्यात् प्रपाणकम्।
सर्वाणि तानि त्यक्त्वेह ताम्रश्च मम रोचते ॥ १७ ॥
एतन्नारायणाच्छ्रुत्वा धर्मकामा[२] वसुन्धरा।
उवाच मधुरं वाक्यं लोकनाथं जनार्दनम्।
एतन्मे परमं गुह्यं ताम्रं ते रोचते कथम् ॥ १८ ॥
ततो भूमेर्वचः[३] श्रुत्वा अनादिरपराजितः।
लोकानां प्रवरः श्रेष्ठः प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ १९ ॥
शृणु तत्त्वेन मे भूमे[४] कथ्यमानं मसाऽनघे।
एकाग्रं चित्तमाधाय येन ताम्रं मम प्रियम् ॥ २० ॥
सप्तयुगसहस्राणि आदिकालेऽथ माधवि।
यथा ताम्रं समुत्पन्नं यथैव प्रियदर्शनम्[५] ॥ २१ ॥
एवं[६] कमलपत्राक्षि गुडाकेशो महासुरः। ताम्ररूपं समादाय ममैवाराधने रतः[६] ॥
तत आराधितस्तेन वर्षाणां तु चतुर्दश[७]।
सहस्राणि विशालाक्षि धर्मकामेन निश्चलम्[८] ॥ २३ ॥
अहं तु तपसा तुष्टस्तीव्रेण कृतनिश्चयात्[९]।
ततस्ताम्रमये रम्ये यत्र ताम्रसमुद्भवः ॥ २४ ॥
दृष्ट्वाश्रमं महादेवि किञ्चिदेव सुभाषितम्।
ततो जानुस्थितो भूत्वा[१०] मम एष विचिन्तयत्[११] ॥ २५ ॥
चतुर्बाहुश्च मां दृष्ट्वा मम कर्मपरायणः[१२]।
प्रणतः प्राञ्जलिः प्राह शिरो भूमौ निधाप्य सः।
तञ्च दृष्ट्वा मया प्रोक्तं प्रसन्नेनान्तरात्मना[१३] ॥ २६ ॥

---

१. ये च पात्रा मम प्रिया। २. धर्मकामेति (क) (ख)।
३. भूमिवचः। ४ भूमि। ५. ममैव प्रियदर्शनम्।
६. स्थितः। ७. सहस्राणि च षोडश।
८. मम भक्तो विशालाक्षि धर्मकामे तु निश्चये।
९. ततः प्रीतोऽस्मि सुश्रोणि तस्य सन्तापनाशयात्।
१०. जानुस्थितो भूय। ११. विचिन्त्य तत्।
१२. ऊर्ध्वबाहुस्ततो दृष्ट्वा मम चिन्तापरायणः।
१३. गुडाकेशो महाभाग मम कर्मविधौ स्थितः।
एवं तत्तु मया प्रोक्तं प्रसन्नेनान्तरात्मना ॥

गुडाकेश महाभाग ब्रूहि किं करवाणि ते ।
तोषितोऽस्म्यनया भक्त्या दुराराध्योऽथ सुव्रत[1] ॥ २७ ॥
यत्त्वया चिन्तितं सौम्य कर्मणा मनसा गिरा[2] ।
वर ब्रूहि महाभाग तव यद् रोचतेऽनघ[3] ॥ २८ ॥
एवं मम वचः श्रुत्वा गुडाकेशोऽब्रवीदिदम्[4] ।
कराभ्यामञ्जलिं कृत्वा विशुद्धेनान्तरात्मना ॥ २९ ॥
यदि तुष्टोऽसि मे देव समस्तेनान्तरात्मना ।
जन्मनां तु सहस्राणि त्वयि मुक्तेन केशव[5] ॥ ३० ॥
चक्रेण पातितस्यैतद् बमामांसानि किञ्चन[6] ।
ताम्रं नाम भवेद् देव पवित्रीकरणं शुभम् ॥ ३१ ॥
तेन पात्रं ततः कृत्वा शुद्धधर्मविनिश्चितम् ।
तस्मिन् प्रापणकं कृत्वा शुद्धे वै ताम्रभाजने ।
निवेदिते परा प्रीतिर्भवत्वेतन्मनोगतम् ॥ ३२ ॥
प्रसन्नो यदि मे देव ह्येष मे दीयतां वरः ।
यच्चिन्तितोऽसि देवेश उग्रे तपसि तिष्ठता[7] ॥ ३३ ॥
बाढमित्येव सोऽप्युक्तो यावल्लोकस्थितिर्मया ।
तावत् ताम्रास्थितो भूत्वा मम संस्थो भविष्यसि[8] ॥ ३४ ॥
ततः प्रभृति ताम्रात्मा गुडाकेशो व्यवस्थितः ।
तत्ताम्रभाजने मह्यं दीयते यत् सुपुष्कलम् ॥ ३५ ॥
अतुला तेन मे प्रीतिर्भूमे[9] जानीहि सुव्रते ।
मङ्गल्यञ्च पवित्रञ्च ताम्रं तेन प्रियं मम ॥ ३६ ॥
त्वञ्च द्रक्ष्यसि तच्चक्रं मध्यसंस्थे दिवाकरे ।
वैशाखस्य तु मासस्य शुक्लपक्षे तु द्वादशी ॥ ३७ ॥
मम तेजोमयं चक्रं त्वां वधिष्यत्यसंशयम् ।
एष्यसे मम लोकाय एवमेतन्न संशयः ॥ ३८ ॥

---

१. तोषितोऽहं महाभाग त्वया भक्तेन केवलम् ।
२. च वै ।   ३. हृदि ।
४. वचोऽब्रवीत् ।   ५. सर्वज्ञः ।
६. य एष मम मांसौघस्त्वया चक्रेण पातितः ।
७. तत् त्वया चिन्तितं देव उग्रं तप इदं महत् ।
८. वाढमित्येव सोऽप्युक्त एवमेतद् भविष्यति ।
यावल्लोका चरिष्यन्ति यावच्चैव महासुराः ॥
तावत्ताम्रस्थितः ।   ९. भूमि ।

एवमुक्त्वा गुडाकेशस्तत्रैवान्तर्हितोऽभवत् ।
चक्राद् वधमभीप्सन् वै सोऽपि मत्कर्मणि स्थितः ॥ ३९ ॥
दिने दिने विशिष्टं तु शुभं कुर्वंस्तपस्यति ।
विष्णुसंस्थो भविष्यामि कदाहमिति चिन्तयन् ॥ ४० ॥
एवं स्थितस्य तस्याथ वैशाखस्य तु द्वादशी ।
शुक्लपक्षस्य सम्प्राप्ता तस्यां धर्मविनिश्चितः ॥
विष्णुपूजां ततः कृत्वा प्रार्थयामास मां प्रति ॥ ४१ ॥
मुञ्च मुञ्च प्रभो चक्रमपि वह्निसमप्रभम् ।
आत्मा मे नीयतां शीघ्रं निकृत्याङ्गानि सर्वशः ॥ ४२ ॥
तदैव चक्रेण विपाटितोऽसौ प्राप्तोऽपि मां भागवतप्रधानः ।
ताम्रं तु तन्मांसमसृक् सुवर्ण-मस्थीनि रूप्यं बहुधातवश्च ।
रङ्गञ्च सीसं त्रपुधातुसंस्थं, कांस्यञ्च रीतिञ्च मलस्तु तेषाम् ॥ ४३ ॥
ताम्रपात्रेण वै भूमे प्रापणं यत्प्रदीयते ।
सिक्थेऽसिक्थे[१] फलं तस्य शृणुष्व गदतो मम ॥ ४४ ॥
एतद् भागवतैः कार्यं मम प्रियकरैः सदा ।
एवं ताम्रं समुत्पन्नमिति मे रोचते हि तत् ।
दीक्षितैर्वै भागवतैः पाद्यार्घादौ च दीयते ॥ ४५ ॥
एव दीक्षाविधिः प्रोक्त एवं ताम्रसमुद्भवः ।
देवि तत्त्वेन कथितः किमन्यत्परिपृच्छसि ॥ ४६ ॥

भूमिरुवाच

देव देव कथं सन्ध्यां दीक्षितः कुरुते वद ।
केन मन्त्रेण वा भक्तस्तव कर्मपरापयणः ॥ ४७ ॥

वराह उवाच

शृणु माधवि तत्त्वेन सन्ध्यामन्त्रमनुत्तमम् ।
यथा वदन्ति वै सूर्यं सन्ध्यां पूर्वापरांस्तथा ॥ ४८ ॥
जलाञ्जलिं गृहीत्वा तु मम भक्त्या व्यवस्थितः ।
मुहूर्तं ध्यानमास्थाय इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४९ ॥
सिक्थानि[२] मन्त्र यावन्ति ताम्रप्रापणके धरे ।
तावद् वर्षसहस्राणि मम लोके स मोदते ॥ ५० ॥

मन्त्रः—

भवोद्भवमादिव्यक्तरूपमादित्यं सर्वे देवा ब्रह्मरुद्रेन्द्रास्त्वाञ्च ।

---

१. सिद्धेऽसिद्धे । २. सिद्धानि ।

कृष्णे यथासीद् ध्यानयोगस्थितास्ते संध्यासंस्था वासुदेवं नमन्ति ॥ ५१ ॥
वयं देवमादिमव्यक्तरूपं, कृत्वा चात्मनि देव संस्थास्तथापि ।
संसारार्थं कर्म तत्करणमेव सन्ध्यासंस्था वासुदेव नमो नमः ॥ ५२ ॥
अनेनैव[1] हि मन्त्रेण सन्ध्यां कुर्यात् तु दीक्षितः ॥ ५३ ॥
इति वाराहपुराणे चतुर्वर्णदीक्षा नाम ऊनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

एवं दीक्षां ततः श्रुत्वा नारायणमुखान्मही । विशुद्धमानसा देवी नारायणमथाब्रवीत् ॥

धरण्युवाच

अहो मे दीक्षामाहात्म्यं यस्य वै त्वमुखेरुत्तमा ।
श्रुत्वाहं तु महाभाग जातास्मि विमला विभो ॥ २ ॥
अहो देवस्य माहात्म्यं लोकनाथस्य तत्त्वतः ।
येन सा कारिता दीक्षा चातुर्वर्ण्यसुखावहा ॥ ३ ॥
एकं मे परमं गुह्यं यदीश हृदि वर्तते ।
भव भक्तसुखार्थाय तत्त्वं मे वक्तुमर्हसि ॥ ४ ॥
देव पूर्वापराधास्ते द्वात्रिंशदपि कीर्तिताः[2] ।
एवं कृत्वाऽपराधानि[3] मनुजा अल्पचेतसः ॥ ५ ॥
कर्मणा केन शुद्ध्यन्ति अपराधस्य कारिणः ।
तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन मम प्रीत्या च माधव ॥ ६ ॥
तद्व भूम्या वचः श्रुत्वा हृषीकेशो महामनाः ।
दिव्यं ध्यानं समादाय प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ ७ ॥

वराह उवाच

शुद्धा भागवता भूत्वा मम कर्मपरायणा ।
ये तु भुञ्जन्ति राजान्नं लोभेन च भयेन वा ॥ ८ ॥
आपद्गता हि भुञ्जन्ति राजान्नं तु वसुन्धरे ।
दशवर्षसहस्राणि पच्यन्ते[4] नरके नराः ॥ ९ ॥
भगवद्वचनं श्रुत्वा कम्पिता च वसुन्धरा ।
दिनानि सप्त दश च भयं तीव्रमजायत ॥ १० ॥

---

१. अनेनैव तु ।
२. द्वात्रिंशत् परिकीर्तिताः ।
३. अपराधान् ।
४. पचन्ते (क, ख)

ततो दीनमना भूत्वा सा मही शंसितव्रता।
उवाच मधुरं वाक्यं सर्वलोकसुखावहम् ॥ ११ ॥

धरण्युवाच

शृणु तत्त्वेन मे देव हृदये हि व्यवस्थितम्।
को नु दोषोऽस्ति राज्ञां हि तन्मे त्वं वक्तुमर्हति ॥ १२ ॥
ततो भूम्या वचः श्रुत्वा सर्वधर्मविदां वरः।
प्राह नारायणो वाक्यं धर्मकामां वसुन्धराम् ॥ १३ ॥

वराह उवाच

शृणु सुन्दरि तत्त्वेन गुह्यमेतदनिन्दिते।
राजान्नं तु न भोक्तव्यं शुभैर्भागवतैः सदा ॥ १४ ॥
यद्यप्येष समत्वेन राजा लोके प्रवर्तते।
राजसं तामसं वापि कुर्वन् कर्म सुदारुणम् ॥ १५ ॥
अपि वा गर्हितं तेन राजान्नं तु वसुन्धरे।
धर्मसन्धारणार्थाय न तु मे रोचते भुवि ॥ १६ ॥
ततो यद्यत् प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे।
यथा राज्ञां तु भोज्यं वै शुद्धैर्भागवतैर्नरैः ॥ १७ ॥
स्थापयित्वा तु मां देवि विधिदृष्टेन कर्मणा।
धनधान्यसमृद्धानि दत्त्वा भागवतैरपि ॥ १८ ॥
सिद्धं भागवतैश्चान्नं मम प्रापणशेषकम्।
भुञ्जानस्तु वरारोहे न स पापेन लिप्यते ॥ १९ ॥
एवं विष्णुवचः श्रुत्वा धरणी शंसितव्रता।
वराहरूपिणं देवं प्रत्युवाच वरानना ॥ २० ॥

धरण्युवाच

राजान्नं तु नरो भुक्त्वा शुद्धो भागवतः शुचिः।
कर्मणा केन शुद्ध्येत तन्मे ब्रूहि जनार्दन ॥ २१ ॥

वराह उवाच

शृणु तत्त्वेन मे देवि यन्मां त्वं भीरु भाषसे।
तरन्ति पुरुषा येन राजान्नस्योपभुञ्जकाः ॥ २२ ॥
एकं चान्द्रायणं कृत्वा तप्तकृच्छ्रञ्च पुष्कलम्।
कुर्यात् सान्तपनञ्चैकं शीघ्रं मुच्यति किल्विषात् ॥
न तस्य चापराधोऽस्ति वसुधे वै वचो मम ॥ २३ ॥
एवमेव न भोक्तव्यं राजान्नं वै कदाचन।
ममात्र पूजाकामेन यदीच्छेत् परमां गतिम् ॥ २४ ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे राजान्नप्रायश्चित्तं नाम त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः।

एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

दन्तकाष्ठमखादित्वा यो हि मामुपसर्पति[1] ।
पूर्वकालकृतं कर्म तेन चैकेन नश्यति ॥ १ ॥

नारायणवचः श्रुत्वा पृथिवी धर्मसंश्रिता । विष्णुभक्तसुखार्थाय हृषीकेश मुवच ह ॥

धरण्युवाच

सर्वकालकृतं कर्म क्लेशेन महताऽनघ । कथमेकापराधेन सर्वमेव प्रणश्यति ॥ ३ ॥

वराह उवाच

शृणु सुन्दरि तत्त्वेन कथ्यमानं मयाऽनघे । येन चैकापराधेन पूर्वकर्म प्रणश्यति ॥४॥
मनुष्यः किल्विषो भद्रे कफपित्तसमन्वितः । पूयशोणितसम्पूर्णं दुर्गन्धिमुखमस्य तत् ॥

तत् सर्वबीजं नश्येत[2] दन्तकाष्ठस्य भक्षणात् ।
शुद्धिर्भागवती चैव आचारेण विवर्जिता ॥ ६ ॥

धरण्युवाच

दन्तकाष्ठमखादित्वा यः कर्माणि करोति ते ।
प्रायश्चित्तञ्च मे ब्रूहि येन धर्मो न नश्यति ॥ ७ ॥

वराह उवाच

एवमेतन्महाभागे यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
कथयिष्यामि हीदं ते यथा शुध्यन्ति मानवाः ॥ ८ ॥

आकाशशयनं कृत्वा दिनानि द्वे च पञ्च च ।
अभुक्तदन्तकाष्ठाश्च एवं शुद्धयन्ति मानवाः ॥ ९ ॥
एवं ते कथितं भद्रे दन्तकाष्ठस्य भक्षणम् ।
य एतेन विधानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
कुतस्तस्यापराधोऽस्ति एवमेव न संशयः ॥ १० ॥

इति वाराहपुराणे दन्तकाष्ठभक्षणप्रायश्चित्तं नामैकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. अतः परं (ग) श्लोक एको नास्ति ।

२. न सवेद्रुचितं देवि ।

द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

गत्वा तु मैथुनं भद्रे अस्नातो यः स मां स्पृशेत् ।
रेतः पिबति दुर्बुद्धिः सहस्रं नव पञ्च च ॥ १ ॥
एतान्नारायणाच्छ्रुत्वा सा मही शंसितव्रता ।
ततो दीनमना भूत्वा प्रोवाच मधुसूदनम् ॥ २ ॥

धरण्युवाच

किमिदं भाषसे देव धर्मं भीषणसङ्कटम् ।
कथमेवं पुमान् वै स रेतःपानपरो भवेत् ॥
एतन्मे परमं दुःखं तद्भगवन् वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥

वराह उवाच

शृणु तत्त्वेन मे देवि इदं गुह्यमनुत्तमम् । चिह्नमेतद् वरारोहे आधिचारविनिश्चयः॥४॥
पुरुषः स्त्रीषु कर्माणि यो विकुर्वीत निर्घृणः ।
दृष्टं तस्यापराधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ५ ।
एवमेतद् वरारोहे यन्मां त्वं परिपृच्छसि । अपराधस्य दोषेण विशुद्धिश्च न जायते ॥
प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि रागदोषेण दोषितम् । गृहस्थाः पुरुषा भद्रे मम कर्मपरायणाः ॥
यावकेन त्रयं क्षिप्त्वा पिण्याकेन दिनत्रयम् ।
वायुभक्षं दिनं त्वेकं ततो मुच्येत किल्विषात् ॥ ८ ॥
य एवं कुरुते भूमे विधिदृष्टेन कर्मणा ।
ज्ञात्वा कर्मापराधं तु न स पापेन लिप्यते ॥ ९ ॥
एतत्ते कथितं भद्रे मिथुनं योऽभिगच्छति ।
प्रायश्चित्तं महाभागे मम लोकसुखावहम् ॥ १० ॥
स्पृष्ट्वा तु मृतकं भद्रे नरं पञ्चत्वमागतम् ।
मम शास्त्रं बहिष्कृत्वा यः श्मशानं प्रपद्यते ॥ ११ ॥
पितरस्तस्य सुश्रोणि आत्मनश्च पितामहाः ।
श्मशाने जम्बूका भूत्वा भक्षयन्ति शवांस्तथा ॥ १२ ॥
ततो हरेर्वचः श्रुत्वा धर्मकामा वसुन्धरा ।
उवाच मधुरं वाक्यं सर्वलोकहिताय वै ॥ १३ ॥

धरण्युवाच

तव नाथ प्रपन्नानां क्व पापं विद्यते प्रभो ।
प्रायश्चित्तं च मे ब्रूहि येन मुच्यन्ति किल्विषात् ॥ १४ ॥

वराह उवाच

शृणु सुन्दरि तत्त्वेन यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
कथयिष्यामि ते हीदं शोभनं पापनाशनम् ॥ १५ ॥
एकाहारो दिनान् सप्त त्रिरात्र चाप्युपोषितः ।
पञ्चगव्यं ततः पीत्वा ततो मुच्येत किल्बिषात् ॥ १६ ॥
शवे स्पृष्टेऽपराधस्य एष ते कथितो विधिः । सर्वथा वर्जनीयं वै सर्वभागवतेन तु ॥
य एतेन विधानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
विमुक्तः सर्वपापेभ्यो नापराधोऽस्ति तस्य वै[1] ॥ १८ ॥
नारीं रजस्वलां स्पृष्ट्वा यो मां स्पृशति निर्भयः ।
रागमोहेन संयुक्त कामेन च वशीकृतः ॥ १९ ॥
वर्षाणां तु सहस्रैकं रजः पिबति निर्घृणः ।
अन्धश्च जायते देवि दरिद्रो ज्ञानमूर्खवान् ॥ २० ॥
न च विन्दति चात्मानं पतितो नरके यथा ।
अपराधमिमं कृत्वा तत्रैव नास्ति संशयः ॥ २१ ॥

धरण्युवाच

तव देव प्रपन्नानां मोक्षं संसारसागरात् । अपराधसमायुक्तस्तव कर्मपरायणः ॥
कर्मणा येन शुद्ध्येत तन्मे ब्रूहि जनार्दन ॥ २२ ॥

वराह उवाच

स्पृष्ट्वा रजस्वलां नारीं नरो मद्भक्तितत्परः ।
तपः कृत्वा त्रिरात्रं तु आकाशशयने वसेत् ॥ २३ ॥
शुद्धो भागवतो भूत्वा मम कर्मपरायणः ।
एवं कृत्वा महाभागे प्रायश्चित्तं मम प्रियम् ॥ २४ ॥
मुच्यते किल्बिषाद् देवि आचारेण बहिष्कृतः ।
एतत्ते कथितं भद्रे यत्स्पृष्ट्वा तु रजस्वलाम् ॥ २५ ॥
स्पृष्ट्वा तु मृतकं देवि यो मत्क्षेत्रेषु तिष्ठति ।
शतं वर्षसहस्राणि गर्भेषु परिवर्तते ॥ २६ ॥
दशवर्षसहस्राणि चाण्डालश्चैव जायते । अन्धः सप्तसहस्राणि मण्डूकश्च[2] शतं समाः
मक्षिका त्रीणि वर्षाणि टिट्टिभश्चैकादश[3] समाः ।
दंशो वै सप्त चान्यानि कृकलासो भवेत् समाः ॥ २८ ॥
हस्ती वर्षशतञ्चैव खरो द्वात्रिंशकं भवेत् ।
मार्जारो नव वर्षाणि वानरो दश पञ्च च ॥ २९ ॥

---

१. अपराधो न विद्यते ।

२. कन्दूकश्च । ३. टिण्डिभैकादशम् ।

एवं स चात्मदोषेण मम कर्मपरायणः ।
प्राप्नोति सुमहद् दुःखं देवि चैवं न संशयः ॥ ३० ॥
ततो हरेर्वचः श्रुत्वा दुःखेन परिपृच्छती । सर्वसंसारमोक्षाय प्रत्युवाच वसुन्धरा ॥ ३१ ॥

धरण्युवाच[1]

किमिदं भाषसे देव मानुषाणां दुरासदम् ।
वाक्यं भीषणमत्यन्तं[2] मम मर्मप्रभेदकम् ॥ ३२ ॥
आचाराच्च परिभ्रष्टस्तव कर्मपरायणः ।
यथा तरति[3] दुर्गाणि प्रायश्चित्तं तथा वद ॥ ३३ ॥
श्रुत्वा पृथ्व्यास्तथा वाक्यं[4] लोकनाथो जनार्दनः ।
धर्मसंरक्षणार्थाय प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ ३४ ॥

वराह उवाच

स्पृष्ट्वा तु मृतकं भूमे मम कर्मपरायणः ।
एकाहारं ततः तिष्ठेद् दिनानि दश पञ्च च ॥ ३५ ॥
तत एवं विधं कृत्वा पञ्चगव्यं प्राशयेत् ।
शुद्धभावं विशुद्धात्मा कर्मणा च न लिप्यते ॥ ३६ ॥
एतत्ते कथितं देवि स्पृष्ट्वा मृतकमेव च ।
दोषञ्चैव विशुद्ध्यर्थं यत्त्वया पूर्वमिच्छितम्[5] ॥ ३७ ॥
य एतेन विधानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
अपराधविमुक्तो वै मम लोकं स गच्छति ॥ ३८ ॥

इति वाराहपुराणे मृतकस्य स्पर्शनप्रायश्चित्तं नाम द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

वराह उवाच

स्पृशमानेन मां भूमे वातकर्म प्रमुच्यते[6] । एवञ्च पुरुषो युक्तो वायुपीडितमानसः ॥
मक्षिका पञ्च वर्षाणि त्रीणि वर्षाणि मूषकः ।
श्वा चैव त्रीणि वर्षाणि कूर्मो वै जायते नव ॥ २ ॥
एष वै तापनं देवि मोहनं मम साम्प्रतम्[7] ।

---

१. (ग) एष पाठो नास्ति ।
२. भीषणकञ्चैव ।
३. तरन्ति येन ।
४ ततो वाक्यम् ।
५. पूर्वमिच्छितम् ।
६. स्पृश्यमानोऽथ मां देवि वातकर्म प्रमुञ्चति ।
७. संसृति । (क, ख)

यो वै शास्त्रं विजानाति मम कर्मपरायणः।
श्रुत्वा वाक्यं हृषीकेशं प्रत्युवाच वसुन्धरा॥ ३॥

धरण्युवाच

अतुलं लभते पापं तव कर्मपरायणः। तस्य देव सुखार्थाय विशुद्धिं वक्तुमर्हसि॥ ४॥

वराह उवाच

शृणु कात्स्न्र्येन मे देवि[1] कथ्यमानं मयाऽनघे।
अपराधमिमं कृत्वा सन्तरेद् येन कर्मणा॥ ५॥
पावकेन दिनं त्रीणि नक्तानि च पुनस्त्रयः[2]।
कर्म चैवं ततः कृत्वा स च मे नापराध्यति। सर्वसङ्गं परित्यज्य मम लोकाय गच्छति॥
एतत्ते कथितं भद्रे महत् कर्मापराधिनः। दोषश्चैव गुणश्चैव यत्त्वया परिपृच्छितम्[3]॥
शृणु तत्त्वेन मे भूमे कथ्यमानं मयाऽनघे। पुरीषं मुच्यते यस्तु मम कर्म समाचरन्॥
दिव्यवर्षसहस्रं तु रौरवे नरके वसेत्। पुरीषं भक्षयेत्तत्र मम कर्मपरायणः॥ ९॥
प्रायश्चित्तं वदाम्यत्र येन मुच्येत किल्बिषात्। मम कर्मपरिभ्रष्टो विह्वलेनान्तरात्मना
एकां जलमयीं शय्यामेकामाकाशशायिनीम्।
एवं कृत्वा विधानं तु सोऽपराधात् प्रमुच्यते॥ ११॥
एतत्ते कथितं भद्रे पुरीषं यः समुत्सृजेत्।
मद्भक्तेषु विशालाक्षि अपराधविनिश्चयः॥ १२॥

इति वाराहपुराणे मरुत्कर्म-पुरीषोत्सर्ग-प्रायश्चित्तं नाम
त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः।

चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

मुक्त्वा तु मम कर्माणि मम कर्मपरायणः।
प्रायश्चित्तविधिं देवि यस्तु वाक्यं प्रभाषते।
मूर्खो भवति सुश्रोणि मम कर्मपरायणः॥ १॥
प्रायश्चित्तविधिं देवि येन मुच्येत किल्बिषात्।
आकाशशयनं कृत्वा दिनानि दश पञ्च च।
मुच्यते किल्बिषात् तत्र देवि चैवं न संशयः॥ २॥

इति मौनत्यागप्रायश्चित्तम्।

---

१. शृणु क्रमेण मे देवि।
२. नक्तेन च पुनस्त्रयः (म)। ३. परिपृष्टम्।

वराह उवाच

भूषितो नीलवस्त्रेण यो हि मामुपपद्यते । वर्षाणां हि शतं पञ्च कृमिर्भूत्वा स तिष्ठति॥
तस्य वक्ष्यामि सुश्रोणि अपराधविशोधनम् ।
प्रायश्चित्तं विशालाक्षि येन मुच्येत किल्विषात् ॥ ४ ॥
व्रतं चान्द्रायणं कृत्वा विधिदृष्टेन कर्मणा ।
मुच्यते किल्बिषाद् भूमे एवमेतन्न संशयः[१] ॥ ५ ॥
अविधानेन संस्पृश्य यो हि मामुपसर्पति ।
स मूर्खः पापकर्मा च मम विप्रियकारकः ॥ ६ ॥
तेन दत्तं वरारोहे गन्धमाल्यसुगन्धिसम् ।
प्रापणञ्च न गृह्णामि मृष्टञ्चापि कदाचन ॥ ७ ॥
ततो नारायणवचः श्रुत्वा सा संशितव्रता ।
उवाच मधुरं वाक्यं धर्मकामा वसुन्धरा ॥ ८ ॥

वराह उवाच

यन्मां त्वं भाषसे नाथ आचारस्य व्यतिक्रमम् ।
उपस्पृश्य समाचारं रहस्यं वक्तुमर्हसि ॥ ९ ॥
केन कर्मविधानेन भूत्वा भागवता भुवि । उपस्पृश्योपसर्पन्ति तव कर्मपरायणाः ॥१०
एतन्मे संशयं देव परं कौतूहलं हि मे । तव भक्तसुखार्थाय निष्कलं वक्तुमर्हसि ॥

वराह उवाच

शृणु तत्त्वेन मे देवि यन्मां त्वं भीरु भाषसे ।
कथितं मम तत्त्वेन गुह्यमेतत् परं महत् ॥ १२ ॥
विमुच्य सर्वकर्माणि यो हि मामुपसर्पति ।
तस्य वै शृणु सुश्रोणि उपस्पृश्य च या क्रिया ॥ १३ ॥
भूत्वा पूर्वमुखस्तत्र पादौ प्रक्षाल्य चाम्बुभिः ।
उपस्पृश्य यथान्यायं तिस्रो वै गृह्य मृत्तिकाः ॥ १४ ॥
ततः प्रक्षालितं हस्तं जलेन तदनन्तरम् । सप्तकोशं ततो गृह्य जलेन क्षालयेत्ततः[२] ॥
पादमेकैकशस्तद्वत् पञ्च पञ्च वदेत् ततः ।
कोशौ सम्मृज्यतां[३] तत्र यदीक्षेत[४] मम प्रियम् ॥ १६ ॥
त्रीणि कोशान् पिबेत् तत्र सर्वपापविशोधनम्[५] ।
कराभ्यां मुखं मार्ज्येत[६] सर्वमिन्द्रियनिग्रहम् ॥ १७ ॥

१. अतः परम् (ग) इति नीलवस्त्रप्रायश्चित्तमित्यधिकः पाठः ।
२. मुखं प्रक्षालयेत्तथा । ३. संसृज्यतां तत्र ।
४. यदीच्छेत मम प्रियम् । ५. सर्वकर्मविशोधनम् ।
६. मुखमित्यत्र छन्दोभङ्गः आर्षः, मार्ज्येत इति आर्षम् ।

प्राणायामं ततः कृत्वा मम चिन्तापरायणः ।
कर्मणा विधिदृष्टेन कुर्यात् संसारमोक्षणम् ॥ १८ ॥
त्रीणि[1] वारान् स्पृशेत् तत्र शिरो ब्रह्मणि संस्थितः ।
त्रीणि वारान् पुनस्तत्र उभे ते कर्णनासिके ॥ १९ ॥
स्पृशेत[2] निष्कलस्तत्र यो हि यत्र प्रतिष्ठितः ।
विक्षिपेत् त्रीणि वाराणि[3] सलिलं प्रवरं त्रयम् ॥ २० ॥
एवमुक्तस्य कर्तव्यं ममाभिगमनेषु च । उपस्पृश्य ततुं वामे[4] यदोक्षेत प्रियं मम ॥२१॥
एवञ्च कुर्वतस्तस्य मम कर्म व्यवस्थितः । अपराधं न विन्देत एवं देवि न संशयः ॥
ततो नारायणवचः श्रुत्वा देवी वसुन्धरा ।
उवाच मधुरं वाक्यं सर्वभागवत-प्रियम् ॥ २३ ॥

धरण्युवाच

उपस्पृश्य विधानेन यस्तु कर्माणि चाप्नुयात् ।
तापनं शोधनञ्चैव तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥ २४ ॥

वराह उवाच

शृणु तत्त्वेन मे भूमे इमं गुह्यमनिन्दिते । यां गतिञ्च प्रपद्यन्ते मम कर्मबहिष्कृताः ॥
व्यभिचारञ्च मे कृत्वा यश्च मामुपसर्पति । दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
कृमिर्भूत्वा यथान्यायं तिष्ठते[5] नात्र संशयः ॥ २६ ॥
प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि तस्य मूर्खस्य माधवि ।
यत्र कृत्वा महाभागे कृतकृत्यः पुनर्भवेत् ॥ २७ ॥
महासान्तपनं कृत्वा तप्तकृच्छ्रञ्च निष्कल्मम् ।
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यो मम ये च मते स्थिताः ॥ २८ ॥
अनेन विधिना कृत्वा प्रायश्चित्तं यशस्विनि ।
किल्बिषात्तु प्रमुक्तास्ते गच्छन्ति[6] परां गतिम् ॥ २९ ॥
यस्तु क्रोधसमाविष्टो मम भक्तिपरायणः[7] ।
स्पृशेत मम गात्राणि चित्तं कृत्वा चलाचलम् ॥ ३० ॥
न चाहं रागमिच्छामि क्रुद्धमेव यशस्विनि ।
इच्छामि च सदा दान्तं शुभं भागवतं शुचिम् ॥ ३१ ॥
पञ्चेन्द्रियसमायुक्तं लाभालाभविवर्जितम् । अहङ्कारविनिर्मुक्तं कर्मण्यभिरतं मम ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वरानने ।
मां यदा लभते क्रुद्धः शुद्धो भागवतः शुचिः ॥ ३३ ॥

१. त्रीन् । २. स्पृशेत् । ३. त्रीन् वारान्, इति साधु ।
४. वान्ते । ५. तिष्ठति इति साधु ।
६. विप्रयुक्तास्तु गच्छेत । ७. मम कर्मपरायणः ।

चिल्लो जातो वर्षशतं श्येनो वर्षशतं पुनः ।
भेकस्त्रिशतवर्षाणि[1] यातुधानः पुनर्दश ॥ ३४ ॥
अपुमान् षट् च वर्षाणि[2] रेतोभक्षस्तु जायते ।
अन्धो जायेत सुश्रोणि पञ्च सप्त तथा नव ॥ ३५ ॥
गृध्रो द्वात्रिंशवर्षाणि चक्रवाको दशैव तु[3] शैवालभक्षिता चैव ह्याकाशगमनं तथा ॥
ब्राह्मणो जायते भूमे क्रोधस्य च पथे स्थितः[4] ।
आत्मकर्मापराधेन प्राप्तः संसारसागरे ॥ ३७ ॥

धरण्युवाच

अहो वै परमं गुह्यं यत्त्वया पूर्वभाषितम् ।
जातं मे विह्वलं चित्तं न स्थिरं जायते क्वचित् ॥ ३८ ॥
यत्त्वया भाषितं हीदं भक्तानाञ्च दुरासदम् ।
श्रुत्वा सुदुस्तरं सारं भीतास्मि परिदेविता ॥ ३९ ॥
नाहमाज्ञापयामि त्वां देवदेव जगत्पते । मम चैव प्रियार्थाय सर्वलोकसुखावहम् ॥
येन मुच्यन्ति संशुद्धा बुधाः कर्मपरायणाः ।
अल्पसत्त्वा गतभया लोभमोहसमन्विताः ।
तरन्ति येन दुर्गाणि प्रायश्चित्तञ्च मे वद ॥ ४१ ॥
ततः कमलपत्राक्षो वराहः सम्मुखे स्थितः[5] ।
सनत्कुमारो मे भक्तो पुनर्नारायणोऽब्रवीत् ॥ ४२ ॥
ततो भूम्या वचः श्रुत्वा ब्रह्मणश्च सुतो मुनिः ।
सनत्कुमारो योगज्ञः प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ ४३ ॥
धन्या चैव सुभाग्या च यत्त्वया परिपृच्छितम् ।
वराहरूपी भगवान् सर्वमायाकरण्डकः ॥ ४४ ॥
किं त्वया भाषितो देवि सर्वयोगाङ्गयोगवित् । देवो नारायणस्तत्र सर्वधर्मविदांवरः ॥
कुमारवचनं श्रुत्वा स महीं प्रत्यभाषत ।
शृणु तत्त्वेन मे ब्रह्मन् यन्मया परिपृच्छितम् ।
कार्यं क्रियाश्च योगश्च आध्यात्म्यं पार्थिवस्थितम् ॥ ४६ ॥
एतन्मे पृच्छते ब्रह्मन् देवो नारायणः प्रभुः ।
ततो मां भाषते ब्रह्मन् विष्णुर्मायाकरण्डकः ॥ ४७ ॥
कृत्वा भागवता ब्रह्मन् येन शुद्ध्यन्ति किल्बिषात् ।
कृत्वा तेन व्रतश्चैव मम कर्मपरायणः ॥ ४८ ॥

---

१. मण्डूको विंशवर्षाणि । २. षष्टिवर्षाणि ।
३. दशैव च । ४. मण्डूकस्य पथे स्थितः ।
५. अत्र संस्थितः ।

षष्ठे काले तु भुञ्जीत गृहभिक्षामनिन्दिताम् ।
अष्टौ भिक्षा यथान्यायं शुद्धभागवतां[1] गृहे ॥ ४९ ॥
य एतेन विधानेन ब्रह्मकर्माणि कारयेत् ।
मुच्यते किल्बिषात्तस्मादेवमाह जनार्दनः ॥ ५९ ॥
यदीच्छसि परां सिद्धिं विष्णुलोकं जनार्दनात्[2] ।
शीघ्रमाराधयेद् विष्णुं द्विजमुख्यो न संशयः ॥ ५१ ॥
ततो भूमेर्वचः श्रुत्वा ब्रह्मणश्च सुतो मुनिः ।
प्रत्युवाच विशालाक्षीं धर्मकामो वसुन्धराम् ॥ ५२ ॥
अहो गुह्यं रहस्यं च यत्त्वया देवि भाषितम् ।
तस्य ये मुखनिष्क्रान्ता धर्मास्तान् वक्तुमर्हसि ॥ ५३ ॥

धरण्युवाच

ततः स पुण्डरीकाक्षः शङ्खचक्रगदाधरः । वराहरूपी भगवाँल्लोकनाथो जनार्दनः ।
उवाच मधुरं वाक्यं मेघदुन्दुभिनिःस्वनः ॥ ५४ ॥
भक्तकर्मसुखार्थाय गुणवित्तसमन्विताम् । अनेनैव विधानेन आचारेण समन्वितः ।
देवि कारयेत[3] कर्म मम लोकाय गच्छति ॥ ५५ ॥
क्रुद्धेन न च कर्तव्यं लोभेन त्वरया न च ।
मत्पूजनं विधानेन यदीच्छेत् परमां गतिम् ॥ ५६ ॥
ये मां देवि यजिष्यन्ति क्रोधं त्यक्त्वा जितेन्द्रियाः ।
संसारं ते न गच्छन्ति अपराधविवर्जिताः[4] ॥ ५७ ॥

वराह उवाच

अकर्मण्येन पुष्पेण यो मामर्चयते भुवि । पातनं तस्य वक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे॥
नाहं तत्प्रतिगृह्णामि न च ते वै मम प्रियाः ।
मूर्खा भागवता देवि मम विप्रियकारिणः ॥ ५९ ॥
पतन्ति नरके घोरे रौरवे तदनन्तरम् । अज्ञानस्य च दोषेण दुःखान्यनुभवन्ति च ॥
वानरो दश वर्षाणि मार्जारश्च त्रयोदश । मूकः पञ्च च वर्षाणि बलीवर्दश्च द्वादश ॥
छागश्चैवाष्टवर्षाणि मासं वै[5] ग्रामकुक्कुटः ।
त्रीणि वर्षाणि महिषो भवत्येव न संशयः ॥ ६२ ॥
एतत्ते कथितं भद्रे पुष्पं यन्मे न रोचते ।
अकर्मण्यं विशालाक्षि पुष्पं ये च ददन्ति वै ॥ ६३ ॥

---

१. भागवतामिति आर्षम् । भागवतानामिति साधु । २. द्विजोत्तमः ।
३. कारयेत् । ४. अतः परम् (ग) इति कुड्यपावलिप्तमित्यधिकः पाठः ।
५. मासौ द्वौ ।

धरण्युवाच

भगवन् यदि तुष्टोऽसि विशुद्धेनान्तरात्मना ।
येन शुद्ध्यन्ति ते भक्तास्तव कर्मपरायणाः ॥ ६४ ॥

वराह उवाच

शृणु तत्त्वेन मे देवि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
प्रायश्चित्तं महाभागो येन शुध्यन्ति मानवाः ॥ ६५ ॥
एकाहारं ततः कृत्वा मासमेकं वरानने[1] ।
वीरासनविधींश्चैव कारयेत् सप्त सप्त च ॥ ६६ ॥
चतुर्थम्भक्ष्यमेकेन मासेन घृतवायसम् ।
यावकान्नं[2] दिनत्रीणि वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ ६७ ॥
य एतेन विधानेन देवि कर्माणि कारयेत् ।
सर्वपापप्रमुक्तश्च मम लोकं स गच्छति ॥ ६८ ॥

इति वाराहपुराणे अकर्मण्यप्रायश्चित्तं नाम चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

रक्तवस्त्रेण संयुक्तो यो हि मामुपसर्पति ।
तस्यापि शृणु सुश्रोणि कर्म संसारमोक्षणम् ॥ १ ॥
रजस्वलासु नारीषु रजो यत्तत् प्रवर्तते । तेनासौ रजसा पुष्टो कर्मदोषेण जानतः[3] ॥२॥
वर्षाणि दश पञ्चव वसते तत्र निश्चयः । रजो भूत्वा महाभागे रक्तवस्त्रपरायणः ॥३॥
प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि तस्य कायविशोधनम् ।
येन शुध्यन्ति ते भूमे पुरुषाः शास्त्रनिश्चिताः ॥ ४ ॥
एकाहारं ततः कृत्वा दिनानि दश सप्त च ।
वायुभक्षो दिनत्रीणि दिनमेकं जलाशनः ॥ ५ ॥
एवं स मुच्यते भूमे मम विप्रियकारकः । प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा ममासौ रोचते सह ॥
एतत्ते कथितं भूमे रक्तवस्त्रविभूषिते । प्रायश्चित्तं महाभागे सर्वसंसारमोक्षणम्[4] ॥७॥
यस्तु मामन्धकारेषु विना दीपेन सुन्दरि ।
स्पृशते च विना शास्त्रं त्वरमाणो विमोहितः ॥ ८ ॥

---

१. वसुन्धरे (ग) । २ श्यामाकान्नम् ।
३. जानन्निति साधु ।
४. अत्र (ग) रक्तवस्त्रपरिधान प्रायश्चित्तमित्यधिकः पाठो वर्तते । ततः परं वराह उवाच इत्यपि ।

पतनं तस्य वक्ष्यामि शृणुष्व त्वं वसुन्धरे ।
तेन क्लेशं समासाद्य क्लिश्यते च नराधमः ॥ ८-९ ॥
अन्धो भूत्वा महाभागे एकं जन्म तमोमयः ।
सर्वाशी सर्वभक्षश्च मानवः सोऽभिजायते ।
अनन्यमानसो भूत्वा भूमे ह्येतत् प्रसाधयेत् ॥ १० ॥
प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि अन्धकारे तु यः पुरा ।
संस्पृशेत् सोऽपि धर्मात्मा येन लोकं मम व्रजेत् ॥ ११ ॥
अक्ष्णो[1] राच्छादनं कृत्वा दिनानि दश पञ्च च ।
एकाहारं ततः कृत्वा दिनविंशसमाहितः ॥ १२ ॥
यस्य कस्यापि मासस्य एकामेव च द्वादशीम् ।
एकाहारस्ततो भूत्वा निषीदेच्च जलाशनः ॥ १३ ॥
ततो यवान्नं भुञ्जीत गोमूत्रेण तु पाचितम् ।
प्रायश्चित्तेन चैतेन मुच्यते पातकात् ततः[2] ॥ १४ ॥
यः पुनः कृष्णवस्त्रेण मम कर्मपरायणः ।
देवि कर्माणि कुर्वीत तस्य वै पातनं शृणु ॥ १५ ॥
घुणो वै पञ्चवर्षाणि आजवास्तुसमाश्रयः । पञ्च वर्षाणि नकुलो दशवर्षाणि कच्छपः ॥
एवं भ्रमति संसारे मम कर्मपरायणः । पारावतेषु जायेत नव वर्षाणि पञ्च च ॥१७॥
जातो ममापराधेन स्थितः पारावतो भुवि ।
तिष्ठते मम पार्श्वेषु यत्रैवाहं प्रतिष्ठितः ॥ १८ ॥
प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि तस्य संसारमोक्षणे ।
येनासौ लभते सिद्धिं कृष्णवस्त्रापराधतः ॥ १९ ॥
सप्ताहं यावकं भुक्त्वा त्रिरात्रं सक्तुपिण्डकाम् ।
त्रींश्च पिण्डांस्त्रिरात्रं तु एवं मुच्येत किल्बिषात् ॥ २० ॥
य एतेन विधानेन देवि कर्माणि कारयेत् । शुचिर्भागवतो भूत्वा मम मार्गानुसारतः[3]
न स गच्छति संसारं मम लोकाय गच्छति[4] ॥ २१ ॥
वाससा चाविधौतेन यो मे कर्माणि कारयेत् ।
शुचिर्भागवतो भूत्वा मम मार्गानुसारकः ॥ २२ ॥
तस्य दोषं प्रवक्ष्यामि अपराधं वसुन्धरे । पतन्ति येन संसारे वाससोच्छिष्टकारिणः
देवि भूत्वा गजो मत्तस्तिष्ठत्येकं नरो भुवि ।
उष्ट्रश्चैकं भवेज्जन्म जन्म चैकं वृकस्तथा ॥ २४ ॥

---

१. अक्ष्णाम् । २. अत्र (ग) अन्धकारप्रायश्चित्तं ततः वराह उवाच इत्यधिकः ।
३. सारगः (ग) ।
४. अतः परं (ग) इति कृष्णवस्त्रापराधप्रायश्चित्तम् । वराह उवाच इत्यधिकः ।

गोमायुरेकं जन्मापि जन्म चैकं हयस्तथा।
सारङ्गस्त्वेकजन्मा वै मृगो भवति वै ततः॥ २५॥
सप्तजन्मान्तरं पश्चात् ततो भवति मानुषः।
मद्भक्तश्च गुणज्ञश्च मम कर्मपरायणः।
निरपराधो दक्षश्च अहङ्कारविवर्जितः॥ २६॥

धरण्युवाच

श्रुतमेतन्मया देव यत्त्वया समुद्राहृतम्। संसारं वाससोच्छिष्टा येन गच्छन्ति मानुषाः
प्रायश्चित्तं चेन्मे ब्रूहि सर्वकर्मसुखावहम्।
किल्बिषाद्येन मुच्यन्ते तव कर्मपरायणाः॥ २८॥

वराह उवाच

शृणु तत्त्वेन मे देवि कथ्यमानं मयाऽनघे।
प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि मम कर्मपरायणः॥ २९॥
यावकेन दिनत्रीणि पिण्याकेन दिनत्रयम्। पर्णभक्षो दिनत्रीणि पयोभक्षो दिनत्रयम्॥
पायसेन त्रिरात्रं तु वायुभक्षो दिनत्रयम्।
एवं कृत्वा महाभागे वाससोच्छिष्टकारिणः।
अपराधं न विन्देरन् संसारं न प्रयान्ति च[1]॥ ३१॥
श्वानोच्छिष्टं तु[2] यो दद्यान्मम कर्मपरायणः।
पापं तस्य प्रवक्ष्यामि संसारे च महद् भयम्॥ ३२॥
श्वानो वै सप्त जन्मानि गोमायुः सप्त वै तथा।
उलूकः सप्त वर्षाणि[3] पश्चाज्जायेत मानुषः॥ ३३॥
विशुद्धात्मा श्रुतिज्ञश्च मद्भक्तश्चैव जायते। गृहे भागवतोत्कृष्टे अपराधविवर्जितः
शृणु तत्त्वेन वसुधे प्रायश्चित्तं महौजसम्[4]।
तरन्ति मानुषा येन त्यक्त्वा संसारसागरम्॥ ३५॥
मूलभक्षो दिनत्रीणि फलाहारो दिनत्रयम्। शाकभक्षो दिनत्रीणि पयोभक्षो दिनत्रयम्
दध्याहारो दिनत्रीणि पायसेन दिनत्रयम्।
वाय्वाहारो दिनत्रीणि स्नानं कृत्वा दृढव्रतः॥ ३७॥
एवं दिनान्येकविंशत् कृत्वा वै शुभलक्षणम्।
अपराधं न विन्देत मम लोकाय गच्छति॥ ३८॥
भुक्त्वा वराहमांसं तु यश्च मामिह सर्पति।

---

१. (ग) अतः परमधौतवासःप्रायश्चित्तम्। वराह उवाच इत्यधिकः।
२. शुनोच्छिष्टमिति साधु। ३. सप्त जन्मानि (ग)। ४. मयौजसम्।

पावनं तस्य वक्ष्यामि यथा भवति सुन्दरि ॥ ३९ ॥
वराहो दश वर्षाणि कृत्वानुचरते वने । व्याघ्रो भूत्वा महाभागे समाः पञ्च सप्त च[1]॥
ततश्च मूषको भूत्वा वर्षाणि च चतुर्दश ।
एकोनविंशति वर्षाणि[2] यातुधानश्च जायते ॥ ४१ ॥
शल्लकी चाष्टवर्षाणि जायते भवने बहु ।
व्याघ्रस्त्रिंशच्च वर्षाणि जायते पिशिताशनः ॥ ४२ ॥
एवं संसारितां गत्वा वराहामिषभक्षकः । जायते विपुले सिद्धे कुले भागवते तथा ॥
हृषीकेशवचः श्रुत्वा सर्वं सम्पूर्णलक्षणम् ।
शिरसा चाञ्जलिं कृत्वा वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ४४ ॥
एतन्मे परमं गुह्यं तव भक्तसुखावहम् । वराहमांसभक्षस्तु येन मुच्येत किल्बिषात् ॥
तरन्ति मानुषा येन तिर्यक् संसारसागरात् ।
गोमयेन दिनं पञ्च कणाहारेण सप्त वै ॥ ४६ ॥
पानीयं तु ततो भुक्त्वा तिष्ठेत् सप्तदिनं ततः ।
अक्षारलवणं सप्त सक्तुभिश्च तथा त्रयः ॥ ४७ ॥
तिलभक्षो दिनान् सप्त पाषाणस्य च भक्षकः ।
पयो भुक्त्वा दिनं सप्त कारयेद् बुद्धिमान् मनः ॥ ४८ ॥
क्षान्तं दान्तं तथा कृत्वा अहङ्कारविवर्जितः। दिनान्येकोनपञ्चाशच्चरेत् कृतविनिश्चयः॥
विमुक्तः सर्वपापेभ्यः ससंज्ञो विगतज्वरः ।
कृत्वा मम च कर्माणि मम लोकाय गच्छति[3] ॥ ५० ॥
जालपादं भक्षयित्वा यस्तु मामुपसर्पति । जालपादस्ततो भूत्वा वर्षाणि दश पञ्च च
कुम्भीरो दश वर्षाणि पञ्च वर्षाणि शकरः । तावद् भ्रमति संसारे मम चैवापराधतः
कृत्वा तु दुष्करं कर्म जायते विपुले कुले । शुद्धो भागवतश्रेष्ठो ह्यपराधविवर्जितः ।
सर्वकर्माण्यतिक्रम्य मम लोकाय गच्छति ॥ ५३ ॥
प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि जालपादस्य भक्षणे । तरन्ति मनुजा येन घोरसंसारसागरात् ॥
यावकान्नं दिनत्रीणि वायुभक्षो दिनत्रयम् । फलभक्षो दिनत्रीणि तिलभक्षो दिनत्रयम्
अक्षारलवणान्नाशी पुनस्तत्र दिनत्रयम् । पञ्चदश दिनान्येवं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
जालपादापराधस्य एवं कुर्वीत शोधनम् ।
विनीतात्मा शुचिर्भूत्वा य इच्छेत् सुन्दरां गतिम् ॥ ५७ ॥

इति वाराहपुराणे जालपादभक्षणापराधप्रायश्चित्तं
नाम पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. अतः परम् (ग) पुस्तके—
'भूत्वा समाः सप्त सप्त तिष्ठते तत्र पुष्कले' इत्यधिकः ।

२. अत्रैकाक्षराधिकाच्छन्दोदोषः ।

३. (ग) पुस्तके—'इति वाराहमांसभक्षणप्रायश्चित्तम् । वराह उवाच' इत्यधिकः ।

षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

वराह उवाच

दीपं स्पृष्ट्वा तु यो देवि मम कर्माणि कारयेत् ।
तस्यापराधाद् वै भूमे[1] पातं प्राप्नोति मानवः ॥
तच्छृणुष्व महाभागे कथ्यमानं मयाऽनघे ॥ १ ॥
जायते षष्टिवर्षाणि कुष्ठी गात्रपरिप्लुतः ।
चाण्डालस्य गृहे तत्र एवमेतन्न संशयः ॥ २ ॥
एवं भुक्त्वा तु तत्कर्म मम क्षेत्रे मृतो यदि ।
मद्भक्तश्चैव जायेत शुद्धे भागवते गृहे ॥ ३ ॥
प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि दीपस्य स्पर्शनाद् भुवि ।
तरन्ति मनुजा येन कष्टं चाण्डालयोनिषु ॥ ४ ॥
यस्य कस्यापि मासस्य शुक्लपक्षे च द्वादशी ।
चतुर्थभक्तमाहारमाकाशशयने स्वपेत् ॥ ५ ॥
दीपं दत्त्वापराधाद् वै तरन्ति मनुजा भुवि ।
शुचिर्भूत्वा यथान्यायं मम कर्मपथे स्थितः ॥ ६ ॥
एतत्ते कथितं भद्रे स्पर्शने दीपकस्य तु । संसारशोधनञ्चैव यत्कृत्वा लभते शुभम्[2]॥
श्मशानं यो नरो गत्वा अस्नात्वव तु मां स्पृशेत् ।
मम दोषापराधस्य शृणु तत्त्वेन यत्फलम् ॥ ८ ॥
जम्बूको जायते भूमौ वर्षाणां नव पञ्च च ।
गृध्रस्तु सप्त वर्षाणि जायते खचरेश्वरः ॥ ९ ॥
चरन्तौ मानुषं मांसमुभौ[3]तौ गृध्रजम्बुकौ । पिशाचो जायते तत्र वर्षाणि नव पञ्च च।
ततस्तु कुणपोच्छिष्टं त्रिंशद्वर्षाणि खादति ॥ १० ॥
ततो नारायणाच्छ्रुत्वा धरणी वाक्यमब्रवीत् । एतन्मे परमं गुह्यं लोकनाथ जनार्दन
परं कौतूहलं देव निखिलं वक्तुमर्हसि ॥ ११ ॥
श्मशानं पुण्डरीकाक्ष ईश्वरेण प्रशंसितम् । किं त्वत्र त्रिगुणं देव पवित्रे शिवभाषिते
स तत्र रमते नित्यं भगवांस्तु महामतिः[4]। कपालं गृह्य[5] देवोऽत्र दीप्तिमन्तं महौजसम्
प्रशंसितञ्च रुद्रेण भवता किं विनिन्दितम् ।
श्मशानं पद्मपत्राक्ष रुद्रस्य च निशि प्रियम् ॥ १४ ॥

---

१. तस्यापराधेन भूमं । (क. ख)

२. अतः परं (ख) 'दीपस्पर्शापराधप्रायश्चित्तम् । वराह उवाच' अधिकः ।

३. मांसं भूमौ । ४. महाद्युतिः ।

५. गृहीत्वा इति साधु ।

वराह उवाच

शृणु तत्त्वेन मे देवि इदमाख्यानमुत्तमम् ।
अद्यापि ते न जानन्ति अनघे शंसितव्रताः ॥ १५ ॥
कृत्वा सुदुष्करं कर्म सर्वभूतपतिं हरिम् ।
हत्वा च बालान् वृद्धांश्च त्रिपुरे रूपिणीः स्त्रियः ॥ १६ ॥
तेन पापेन संबद्धो न शक्नोति विचेष्टितुम् ।
प्रनष्टमासैश्वर्यो नष्टा माया च योगिनः ॥ १७ ॥
विवर्णवदनो भूत्वा तिष्ठते च महेश्वरः ।
तत्र स्थाने शिवो भूमे गणैः सर्वैः समावृतः ॥ १८ ॥
नष्टमायं ततो देवि चिन्तयामि वसुन्धरे । ततो ध्यातो मया देवि शङ्करः पुनरेष्यति
यावत्पश्यति तं देवं देवि दिव्येन चक्षुषा ।
नष्टं मायाबलं[1] रुद्रं सर्वभूतमहेश्वरम् ॥ २० ॥
ततोऽहं तत्र गत्वा तु यष्टुकामं त्रियम्बकम् ।
नष्टसंज्ञो हतज्ञानो नष्टयोगबलोऽबलः ॥ २१ ॥
तत ईशो मया चोक्तो वाक्यमेवं सुखावहम् । किमिदं तिष्ठसे रुद्र कल्मषेण समावृतः॥
त्वं कर्ता च विकर्ता च विकाराकार एव च ।
त्वं वैशाख्यं[2] वियोगश्च त्वं योनिस्त्वं परायणम् ॥ २३ ॥
त्वमुग्रदेवदेवादिस्त्वं साम त्वं तथा दिशः ।
किन्न बुध्यसि चात्मानं गणैः परिवृतो भवान् ॥ २४ ॥
किमिदं देवदेवेश विवर्णः पृथुलोचनः ।
तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन यत्पृष्टोऽसि मया भवान् ॥ २५ ॥
स्मर योगञ्च मायाञ्च पश्य विष्णोर्महात्मनः ।
तव चैव प्रियार्थाय येनाहमिह चागतः ॥ २६ ॥
ततो मम वचः श्रुत्वा लब्धसंज्ञो महेश्वरः । उवाच मधुरं वाक्यं पापसन्तप्तलोचनः ॥
शृणु तत्त्वेन मे देव कोऽन्योऽप्येवं करिष्यति । देवं नारायणञ्चैकं सर्वलोकमहेश्वरम् ॥
हे विष्णो त्वत्प्रसादेन देवत्वञ्चैव माधव ।
लब्धयोगश्च साङ्ख्यश्च जातोऽस्मि विगतज्वरः ॥ २९ ॥
त्वत्प्रसादेन जातोऽस्मि पूर्णाम्बुरिव सागरः ।
अहं त्वां तु विजानामि मां त्वं जानासि माधव ॥ ३० ॥
आवयोरन्तरं कोऽपि न पश्यति जनार्दन । ब्रह्माणं तु विजानाति वाक्ययोरन्तरेण हि ॥
साधु विष्णो महाभाग सर्वमायाकरण्डक ॥ ३१ ॥

---

१. नष्टमायाबलम् । २. त्वं वै साङ्ख्यश्च योगश्च ।

एवं गुह्यं हरो वाक्यमुक्त्वा भूतमहेश्वरः ।
मुहूर्तं ध्यानमास्थाय पुनः प्रोवाच माधवि ॥ ३२ ॥
तव विष्णोः प्रसादेन मया तत् त्रिपुरं हतम् ।
निहता दानवास्तत्र गर्भिण्यश्च निपातिताः ॥ ३३ ॥
बालवृद्धा हतास्तत्र विस्फुरन्तो दिशो दश ।
तस्य पापस्य दोषेण[1] न शक्नोमि विचेष्टितुम् ॥ ३४ ॥

प्रनष्टयोगमायश्च नष्टैश्वर्यश्च माधव । किं कर्तव्यं मया विष्णो पापावस्थेन सम्प्रति ॥

विष्णो तत्त्वेन मे ब्रूहि शोधनं पापनाशनम् ।
येन वै कृतमात्रेण शुद्धो मुच्येत किल्बिषात् ॥ ३६ ॥
एवं चिन्तात्मनस्तस्य मया रुद्रस्य भाषितम् ।
कपालमालां गृहीत्वा समलं[2] गच्छ शंकर ॥ ३७ ॥

ममैवं वचनं श्रुत्वा भगवान् परमेश्वरः । उवाच मां पुनर्व्यक्तं मां बोधय जगत्पते ।

कीदृशः समलो विष्णो यत्र गच्छामहे वयम् ॥ ३८ ॥

ततस्तस्य वचः श्रुत्वा शंकरस्य महेश्वरि । तत्पापशोधनार्थाय मया वाक्यं प्रभाषितम् ॥
श्मशानं समलं रुद्र पूतिको[3] व्रणगन्धिकः। स्वयं तिष्ठन्ति वै तत्र मनुजा विगतस्पृहाः॥
तत्र गृह्य[4] कपालानि रम तत्रैव शंकर । तत्र वर्षसहस्राणि दिव्यान्येव दृढव्रतः ॥

ततो भक्षय मांसानि पापक्षयचिकीर्षुकः ।
हतानां चैव मांसानि ये च भोज्यास्तव प्रियाः ॥ ४२ ॥
एवं सर्वैर्गणैः सार्धं वस तत्र सुनिश्चितः ।
पूर्णे वर्षसहस्रे तु स्थित्वा त्वं समले[5] पुनः ।
गच्छाश्रमपदं पश्चाद् गौतमस्य महामुनेः ॥ ४३ ॥
तत्र ज्ञास्यसि चात्मानं गौतमाश्रमसंस्थितः ।
प्रसादाद् गौतममुनेर्भविता[6] गतकिल्बिषः ॥ ४४ ॥

सततं पापसम्पन्नं कपालं शिरसि स्थितम् । ऋषिःपातयितुं शक्तस्त्वत्प्रसादान्न संशयः॥
एवं रुद्रं वरं दत्त्वा तत्रैवान्तर्हितोऽभवम् । रुद्रोऽपि भ्रमते तत्र श्मशाने पापसंवृते ॥

अतो न रोचते भूमे श्मशानं मे कदाचन ।
यत्र रुद्रकृतं पापं स्थितं किल भयावहम् ॥ ४७ ॥

एतत्ते कथितं भद्रे श्मशानं मे जुगुप्सितम् । विना तु कृतसंस्कारो मम कर्मपरायणः ।

प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि येन शुध्यति किल्बिषात् ॥ ४८ ॥

कृत्वा चतुर्थभक्तं तु दिनानि दश पञ्च च । आकाशशयनं कुर्यादेकवस्त्रः कुशासने ॥

---

१. तस्य पापेन दोषस्य । २. तं शमनम् । ३. शमनम् ।
४. गृहीत्वेति साधु । ५. शमने । ६. भवता ।

प्रभाते पञ्चगव्यञ्च पातव्यं कर्मशोधनम् । विमुक्तः सर्वपापेभ्यो मम लोकाय गच्छति[1]
पिण्याकं भक्षयित्वा तु यो देवमुपसर्पति । तस्य वै शृणु सुश्रोणि प्रायश्चित्तं सुशोधनम्
उलूको दश वर्षाणि कच्छपस्तु समास्त्रयः । जायते मानवस्तत्र मम कर्मपरायणः ॥

यांस्तु दोषान् प्रपश्यन्ते संसारेऽस्मिन् वसुन्धरे ।
तस्य वक्ष्यामि सुश्रोणि प्रायश्चित्तं महौजसम् ॥ ५३ ॥

किल्बिषाद्येन मुच्येत संसारान्तं च गच्छति । यावकेन दिनकं तु गोमूत्रेण च कारयेत्॥

रात्रौ वीरासनं कुर्यादाकाशशयने[2] वसेत् ।
स न गच्छति संसारं मम लोकाय गच्छति[3] ॥ ५५ ॥

वराहमांसेन तु यो मम कुर्वीत प्रापणम् । मूर्खः स पापकर्मा च मम कर्मपरायणः ।

यांस्तु दोषान् प्रपद्येत संसारञ्च वसुन्धरे ॥ ५६ ॥
यावद् रोम वराहस्य मम गात्रेषु संस्थितम् ।
तावद्वर्षसहस्राणि नरके पच्यते भुवि ॥ ५७ ॥

अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे । वाराहेण तु मांसेन यत्तु कुर्वीत प्रापणम्

यावत् तत्तनुसंस्थं तु भाजने तु प्रतिष्ठितम् ।
तावत् स पतते देवि सौकरीं योनिमास्थितः ॥ ५९ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
मां गतिं संप्रपद्येत मम कर्मपरायणः ॥ ६० ॥
अन्धो भूत्वा ततो देवि जन्म चैवं प्रतिष्ठितम् ।
एवं गत्वा तु संसारं वराहमांसप्रापणात् ।
जायते विपुले सिद्धे कुले भागवते शुचिः ॥ ६१ ॥
विनीतः कृतसंस्कारो मम कर्मपरायणः ।
द्रव्यवान् गुणवांश्चैव रूपवान् शीलवान् शुचिः ॥ ६२ ॥
प्रायश्चित्तम्प्रवक्ष्यामि तस्य कायविशोधनम् ।
किल्बषाद्येन मुच्येत मम कर्मपरायणः ॥ ६३ ॥
फलाहारो दिनान् सप्त सप्त मूलाशनस्तथा ।
दिनानि सप्त तिष्ठेत सप्त वै पायसेन च ॥ ६४ ॥
तक्रेण सप्त दिवसान् सप्त यावकभोजनः ।
प्रायश्चित्तान् महाभागे मम लोकाय गच्छति[4] ॥ ६५ ॥

---

१. अतः परं (ग) श्मशानप्रवेशापराधप्रायश्चित्तम् । वराह उवाच इत्यधिकः ।

२. कुर्याद् वाकाशशयने ।

३. अतः परम् (ग) पिण्याकभक्षणप्रायश्चित्तम् । 'वराह उवाच' इत्यधिकः ।

४. (ग) 'वराहमांसप्रापणापराधप्रायश्चित्तम् । वराह उवाच' अधिकः ।

मद्यं पीत्वा वरारोहे यस्तु मामुपसर्पति ।
तत्र दोषं प्रवक्ष्यामि शृणु सुन्दरि तत्त्वतः ॥ ६६ ॥
दशवर्षसहस्राणि दरिद्रो जायते पुनः ।
ततो भवेत् सुपूतात्मा मद्भक्तः स न संशयः ॥ ६७ ॥
यस्तु भागवतो भूत्वा कामरागेण मोहितः ।
दीक्षितः पिबते मद्यम्प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ६८ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
अग्निवर्णां सुरां पीत्वा तेन मुच्येत किल्बिषात् ॥ ६९ ॥
य एतेन विधानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
न स लिप्यति पापेन संसारञ्च न गच्छति[1] ॥ ७० ॥
कौसुम्भञ्चैव यः शाकं भक्षयेन्मम पूजकः ।
नरके पच्यते घोरे दश पञ्च च सूकरः[2] ॥ ७१ ॥
ततो गच्छेच्छ्वयोनौ च त्रीणि वर्षाणि जम्बुकः ।
वर्षमेकं ततः शुध्येन्मत्कर्मणि रतः शुचिः[3] ॥ ७२ ॥
मम लोकमवाप्नोति शुद्धो भूत्वा वसुन्धरे ।
ततो भूमिर्वचः श्रुत्वा प्रत्युवाच पुनर्हरिम् ॥ ७३ ॥
कुसुम्भशाकनैवेद्यप्रापणेन च किल्बिषात् । कथं मुच्येत देवेश प्रायश्चित्तं वद प्रभो ॥

वराह उवाच

यो मे कुसुम्भशाकेन प्रापणं कुरुते नरः । दशवर्षसहस्राणि नरके परिपच्यते ॥७५ ॥
प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि तच्च मे वदतः शृणु । भक्षणे तु कृते कुर्याच्चान्द्रायणमतन्द्रितः ।
प्रापणे तु कृते कुर्याद् द्वादशाहं पयोव्रतम् ॥ ७६ ॥
य एतेन विधानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
न स लिप्येत पापेन मम लोकञ्च गच्छति[4] ॥ ७७ ॥
यः पारक्येण वस्त्रेण न धूतेन च माधवि ।
प्रायश्चित्ती भवेन्मूर्खो[5] मम कर्मपरायणः ॥ ७८ ॥
करोति मम कर्माणि स्पृशते मां तदा स्थितः ।
मृगो वै जायते देवि वर्षाणि त्रीणि सप्त च ॥ ७९ ॥

---

१. (ग) 'मद्यपानप्रायश्चित्तम् । वराह उवाच' अधिकः ।
२. शूकरः । ३. मत्कर्मनिरतः शुचिः ।
४. कुसुम्भशाकभक्षणप्रापणकयोः प्रायश्चित्तम् । वराह उवाच अधिकः (ग) ।
५. प्रायश्चित्ताद् भवेन्मूर्खः ।

हीनपादेन जायेत चैकजन्म वसुन्धरे।
मूर्खश्च क्रोधनश्चैव मद्भक्तश्चैव जायते ॥ ८० ॥
तस्य वक्ष्यामि सुश्रोणि प्रायश्चित्तं महौजसम्।
येन गच्छति संसारं मम भक्तौ व्यवस्थितः ॥ ८१ ॥
अष्टभक्तं ततः कृत्वा मम भक्तिपरायणः।
माघस्यैव तु मासस्य शुक्लपक्षस्य द्वादशीम् ॥ ८२ ॥
तिष्ठेज्जलाशये गत्वा शान्तो दान्तो यतव्रतः।
अनन्यमानसो भूत्वा मम चिन्तापरायणः ॥ ८३ ॥
प्रभातायां तु शर्वर्यामुदिते तु दिवाकरः।
पञ्चगव्यं ततः पीत्वा मम कर्माणि कारयेत् ॥ ८४ ॥
य एतेन विधानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत्।
सर्वपापविनिर्मुक्तो मम लोकाय गच्छति[1] ॥ ८५ ॥
अकृत्वा वो नवान्नानि मम कर्मपरायणः।
ततो भागवतो भूत्वा नवान्नं यो न कारयेत्।
पितरस्तस्य नाश्नन्ति वर्षाणि दश पञ्च च ॥ ८६ ॥
अदत्त्वा यस्तु भुञ्जीत नवान्नानि कदाचन।
न तस्य धर्मो विद्येत एवमेतन्न संशयः ॥ ८७ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि येन तस्मात् प्रमुच्यते।
प्रायश्चित्तं महाभागे मम भक्तसुखावहम् ॥ ८८ ॥
उपवासं त्रिरात्रं तु तत एकेन वा पुनः।
आकाशशयनं कृत्वा चतुर्थेऽहनि शुद्ध्यति ॥ ८९ ॥
एवं तत्र विधिं कृत्वा उदिते च दिवाकरे।
पञ्चगव्यं ततः पीत्वा शीघ्रं मुच्येत किल्बिषात् ॥ ९० ॥
य एतेन विधानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत्।
सर्वसङ्गं परित्यज्य मम लोकाय गच्छति[2] ॥ ९१ ॥
अदत्त्वा गन्धमाल्यानि यो मे धूपं प्रयच्छति।
कुणपो जायते भूमे यातुधानो न संशयः ॥ ९२ ॥
वर्षाणि चैकविंशानि अयस्कारनिवासकः।
तिष्ठतेऽत्र महाभागे एवमेतन्न संशयः ॥ ९३ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे।
प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि येन मुच्येत किल्बिषात् ॥ ९४ ॥

---

१. 'परकीयवस्त्रापराधप्रायश्चित्तम्। वराह उवाच' इत्यधिकः (ग)।
२. 'नवान्नभक्षणप्रायश्चित्तम्। वराह उवाच' अधिकः (ग)।

यस्य कस्यचिन्मासस्य शुक्लपक्षस्य द्वादशीम् ।
उपोष्य चाष्टभक्तं तु दशैकादशमेव च ॥ ९५ ॥
प्रभातायां तु शर्वर्यामुदिते रविमण्डले ।
पञ्चगव्यं ततः पीत्वा शीघ्रं मुच्यति किल्बिषात् ॥ ९६ ॥
य एतेन विधानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
तानि तानि तरन्त्येनं[1] सर्व एव पितामहाः[2] ॥ ९७ ॥
वहन्नुपानहौ पद्भ्यां यस्तु मामुपचङ्क्रमेत् ।
चर्मकारस्तु जायेत वर्षाणां तु त्रयोदश ॥ ९८ ॥
तज्जन्मनः परिभ्रष्टः सूकरो जायते पुनः ।
सूकरत्वात्[3] परिभ्रष्टः श्वा भवेच्च जुगुप्सितः ॥ ९९ ॥
ततः श्वत्वात् परिभ्रष्टो मानुषेषूपजायते । मद्भक्तश्च विनीतश्च अपराधविवर्जितः ॥
मुक्तस्तु सर्वसंसारान्मम लोकाय गच्छति ॥ १०० ॥
य एतेन विधानेन वसुधे कर्म कारयेत् ।
न स लिप्येत पापेन एवमेतन्न संशयः[4] ॥ १०१ ॥
भेरीशब्दमकृत्वा तु यस्तु मां प्रतिबोधयेत् ।
बधिरो जायते भूमे एकं जन्म न संशयः ॥ १०२ ॥
तस्य वक्ष्यामि सुश्रोणि प्रायश्चितं मम प्रियम् ।
किल्बिषाद्येन मुच्येत भेरीताडनमोहितः ॥ १०३ ॥
यस्य कस्यचिन्मासस्य शुक्लपक्षे तु द्वादशी ।
आकाशशयनं कृत्वा शीघ्रं मुच्येत किल्बिषात् ॥ १०४ ॥
य एतेन विधानेन वसुधे कर्म कारयेत् ।
अपराधं न गच्छेत मम लोकाय गच्छति[5] ॥ १०५ ॥
अन्नं भुक्त्वा बहुतरमजीर्णेन परिप्लुतः ।
उद्गारेण समायुक्तः अस्नात उपसर्पति ॥ १०६ ॥
एकजन्मनि श्वा चैव वानरश्चैव जायते ।
एकस्मिन् जन्मनि च्छागः शृगालश्चैकजन्मनि ॥ १०७ ॥
एकजन्म भवेदन्धो मूषिको जायते पुनः ।

---

१. तरन्त्येव ।
२. 'गन्धमाल्यदानं विना धूपदाने प्रायश्चित्तम् । वराह उवाच' अधिकः (ग) ।
३. शुकरत्वात् । ४. उपानहापराधप्रायश्चित्तम् । वराह उवाच । (ग) ।
५. 'भेरीताडनापराधप्रायश्चित्तम् । वराह उवाच' अधिकः ।

तारितो ह्येष संसाराज्जायते विपुळे कुळे ॥ १०८ ॥
शुद्धो भागवतः श्रेष्ठस्त्वपराधविवर्जितः ।
प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि मम भक्तसुखावहम् ॥ १०९ ॥
किल्बिषाद्येन मुच्येत मम भक्तिपरायणः ।
त्रिदिनं यावकाहारो मूळाहारो दिनत्रयम् ॥ ११० ॥
पायसेन दिनत्रीणि त्रिदिनं शक्तुना तथा ।
त्रिदिनं वायुभक्षोऽपि आकाशशयनस्त्रिकम् ॥ १११ ॥
उत्थायापररात्रे तु कृत्वा वै दन्तधावनम् ।
पञ्चगव्यं पिबेच्चैव शरीरपरिशोधनम् ॥ ११२ ॥
य एतेन विधानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
न स लिप्येत पापेन मम लोकाय गच्छति ॥ ११३ ॥
आख्यानानां महाख्यानं तपसाञ्च परं तपः ।
अत्राहं कीर्तयिष्यामि ब्राह्मणेभ्यो महेश्वरि ॥ ११४ ॥
एष धर्मश्च कीर्तिश्च आचाराणां महौजसाम् ।
गुणानाञ्च परं श्रेष्ठ श्रुतीनां च महाश्रुतिः[1] ॥ ११५ ॥
य एतत् पठते नित्यं कल्यमुत्थाय मानवः ।
स पितॄंस्तारयेज्जन्तुर्दशपूर्वान् दशापरान् ॥ ११६ ॥
आरोग्याणां महारोग्यं मङ्गळानां तु मङ्गळम् ।
रत्नानां परमं रत्नं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ११७ ॥
यस्तु भागवतो नित्यं पठते च दृढव्रतः ।
कृत्वा सर्वापराधानि न स पापेन लिप्यते ॥ ११८ ॥
एष जप्यः प्रमाणञ्च सन्ध्योपासनमेव च ।
कल्यमुत्थाय पठते मम लोकाय गच्छति ॥ ११९ ॥
न पठेन्मूर्खमध्ये तु कुशिष्याणां तथैव च ।
दद्याद् भागवते श्रेष्ठे मम कर्मपरायणे ॥ १२० ॥
एतत्ते कथितो देवि आचारस्य विनिश्चयः ।
पूर्वं त्वया यत् पृष्टं तु किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ १२१ ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे प्रायश्चित्तकर्मसूत्रं नाम षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. श्रुतीनाञ्च महाश्रुतिः ।

सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

श्रुत्वा तु विपलं ह्येतदपराधविशोधनम् । कर्म भागवतं श्रेष्ठं सर्वभागवतप्रियम् ॥१॥
अहो कर्म महाश्रेष्ठं भगवंस्तव भाषितम् ।
मम चैव प्रियार्थाय तव भक्तसुखावहम्[1] ॥ २ ॥
श्रुतं ह्येव महाबाहो सर्वधर्मार्थसाधकम् । तव भक्तसुखार्थाय तद् भवान् वक्तुमर्हति
किमुच्यते व्रतञ्चैव शुभं कुब्जाम्रके महत्[2] ।
कतरच्चापि तच्छ्रेष्ठं क्षेत्रं भक्तसुखावहम् ॥ ४ ॥

वराह उवाच

शृणु मे परमं गुह्यं यत्त्वया पृच्छितं मम ।
मम क्षेत्रं परञ्चैव शुद्धं भागवतप्रियम् ॥ ५ ॥
परं कोकामुखं स्थानं तथा कुब्जाम्रकं परम् ।
परं सौकरवं स्थानं सर्वसंसारमोक्षणम् ॥ ६ ॥
यत्र संस्था च मे देवि ह्युद्धृतासि रसातलात् ।
यत्र भागीरथी गङ्गा मम सौकरवे स्थिता ॥ ७ ॥

धरोवाच

केषु लोकेषु यान्तीश सौकरे ये मृताः प्रभो ।
किं वा पुण्यं भवेत्तत्र स्नातस्य पिबतस्तथा ॥ ८ ॥
कति तीर्थानि पद्माक्ष क्षेत्रे सौकरवे तव[3] ।
धर्मसंस्थापनार्थाय तद् विष्णो वक्तुमर्हसि ॥ ९ ॥

वराह उवाच

शृणु तत्त्वेन मे देवि यत्त्वं मां परिपृच्छसि ।
यां गतिं ते प्रपद्यन्ते नराः सौकरवे मृताः ॥ १० ॥
यत्र स्नातस्य यत्पुण्यं गतस्य च मृतस्य च ।
यत्र च मानि तीर्थानि मम संस्थानसंस्थिताः ॥ ११ ॥
शृणु पुण्यं महाभागे मम क्षेत्रेषु सुन्दरि ।
प्राप्नुवन्ति महाभागे गत्वा सौकरवं प्रति ॥ १२ ॥
दश पूर्वापराश्चापि अपरे सप्त पञ्च च ।
स्वर्गं गच्छन्ति पुरुषास्तेषां ये तत्र वै मृताः[4] ॥ १३ ॥

---

१. एष श्लोकः कखयोः नास्ति । २. कुब्जाम्रकं महत् ।
३. तथा । ४. स्मृता ।